

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

Србија у очима
италијанске
дипломатије
1878–1908.

La Serbia negli occhi
della diplomazia
italiana
1878–1908.

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

СРБИЈА У ОЧИМА
ИТАЛИЈАНСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ
1878–1908.

LA SERBIA NEGLI OCCHI DELLA
DIPLOMAZIA ITALIANA
1878–1908.

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

Нови Сад, 2019.

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић, директор

Аутор текста и каталога изложбе
Др Јована Ивечић

Уредник
Мср Љиљана Дожич

Дизајн каталога
Јелена Бојановић

Србија у очима италијанске дипломатије 1878–1908.
Поводом обележавања 140 година дипломатске сарадње Србије и Италије

САДРЖАЈ

Увод	7
Дипломатски односи Србије и Италије пре стицања српске независности .	9
Дипломатска мисија Димитрија Матића у Риму	13
Берлински конгрес кроз италијанске дипломатске списе	16
Комисија за обележавање српске границе и учешће италијанског представника	19
Успостављање дипломатских односа независне Србије и Италије	23
Трговински уговор Србије и Италије	25
Тајна конвенција у документима италијанских дипломата	27
Италијанска дипломатија о проглашењу Краљевине Србије	30
Поглед Италије на српско-бугарски рат	32
Италијанска дипломатија о абдикацији краља Милана	37
Влада краља Александра из угла италијанске дипломатије	39
Италијанска дипломатска преписка о Мајском преврату	45
Помоћ италијанске дипломатије у поновном успостављању дипломатских односа Британије и Србије	49
Пројекат Јадранске железнице у очима италијанске дипломатије	55
Анексија Босне и Херцеговине и италијанске дипломате	59
Попис изложбеног материјала	63
Изложбени материјал	74

INDICE

Introduzione	83
Le relazioni diplomatiche tra Serbia e Italia prima dell'indipendenza Serba ..	85
La missione diplomatica di Dimitrije Matić a Roma	89
Congresso di Berlino attraverso i documenti diplomatici italiani	92
Commissione per la delimitazione del confine serbo e partecipazione del rappresentante italiano	95
Le relazioni diplomatiche fra l'Italia e la Serbia indipendente	99
Trattato commerciale tra Serbia e Italia	101
La Convenzione segreta nei documenti diplomatici italiani	103
Proclamazione del Regno di Serbia attraverso i documenti diplomatici italiani	106
Opinione della diplomazia italiana sulla guerra serbo-bulgara	108
Atteggiamento della diplomazia italiana verso l'abdica di Re Milan	114
Il regno del re Alessandro dal punto di vista della diplomazia italiana	116
La rivoluzione del maggio e la diplomazia italiana	122
L'aiuto della diplomazia italiana nel rinnovo delle relazioni diplomatiche serbo-inglesi	126
La Ferrovia adriatica negli occhi della diplomazia italiana	132
La crisi bosniaca e la reazione italiana	136
Materiale espositivo	140

УВОД

Поводом обележавања 140 година дипломатске сарадње Србије и Италије, Архив Војводине је поставио тематску изложбу под називом „Србија у очима италијанске дипломатије 1878–1908” – изложба реплика италијанских дипломатских докумената из Историјског дипломатског архива у Риму, ауторке др Јоване Иветић.

Овом изложбом желимо да представимо развој дипломатских односа Србије и Италије, који се од самог почетка није базирао само на политичкој основи, већ и на културној и трговинској сарадњи, о чему сведочи велики број италијанских конзуларних представништава у Србији и српских представништава у Италији.

Изложбу која је пред нама чине 83 експоната: документа, слике, картографска и рукописна грађа, списак италијанских амбасадора и конзула у Србији и српских амбасадора и конзула у Италији. У жељи да на прегледан начин представимо развој српско-италијанских односа, определили смо се за 15 тематских целина. Изложбу прати и каталог са пописом експоната на изложби и уводном студијом др Јоване Иветић *Србија у очима италијанске дипломатије 1878–1908*. Ауторка је обрадила, превела и за потребу саме поставке и уводне студије протумачила и презентовала садржину три фонда из Историјског дипломатског архива у Риму.

Хронолошко-тематска изложба „Србија у очима италијанске дипломатије 1878–1908” има васпитно-образовни карактер и доприноси новим са знањима о развоју дипломатских односа Србије са пријатељским државама.

Реч захвалности упућујемо, пре свих, Историјском дипломатском архиву у Риму, који нам је дозволио употребу реплика дипломатских докумената који се налазе у његовим фондовима.

Верујући у пријатељство српског и италијанског народа позивамо Вас у Архив Војводине, установу културе од националног значаја.

Нови Сад, 11. јун 2019.

Др Небојша Кузмановић

1. Дипломатски односи Србије и Италије пре стицања српске независности

Деведесетнаести век је обележио буђење националне свести и жељу за стварањем националних држава. У јеку европских дешавања нашла се и Србија, која је била под вазалном управом Отоманског царства. Пресудан утицај у остварењу националне тежње Србије имала је Источна криза 1875–78, иако је битно нагласити да су несугласице и ратне операције са Отоманским царством у основи имале тежак положај хришћанског становништва, а како је европска дипломатија била немоћна да примора Отоманско царство на реформе, тако је више растао отпор српског и хришћанског становништва према њима. Првобитни захтеви упућени Великој порти обухватили су само реформе које би олакшале положај хришћанског становништва. Будући да је Отоманска царевина била неумољива према хришћанским захтевима, изазвала је контраефекат, па је жеља за побољшањем положаја прерасла у покрет за национално ослобођење.

Како је дошло до дипломатске сарадње Италије и Србије? Који су били мотиви који су повезали две земље? Дипломатска сарадња Србије и Италије има своје дубље корене који сежу у период када су две државе тежиле ка стицању независности. Краљевина Сардинија отворила је своје прво дипломатско представништво у вазалној Кнежевини Србији у периоду Европске револуције 1848–1849, до тада нису постојале политичке, трговинске, и економске везе двеју земаља. Званично конзулат је отворен ради успостављања трговинске и економске сарадње, али је прави разлог био политичке природе. Први конзул Краљевине Сардиније био је Марчело Черути¹, а његов млађи брат Луиђи Черути² био је у рангу вице конзула. Након слома револуције, аустријска влада је захтевала затварање конзулата Краљевине Сардиније у вазалној Кнежевини Србији, и у том науму је успела наводећи да је конзулат директно политички усмерен против аустријске државе. Отварање конзулата за тадашњу Србију било је од великог значаја јер је као вазална држава успела да успостави дипломатске односе са Краљевином Сардинијом. На њеној територији у то време била су отворена и дипломатска представништва

¹ Рођен у Ђенови 1808, преминуо у Риму 1896. Био је у дипломатској служби у Београду у рангу генералног конзула од 1849. до 1850. – *La formazione della diplomazia nazionale* (1861-1915), Roma, 1987, 179.

² Рођен у Ђенови 1819, преминуо у Ници 1883. Био је у дипломатској служби у Београду у рангу вице конзула треће класе у периоду 1849–1850.

других држава, која су пратила збивања унутар Србије и о томе обавештавала своје владе. Дипломатско деловање страних представништва у Србији за њу је значио један степен више ка потпуном међународном признању.³

До поновног успостављања дипломатских односа са Краљевином Сардинијом дошло је 1859, када је на челу конзулата у Србији постављен Франческо Астенго⁴, кога је благонаклоно прихватио српски кнез и српски политичари. Да би се уверио у могућности сарадње са Србијом, пропутовао ју је. Његово дипломатско деловање и присност са српским политичким круговима изазвали су негодовање великих сила због чега је и сам гроф Кавур био приморан да му скрене пажњу на његову претерану благонаклоност према Србији. После потписивања примирја у Вилафранки јула 1859. завршена је и његова конзуларна мисија.⁵ Конзуларни односи са Србијом су настављени и након италијанског уједињења, а била је организована и једна српска дипломатска мисија у Риму поверена Милоју Лешјанину 1862, којом је требало осигурати италијанску војну помоћ у борби за српско ослобођење. Како наводи у својој депеши тадашњи италијански конзул, Стефано Сковасо⁶, мисија је доживела неуспех јер је италијанска влада одбила да помогне. Сковасо је започео своју конзулску делатност у Србији 1861. године у време друге владавине кнеза Михаила.⁷ Будући да је италијанска влада сматрала процес уједињења недовршеним, постојале су индиције да се ово уједињење доврши унутар источног питања.⁸ Дипломатска делатност конзула Сковаса завршена је 1868, а заменио га је гроф Луиђи Јоанини ди Ђева⁹, дугогодишњи службеник посланства у Цариграду, његова делатност неретко је била подршка српској политици. Као и остали италијански конзули и он је уживао благонаклоност политичких кругова, а са српским министром Јованом Ристићем имао је интензивне пријатељске односе и често га је саветовао у пресудним

³ Љиљана Алексић-Пејковић, „Италија и српско-турски ратови 1876–78. године”, *Историјски часопис* XXXII, 1985, 40–47; Ђорђе Лопичић, *Конзуларни односи Србије (1804–1918)*, Београд, 2007, 164–167.

⁴ Његов боравак у Србији у рангу конзула био је кратак, од марта до јула 1859, али је и за то кратко време успео да стекне симпатије српског народа, владе, па и самог кнеза, који му је доделио сва права српског грађанина. Био је први странац у Србији који је остварио ова права. – *La formazione della diplomazia nazionale (1861-1915)*; Љиљана Алексић-Пејковић, *Италија и српско-турски ратови 1876–78. године*, 81–82.

⁵ Више о дипломатској акцији Астенга видети у: Љиљана Алексић Пејковић, *Италија и српско-турски ратови 1876–78. године*, 67–82.

⁶ Рођен је у Саранци 1816, а умро је у Caivas da Rainha (Portogallo) 1887. Дипломатску активност у Србији започео је у рангу генералног конзула 28. фебруара 1861, унапређен је у конзула прве класе марта 1863, а дипломатску делатност у Србији је обављао све до 30. децембра 1867. – *La formazione della diplomazia nazionale (1861-1915)*, 668, 669.

⁷ *I Documenti Diplomatici*, I serie 1861-1870, Volume I, doc 342, 347.

⁸ Љиљана Алексић-Пејковић, *Италија и српско-турски ратови 1876–78. године*, 266–268; DDI – I serie, volume I, doc. 347, 422–426.

⁹ Joannini Ceva di S. Michele Luigi рођен је у Торину 1835, своју дипломатску делатност започео је у Цариграду 1857, у звању политичког агента дошао је у Србију 30. 12. 1867. године и службовао све до 7. 9. 1879. године када је пребачен у у Мексико, где је и умро 1882.

моментима за српску политику, на шта указује и његова дипломатска преписка са поменутиим министром и са италијанским Министарством иностраних дела. Током дипломатске делатности грофа Јоанинија, Србија је водила ратове за ослобођење, које су потпомогли и италијански добровољци 1876. Велики утицај који је уживао италијански конзул у Србији изазивао је негодовање како аустријског представника у Србији тако и његове владе, која је додатно била узнемирена доласком италијанских добровољаца на ратиште. Аустријска влада је у својим депешама послатим у италијанско Министарство спољних послова тражила да италијанска влада заустави добровољце који су одлазили да ратују на страни Србије.¹⁰ Депеше које су из Србије стизале у Аустрију неретко су садржале жалбе на рачун италијанског конзула, којег је аустријски конзул окарактерисао као благонаклоног Србима, чак и у моментима када италијанска влада није подстицала такве ставове.¹¹ Будући да ратна дејства нису ишла у корист Србије било је неопходно припремити терен за примирје, због чега се српски министар Јован Ристић обратио италијанском конзулу Јоанинију за савет. О добрим политичким и пријатељским односима двојице поменутих, сведочи и депеша Јоанинија послата у Рим у којој је изложено да је министар Ристић за овај савет тражио дискрецију и замолио да се не помиње ни кнезу.¹² Српски министар је хтео да зна, да ли би се у случају да затражи мир, Италија дипломатским путем заложила код Велике порте да до тога дође.¹³ Италијанска влада је прихватила да се заложи за мир, па је њен амбасадор у Цариграду, гроф Корти, добио прецизно обавештење из Рима да извиди могућност српско-турског мира.¹⁴ Велика порта је позитивно одговорила на могуће примирје, па је гроф Корти сматрао да су томе допринели његови савети којима је предочио последице у случају да не дође до прекида рата.¹⁵ Који су били главни разлози да се Италија заложи за српско питање? Гроф Јоанини био је свестан чињенице да ће Србија затражити помоћ великих сила за склапање примирја са Отоманским царством и сматрао је да италијанска влада треба да предухитри аустријску владу у том чину и на тај начин онемогући њен уплив и ширење на српској територији, јер би им то омогућило лакши пролаз према Босни и далматинској обали, што се сукобљавало са италијанским интересима.¹⁶ Италијанска влада била је заинтересована да се на Србију не прошири ни руски ни аустријски утицај. Са италијанске стране постојала је сумња да Аустроугарска и Русија сарађују, што ће се обистинити будући да су наведене земље постигле

¹⁰ DDI – seconda serie – volume VII – doc 310, 535, 536.

¹¹ Документи, Србија 1878, Београд, 1978 док. 2.

¹² Moscati VI – Serbia – B 1410 – doc 29. 07. 1876; 14. 08. 1876.

¹³ Libro Verde – Atti Parlamentari, Gli affari d'Oriente, nella tornata del 3. marzo 1877, doc 280, 282.

¹⁴ Moscati VI – Turchia – B 1454 – 14. VIII 1876.

¹⁵ Libro Verde – Atti Parlamentari, Gli affari d'Oriente, nella tornata del 3. marzo 1877, doc 292; Moscati VI – Serbia – B 1410 – 14. VIII 1876; 26. VIII 1876.

¹⁶ DDI – seconda serie, volume VII – doc 307, 359, 408, 498.

договор у подели територија Рајштатским уговором и Будимпештанском конвенцијом.¹⁷

Иако је било склопљено примирје, Србија је на руски позив поново ступила у ратна дејства са Отоманском царвином, која су завршена миром у Сан Стефану.¹⁸

Одлуке Санстефанског мировног уговора изазвале су негодовање Србије, која је добила независност, али њени територијални захтеви нису испуњени. Разочарење Србије изазвало је стварање „Велике Бугарске” у чије границе су ушле и српске ратне тековине, Пирот и Врање. Трачак наде Србији пружио је захтев великих сила за ревизијом Санстефанског мировног уговора, у првом реду Аустрије и Енглеске.¹⁹ Немале наде полагала је Србија у италијанску помоћ на предстојећем конгресу, понесена пријатељским односима и добром сарадњом са италијанским представником у Београду.

¹⁷ Ibb, doc 17. XI 1877; Moscati VI – Serbia – B 1411 – doc 23. XI 1877.

¹⁸ Васиљ Поповић, *Источно њишање (Историјски преглед борбе око ојштанка османлијске царевине у Леванџу и на Балкану)*, Београд, 2007, 142; Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића, I*, Београд, 1934, 357–364, 376–382.

¹⁹ Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независности 1875–1878, II*, Београд, 1986, 132–138.

2. Дипломатска мисија Димитрија Матића у Риму

Акош дипломатски положај Русије пред заседање Берлинског конгреса јасно је указивао да Србија неће моћи да рачуна на њену подршку, што су и њени представници јасно ставили до знања саветујући да се за помоћ обрати Аустроугарској, што ће Србија и урадити будући да није могла да рачуна на помоћ осталих великих сила, које јој нису опростиле прекид мира са Турском, чији су гаранти били. Прекид мира није подржавала ни Аустроугарска, али је са њом било могуће постићи договор, јер је она користила сваку шансу да умањи руски утицај у Србији. Подржана од Немачке и Енглеске, Аустроугарска пред почетак Берлинског конгреса била је држава која је могла да балансира на Балкану и њен дипломатски положај био је на завидном нивоу.²⁰

У време дипломатске акције у Аустроугарској, српски кнез Милан се одлучио и на дипломатску акцију у Италији, будући да је италијански представник у Београду благонаклоно гледао на решење српског питања и територијално проширење. Близкост српских политичара, изнад свега Јована Ристића са италијанским представником, наишла је на негодовање аустроугарског представника у Србији, који је у својим депешама указивао на понашање грофа Јоанинија, које је могло да доведе до побуне српског становништва унутар граница Аустроугарске.²¹

Кнез Милан је у Рим послао свог изасланика Димитрија Матића²², како и сам наводи у пропратном писму, особу у коју има потпуно поверење. Матић је требало да обезбеди италијанску помоћ на Берлинском конгресу и да

²⁰ Antonello Biagini, *Momenti di storia balcanica (1878-1914)- Aspetti militari*, Roma, 1981, 20.

²¹ Документи, Србија 1878, 45, 46.

²² Димитрије Матић био је активан у српској политици још из времена револуције 1848/49, докторирао је на филозофији у Берлину после чега се вратио да помогне Србима у револуцији. У Сремским Карловцима су га изгласали за члана Народног одбора Војводине Српске одакле је активно помагао српски покрет. После револуције наставио је да ради у административном одељењу, касније је постао начелник апелационог суда, након чега прелази у касациони суд. Године 1868. постављен је за министра просвете и заступника министра иностраних дела. У Државни савет ушао је 1872, а пред избијање устанка у Босни и Херцеговини 1875, ушао је у Скупштину као кнежев посланик. Димитрије Матић био је члан делегације која је склопила војни савез са Црном Гором пред објављивање рата Турској, а био је део дипломатског кора који је преговарао о миру са Турском 1. марта 1877. О великом поверењу које је уживао код кнеза сведочи и чињеница да је био председник Народне скупштине у Крагујевцу, која је прихватила одредбе Берлинског конгреса. У независној Србији био је министар правде у влади Јована Ристића 1879. Преминуо је у Београду 1884. године.

покуша да убеди Италију да подржи учешће српских дипломата са консултативним гласом на конгресу. Почетак дипломатске мисије био је отежан будући да је Влада Депретиса била у оставци.²³

Његову мисију можемо поделити на три кључна момента: почетни преговори са Владом у оставци, пријем у краљевском двору и разговори о италијанској подршци Србији са представницима нове владе.

Депретисева Влада је била у оставци, али је он примио Матића и разговарали су о српском питању, иако сам није могао да да званични став, изјавио је: „Познајем традицију италијанске политике према Србији и тврдим да Кнежевина може, у дипломатској фази која започиње и даље да рачуна, као у прошлости, на искрено и несебично пријатељство краљевске владе”. Своје изјаве о пријатељским односима Депретис је доказао залагањем да српски представник буде примљен у аудијенцију код италијанског краљевског пара.²⁴

Пријем код италијанског краља Умберта I Матић је окарактерисао као дипломатски успех, будући да су му биле указане све почести и да је успео да изложи захтеве Србије. Краљ је благонаклоно гледао на жеље Србије, иако није могао да обећа да ће се заложити за учешће Србије на предстојећем конгресу, али је истакао да ће Италија подржати такав предлог ако се све земље учеснице на Берлинском конгресу усагласе по том питању. Благонаклоност италијанског краља према Србији види се у писму које је краљ Умберто I послао кнезу Милану обраћајући му се речима: „Србија, која због својих патриотских врлина заслужује светлу будућност, налази се пред остварењем својих националних тежњи. У новом добу које настаје за кнежевину, Италија ће бити срећна да с њом настави традиције срдечног пријатељства које су започеле за време владавине мог поштованог оца”.²⁵

Нову владу у Италији формирао је Бенедето Каироли, некадашњи гарибалдинац и један од вођа иредентистичког покрета. Постојала је нада да ће ова влада променити курс политике и озбиљније се укључити у токове решавања источног питања, али на такву политику није благонаклоно гледао будући министар спољних послова, гроф Луиђи Корти, који је условио свој долазак на место министра спољних послова захтевом да Италија не долази у сукоб са Аустроугарском.²⁶

После формирања италијанске владе Матић је добио уверење од Депретиса да ће и нова влада бити наклоњена српском питању. Матић је прве разговоре о српском питању водио са генералним секретаром, грофом Торниелијем,

Димитрије Матић, *Ђачки дневник 1845–1848*, Београд, 1974; Божидар Марковић, *Димитрије Матић лик једног правника*, Београд 1977; Василије Крстић, *Аутобиографија Димитрија Матића*, Споменик, СХХII, Београд, 1981.

²³ Документи, Србија 1878, Београд, 1978, 127.

²⁴ Документи Србија 1878, 127, 150; Giorgio Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, V, Milano, 1978, 131.

²⁵ Документи, Србија 1878, 164.

²⁶ G. Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, VI, Milano, 1978, 131–137.

који је сматрао да Србија треба да чека прелиминарне седнице конгреса где ће бити одлучено да ли ће мање земље имати право учешћа на конгресу, али је и додао да ће Италија такав предлог подржати, као што ће подржати српску независност и територијално увећање под гаранцијама европског права.²⁷ Матић је указао и на проблем територијалног проширења Србије према Старој Србији, али му је гроф Торниели саветовао да са тим захтевима Србија сачека, јер како је рекао: „Ово није крај догађајима, будите мудри што се сад није постигло, може бити од сад, и у Италији је ишло мало по мало”.²⁸

Матић је успео да издејствује пријем и код председника Владе, Каиролија, и министра спољних послова, грофа Кортија, како би сазнао званичан став италијанске владе по питању српске независности, територијалном проширењу и европском признању. Добио је потврду да ће нова влада подржати српско питање у целини. Министар спољних послова гроф Корти није негирао помоћ у српском питању, али будући да је био представник Италије у Цариграду у току српско-турских сукоба, знао је да ће бити тешко преговарати са Турском о Србији и територијалним надокнадама, па је нагласио да ће Италија подржати интересе Србије, али да неће прва иницирати разговор о истим.²⁹ У својој завршној депеши Матић је констатовао да је Србија добила још једног савезника на предстојећем конгресу, који ће штитити њене интересе и територијално проширење. Ситуација пред сам конгрес се променила. Према упутствима грофа Кортија, Италија је требало да прихвати аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине само у случају да је она привремена, а у случају да буде трајна, Италија би затражила територијалну надокнаду. У плановима грофа Кортија Србија се није директно помињала, на њу се могао односити само део око ревизије граница Бугарске где је заступао став да треба да се прате границе националности.³⁰

²⁷ Документи, Србија 1878, 193, 197.

²⁸ Документи, Србија 1878, 194.

²⁹ Министарство иностраних дела, Политичко одељење, 1878, микрофилм, ролна 48, фасцикла 2, досије 5; Документи, Србија 1878, 202.

³⁰ G. Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, VI, 135-137, Rinaldo Petrignani, *Neutralità e alleanza (Le scelte di politica estera dell'Italia dopo l'unità)*, Milano, 1987, 150-155; Љиљана Алексић-Пејковић, *Италија и српско-турски ратови 1876-78*, 182.

3. Берлински конгрес кроз италијанске дипломатске списе

Србија је дипломатским преговорима пред сам почетак Берлинског конгреса успела да придобије Аустрију на своју страну, али је морала да плати и цену те подршке. У преговорима који су вођени у Бечу између аустроугарског представника грофа Андрашија и српског министра спољних послова, Јована Ристића, договорено је да ће се Србија држати даље од Босне и Херцеговине и Новопазарског санџака, а Аустроугарска ће подржати територијално проширење Србије на Пирот и Врање. Ристић је био приморан да прихвати и остале захтеве Андрашија јер у супротном Аустроугарска не би подржала чак ни проширење Србије сходно Санстефанском мировном уговору, а постојала је могућност да Србија изгуби и сам Ниш. Захтеви упућени Србији односили су се на изградњу железнице и склапање трговинског уговора са Аустроугарском, будући да су преговори око трговинског уговора започети 1875. године пропали након избијања устанка.³¹

Конгрес је био заказан у Берлину за 13. јун 1878. Отворио га је немачки канцелар Ото фон Бизмарк. Трајао је до 13. јула исте године. Имао је двадесет заседања и на крају конгреса потписан је уговор који се састојао од 64 члана, које су верификовале све присутне земље, којих је на конгресу било седам (Немачка, Француска, Енглеска, Русија, Италија, Аустроугарска и Турска). Учешће Србије, Црне Горе и Румуније није било одобрено, али је српски министар спољних послова, Јован Ристић, отпутовао у Берлин и мимо седница покушавао да придобије благонаклоност сила учесница према српским тежњама. Италијански представници били су у Берлину 12. јуна, када су и први пут званично били примљени код Бизмарка. У пратњи грофа Луиђија Кортија био је амбасадор Де Лоне, који је био други представник Италије.³² По питању италијанског става, пре почетка конгреса, Ристић је извештавао да нису против Србије, али да су и доста уздржани. Будући да Србија није могла учествовати на седницама конгреса, био је принуђен да српске интересе брани незваничним путевима.³³

³¹ Михајло Војводић, *Пушјеви српске дипломатије*, Београд, 1999, 14; Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије*, II, 168, 169, 171; Србија 1878, документи, 223, 227; Владан Ђорђевић, *Србија на Берлинском конгресу*, Београд, 1890, 7–9.

³² Rinaldo Petrigani, *Neutralità e alleanza (Le scelte di politica estera dell'Italia dopo l'unità)*, Milano, 1987, 163–165.

³³ Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије*, II, 184–185.

Када је питање Србије изнесено пред конгрес, расправљало се о њеној независности. Први се изјаснио представник Француске Вадингтон, који је уз признање независности тражио да у Србији буде проглашена једнакост вера. Овај предлог силе су усвојиле једногласно. Велике силе нису пристале да дају гаранцију за српску и румунску независност. Даље расправе о „Српском питању” биле су усмерене на њену територију, која је Србију ставила у незавидан положај, јер Аустроугарска и Русија нису могле да се усагласе по питању проширења граница Србије.

Ристих је био непријатно изненађен држањем италијанских представника током заседања конгреса. Истакао је да се нису држали договора постигнутог током Матићевог боравка у Риму.³⁴

Независност Србије потврђена је 34. чланом уговора. Услови за њену независност налазе се у члану 35. којим је требало успоставити једнакост свих вера и свим њеним држављанима дати грађанска и политичка права. Линије српских граница регулисане су чланом 36. Железничко питање делимично је регулисано 38. чланом, све његове даље одредбе требало је решити након конгреса између интересних страна, Аустроугарске, Бугарске, Србије и Турске.³⁵

Италијански представници су се на конгресу изјаснили два пута против Србије, иако су ти ставови били противни пређашњој италијанској политици, промена курса италијанске политике огледала се у бојазни за сопствене интересе. Претња јој је била Аустроугарска, али јој никако није одговарало да се Босна и Херцеговина поделе између Србије и Црне Горе, било јој је јасно да би тај исход био негативан по њене интересе, поготово што је Црна Гора добила излаз на Јадранско море, које је било италијанска зона интересовања.

Ставови италијанске „неутралности” на конгресу лоше су примљени код јавног мњења у земљи, које је сматрало да је Италија заступала интересе њеног непријатеља, Аустроугарске.³⁶

Берлински уговор променио је стање ствари на Балкану, као и будућу политику Србије, која се у оба рата за независност борила под руском заставом, али је ипак заштиту интереса нашла у Аустрији. Србија је успела да се избори за независност, али велике силе нису хтеле да буду гаранти. Одлукама Берлинског конгреса, поред независности, Србија је добила територијално проширење, али не у оној мери у којој се надала. Ове одлуке донекле

³⁴ Јован Ристих, *Дипломатска историја Србије*, II, 205, 206, 209, 213, 219, 221, 225–227.

³⁵ Душко М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889 (Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана)*, Београд, 2003, 51; Србија 1878, документа, 280, 281, 285, 341; Јован Ристих, *Дипломатска историја Србије*, II, 232, 234, 235, 237, 238, 240; I documenti diplomatici italiani, seconda serie: 1870–1896, Volume, X, (23. marzo – 16. ottobre 1878), 240, 282, 293; Владан Ђорђевић, *Србија на Берлинском конгресу*, Београд, 1890, 56, 57.

³⁶ Rinaldo Petrignani, *nav. delo*, 170, 171, 173; Bonghi, *La crisi d' Oriente e il Congresso di Berlino*, Milano, 170; Antonello F. M. Biagini, *Momenti di storia Balcanica (1878-1914)*, Aspetti Militari, Roma, 1981, 21–26.

су ублажиле шок који је за Србију представљао Санстефански мир, али су отвориле ново поље сукоба на Балкану, првобитно између Србије и Бугарске, јер ће незадовољство двеју земаља граничном линијом довести до нових сукоба.

4. Комисија за обележавање српске границе и учешће италијанског представника

Прокламацијом кнеза Милана од 22. августа 1878. године успостављена је независна Србија, која је требало да спроведе у дело 36. члан Берлинског конгреса који се односио на обележавање њених граница. Српски кнез и Влада сматрали су да би за економско стање Србије било пожељно да се разграничење изврши у што краћем року, јер би се тако умањили расходи за издржавање српске војске на граници, који су оптеретили ратом исцрпљен финансијски систем Србије.³⁷

Берлинским уговором регулисано је да разграничење Србије и Бугарске треба да обави међународна комисија, а остало је отворено питање да ли ће та комисија обележити и српско-турску границу, будући да другим чланом уговора³⁸ није предвиђено да то обележавање изврши међународна комисија.³⁹

Пре почетка рада међународне комисије, одлуком српске Врховне команде, створене су комисије које су у јулу 1878. прешле трасу граничне линије одређене Берлинским уговором на основу аустроугарских генералштабских карата, које су, како ће се потврдити током рада комисије, биле са доста грешака што ће умногоме отежати разграничење.⁴⁰

Комисија је требало да почне са радом 1. септембра 1878. у Београду, али је њен почетак померен за више од месец дана. Француску је представљао генерални конзул Рушчуку Обаре, Немачку мајор фон Алтен, Аустроугарску мајор Бимелек, Италију потпуковник Гола, Русију пуковник барон Каулбарс.⁴¹ За српског представника постављен је пуковник Милутин Јовановић, а за његовог заменика потпуковник Јован Мишковић, који је 1. октобра 1878. године постављен за министра војног у новој влади Јована Ристића, а заменио

³⁷ Момир Самарцић, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, Нови Сад, 2006, 60.

³⁸ У другом члану уговора изложена је граница Бугарске, а члан завршава констатацијом да ће разграничење извршити Европска међународна комисија која ће бити састављена од сила потписница уговора, која је требала да води рачуна и да султану остави могућност одбране Источне Румелије, али и да забрани подизање утврђења у ширини од 10 km од Самокова. Овим чланом се није помињало да ће комисија вршити разграничење српско-турске границе. Momir Stojaković, *Balkanski ugovorni odnosi: (1876–1918)*, Beograd, 1998, 118.

³⁹ Србија 1878, документи, 599.

⁴⁰ Момир Самарцић, *нав. дело*, 61.

⁴¹ MAE – Moscati VI – Serbia B-1411 – Belgrado 27. settembre 1878.

га је мајор Јеврем Велимировић.⁴² Пре почетка рада комисије, српски представник је указао на неправилности аустроугарских карти и понудио исправке које је направила српска Врховна команда, што није наишло на одобравање представника који су прихватили трасу аустроугарске карте. Комисија је на састанку 26/14. септембра одлучила да крене за Ниш и тамо сачека турског представника и на тај начин крене што пре са обележавањем нове границе, како је у свом извештају навео италијански представник потпуковник Гола.⁴³

Постављало се питање да ли ће комисија прво обележавати српско-бугарску или српско-турску границу. По захтевима енглеских представника, у октобру је почело обележавање српско-турске границе.⁴⁴

У време када је почело обележавање српско-турске границе послат је српски дипломатски представник у Цариград на захтев великог везира. Проблеми са обележавањем су настали када се дошло до закључка да се стварно стање на терену разликује од аустроугарских генералштабских карата и да би у случају да се поштује стварно стање на терену, на четири места дошло до исправки које би ишле у корист Србије. Овом решењу се противио британски представник Вилсон, али је на крају пристао да његов помоћник Џон Рос и Јовановићев помоћник, потпуковник Јован Мишковић, проуче стање на терену пре формалног почетка рада комисије и поднесу извештај којим би олакшали рад комисије.⁴⁵

Српска влада је полагала велике наде у благодатност италијанског представника, потпуковника Голе, и то из два разлога – први, јер су их везивали пређашњи добри дипломатски односи, а други јер је у то време још увек био јак италијански анимозитет према аустроугарском ширењу на Балкану, а у прилог добрим италијанско-српским односима иду и депеше британског представника Вилсона који је извештавао своје Министарство иностраних дела о наклоности италијанског представника према захтевима Србије.⁴⁶

Турски представник Јахиа паша дошао је у Ниш 20/8. октобра тако да је било могуће започети званичан рад комисије, која је свој први састанак имала 22/10. октобра кад је одлучено да се обележавање српско-турске границе започне код Врања.⁴⁷ Током обележавања граница неколико пута долазило је до спорова изазваних неисправношћу аустроугарских карата, али су енглески представници инсистирали да се те карте користе и даље. Спор око српско-бугарске границе пренет је на наредну годину.

⁴² LV-Confidenziale – LX-partе V – maggio 1879 – 9250 – Commission internationale pour la delimitation de la Serbie, protocole N1; Момир Самарџић, *нав. дело*, 74.

⁴³ MAE – Moscati VI – Serbia B-1411 – Belgrado 27. settembre 1878.

⁴⁴ Момир Самарџић, *нав. дело*, 77; Confidenziale – Serie LX, DD, parte IV, settembre, ottobre, novembre 1878, doc. 2233.

⁴⁵ Момир Самарџић, *нав. дело*, 79; Confidenziale – Serie LX, DD, parte IV, settembre, ottobre, novembre 1878, doc. 2179.

⁴⁶ Момир Самарџић, *нав. дело*, 80.

⁴⁷ MAE – Moscati VI – Serbia B-1411 – Nish 22. ottobre 1878; LV-27 A – Delimitazioni di frontiera Serba, doc CCLIV.

Почетак рада комисије планиран је за 10. мај / 28. април 1879. године, али су сви представници, сем турског, који се комисији прикључио у Нишу, били у Београду три дана раније у измењеном саставу. Италијански представник потпуковник Гола нестало је на путу за Италију у новембру 1878. године, па га је заменио мајор Велини, британског комесара мајора Вилсона заменио је капетан Андерсон, а српског комесара пуковника Милутина Јовановића заменио је пуковник Стеван Здравковић.⁴⁸ Рад на обележавању српско-бугарске границе завршен је 22. јуна 1879. Бугарска власт била је успостављена на целој територији коју је ослободила српска војска, а која је одлукама Берлинског конгреса била додељена Бугарској.⁴⁹

Након обележавања српско-бугарске границе, комисија је требало да заврши посао започет годину дана раније на обележавању српско-турске границе. Будући да је у време прекида обележавања ове граничне линије српски представник уложио протестну ноту која није наишла на добар пријем страних представника, поставило се питање шта даље? Српски представник је и званично повукао протестну ноту 19/7. маја, али му је пет дана касније стигао Ристићев телеграм да то не чини. Главни разлог Ристићевог противљења повлачењу ноте свакако су били учестали напади Албанаца. За Србију је било неопходно да има стратешки јаку границу са које би могла да се брани.⁵⁰ Исправка границе код Врања није била могућа, али се српска влада надала да ће се спорна тачка код Преполца решити у њену корист. Српски министар Ристић због настале ситуације одлучио је да упути ноту представницима великих сила у Београду 30/18. маја 1879, у којој је изложио последице албанских упада у Србију и истакао незаинтересованост турске владе да реши овај проблем.⁵¹ Ристићева нота није била благонаклоно примљена, представници великих сила нису дозволили да се изврши исправка границе утврђене Берлинским уговором, мада су око врањске границе мишљења представника била подељена. Из италијанских дипломатских извештаја види се да је став Министарства спољних послова био за исправку границе. Депретис у депеши упућеној Велинију саветовао је да се води рачуна око обележавања српске границе, да јој се оставе стратешке тачке неопходне за одбрану од Албанаца. Ристићева нота привукла је пажњу италијанског министра Депретиса који се у то време саветовао са италијанским амбасадорима у Паризу и Петрограду. Дао је за право притужбама Ристића у ноти, али је истакао да се Италија не би упуштала у кораке који би били супротни одредбама Берлинског уговора. Пресудно је било противљење британских представника,

⁴⁸ LV- 27 A – Delimitazioni di frontiera Serba, doc.CCLVIII; Момир Самарџић, *нав. дело*, 113.

⁴⁹ Момир Самарџић, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, 141; Confidenziale – DD – LX – perte VI – giugno-luglio 1879, doc. 3139.

⁵⁰ Момир Самарџић, *Извештај српској комесара у Међународној комисији за разграничење Србије о обележавању српско-бугарске границе 1879. године*, 126, 127.

⁵¹ Confidenziale – DD – LX – perte VI – giugno-luglio 1879, doc. 3077; MAE- Moscati VI – Serbia – 1411 – Belgrado I. VI 1879; Момир Самарџић, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, 144, 145.

иако су остали представници сматрали да Србија треба да добије повољнију границу.⁵² Исправка границе код Враћа није била могућа, али су руска и италијанска влада сматрале да се приликом обележавања трасе од Пољанице до Канигуле треба обратити пажња да Србија добије што бољу стратешку границу која ће спречити нове албанске упаде.⁵³ Главни проблем за Србију на новој траси граничне линије представљао је став британског представника, који је добио резултате осматрања терена код Преполца који су јасно указивали да постоје разлике границе на карти и стварног стања на терену. Иако се британска влада крајем 1878. противила да Преполца припадне Србији, наредне године је променила став, а разлоге томе треба тражити у честим нападима Албанаца, што није одговарало енглеској влади која је желела мир на територији након завршетка рада комисије, стога су новом британском представнику, Андерсону, стигла упутства британске владе у којима се наводи да се приликом обележавања границе код Преполца поведе рачуна и да се Србији да добар положај за одбрану од упада пограничног албанског становништва.⁵⁴

Обележавање границе завршено је 20/8. јула 1879, извештај српског представника указивао је да је нова гранична линија од Преполца до Канилуга била повољна за Србију. Гранични спор код Преполца ипак је решен по италијанском, руском и немачком предлогу да разграничење иде вододелником, а да је граница одступала у мери која је неопходна, да пут од Преполца ка Приштини остане на турској страни. Граница на Дрини уз договор са Аустроугарском била је протоколарно утврђена. Будући да се радило о природној граници на којој није било никаквих спорних питања, комисија је утврдила да је уговор јасан и да нема потребе да се иде на Дрину. Разграничење српско-турске границе завршено је 2. септембра, а 20/8. септембра потписан је протокол о новим границама, што је означило завршетак рада комисије на обележавању граница Кнежевине Србије.⁵⁵

⁵² Confidenziale – DD – LX – perte VI – giugno-luglio 1879, doc. 3089, 3112, 3166, 3167, 3196. MAE – Moscati VI – Serbia – 1411- Belgrado 10. VII 1879; Roma 18. VII 1879.

⁵³ DDI – seconda serie – volume XI – doc. 767; LV-Confidenziale-LX-parteVII-agosto, settembre 1879- doc 3366 – Descriptif de la nouvelle frontière de Serbie.

⁵⁴ Момир Самарџић, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, 147, 148.

⁵⁵ Confidenziale – DD – LX – perte VII – agosto settembre 1879 – doc. 3366, 3376, 3394.

5. Успостављање дипломатских односа независне Србије и Италије

После Берлинског конгреса и стицања независности, конзуларна делатност је могла да се успостави обострано. Италија је прва земља са којом је независна Србија успоставила дипломатске односе. Шта је био главни узрок успостављања конзуларних односа Србије и Италије будући да је српских држављана у Италији било јако мало, а италијанских у Србији још мање? Одговоре на ово питање треба превасходно тражити у политичко-економским разлозима. Италија је привредно била далеко развијенија, али је показивала политичке и економске интересе за Србију. Тај економски интерес Италије видљив је у повећању трговине, инвестицијама, изградњи фабрика, отварању рудника и куповини српских пољопривредних производа и сировина.⁵⁶ Законом о дипломатским заступништвима из јануара 1879. године успостављено је дипломатско заступништво у Риму.⁵⁷ Прве аспирације о дипломатској делатности двеју независних држава назиру се у прелиминарном трговинском уговору закљученом између Србије и Италије 8. маја / 26. априла 1879. Прелиминарни уговор требало је да регулише трговинске односе, експортирају, превоз и царине до потписивања трговинског уговора. Правоснажност прелиминарног уговора истицала је 13/1. маја 1880, када је требало закључити трговински уговор. Прелиминарни трговински уговор склопили су и потписали гроф Јоанини и министар Јован Ристић.⁵⁸ Уговор о трговини и пловидби склопљен је тек 1. јануара 1907. Званична конзуларна конвенција двеју земаља потписана је 9. новембра / 28. октобра 1879. Потписали су је нови италијански амбасадор Торниели и српски министар Јован Ристић. Конвенција је ратификована у Риму 18. јануара 1880, а размена ратификоване конвенције била је у Београду 17. марта 1880.⁵⁹ Конвенција је имала 25 чланова који су регулисали право наслеђа на странијој територији, начин суђења, војне обавезе, као и законске регулативе у случају смрти на странијој територији. Седамнаестим чланом Конвенције регулисано је да свака од страна уговорница има право да поставља генералне конзуле, вицеконзуле или конзуле агенте у пристаништима, варошима и

⁵⁶ Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 191.

⁵⁷ Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 190.

⁵⁸ Trattati e convenzioni tra il Regno d'Italia ed i governi esteri, volume VII, Roma, 1881, doc 10.

⁵⁹ Исто, док. 33.

местима на земљишту друге стране.⁶⁰ Истовремено са конзуларном конвенцијом, потписана је и Конвенција о екстрадицији, потписали су је Јован Ристић и италијански амбасадор Торниели. Ратификована је у Риму 18. јануара 1879, а размена ратификованих докумената у Београду била је 1. марта 1880. Конвенција је сачињена од 19 чланова којима су регулисане обавезе двеју земаља.⁶¹ Првобитно Србија није имала пуномоћног министра резидента у Риму, него је посланством управљао пуномоћни министар из Беча. Како је 1880. године у Бечу био само отправник послова, први пуномоћни министар који је управљао посланством у Бечу и Риму био је дотадашњи амбасадор у Цариграду, Филип Христић.⁶² Први пуномоћни министар који је био резидент у Риму био је Милан Кујунџић постављен 1. марта 1883.⁶³

Будући да су у основи српско-италијанске дипломатске сарадње били трговински односи, Италија је отворила своје конзуларно представништво и у Нишу. Србија је такође гледала своје интересе у проширењу трговине са Италијом. Постојао је и предлог Министарства народне привреде 1891. године да се у Ђенови отвори трговинска агенција, будући да је Србија у Ђенови имала конзулат на чијем челу је био почасни конзул Италијан Беластрини. Поред конзулата у Ђенови, Србија је имала конзулате у Барију, Венецији, Напуљу, Ређо Калабрији, Катанији и Палерму, а на челу ових конзулата били су почасни конзули италијанске националности.⁶⁴

⁶⁰ Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 334–347; Trattati e convenzioni tra il Regno d'Italia ed i governi esteri, volume VII, Roma, 1881, doc 33.

⁶¹ Исто, 34.

⁶² Ministero degli Affari Esteri, Ambasciate, legazioni e consolati, Agenti diplomatici e consolari degli stati esteri in Italia, 15. IV 1882, Roma 1882; Шематизам Кнежевине Србије за годину 1879, Шематизам Кнежевине Србије за годину 1880; Шематизам Кнежевине Србије за годину 1881; Шематизам Кнежевине Србије за годину 1882.

⁶³ Ministero degli Affari Esteri, Ambasciate, legazioni e consolati, Agenti diplomatici e consolari degli stati esteri in Italia, 1.XI 1883, Roma 1883; Шематизам Кнежевине Србије за годину 1883.

⁶⁴ Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 191.

6. Трговински уговор Србије и Италије

Италија је имала аспирације да отвори трговинску агенцију у Србији. Сондирање тржишта извршио је Антонио Конзолини из Удина, који је у својој опсежној студији предочио зашто би за Италију било добро отворити трговинску агенцију. Конзолини је истакао да је после стицања независности Србија ушла у нови економски живот и да њене потенцијале може да увиди само неко ко је тамо живео и наводи: „Трговинска агенција могла би да да велики допринос италијанској трговини и индустрији, којима је толико неопходно да се шире према истоку”.⁶⁵ Конзолини је сагледао и истражио све аспекте који би могли бити повољни за Италију у пољопривредном и индустријском правцу. Указивао је да је Србија независна земља са плодним земљиштем и стратешки погодна за градњу железнице и као такву убрзо ће је уочити друге велике силе које ће желети да користе њена добра, а у првом реду наводи Аустроугарску и Немачку. Поставља себи питање зашто Италија не би проширила свој извоз у Србију и користила њена природна богатства, јер Србију и Италију везује пријатељство, а такве би бенефиције могле допринети развоју италијанске трговине и индустрије. У Србији није постојала развијена индустрија што је Конзолини уочио и каже: „У Србији не постоји развијена индустрија, ако би неко уложио у подизање индустрије у овој држави засигурно би добио привилегије од српске владе. Свако ко купи велики посед или почне да се бави индустријом плаћа јединствену годишњу таксу.”⁶⁶ Према истраживању, Италија би могла да отвори месну и кожну индустрију, фабрике свећа, сапуна, текстилну индустрију, производњу намештаја и цигле Хофман, а сировине потребне за ову индустрију могла би да увози из Италије, јер постоје добри путеви транспорта преко лука у Румунији и Србији, а у плану је била и железница која би прошла кроз Србију. Из наведеног истраживања које је могло да допринесе развоју италијанске индустрије, али и да прошири њену трговинску зону, Антонио Конзолини је одлучио да отвори Трговинску агенцију, што је и учињено уговором од марта 1881. године. Уговор је садржао 24 члана и предвиђао је да се све трансакције плаћају златом и сребром. Седиште агенције било је у Удинама, а транспорт до Србије ишао је преко агенције у Сиску. Будући да је Србија у том периоду преговарала са Аустроугарском о трговинском

⁶⁵ Antonio Consolini, *La società Commerciale Italo-Serba-nozioni generali sulla Serbia per uso dei commercianti industriali e agricoltori Italiani*, Udine, 1881, 1, 7.

⁶⁶ Исто, 7–13.

уговору, није била позната висина таксе за увоз као ни за пловност по рекама Дунаву и Сави.⁶⁷

Политички односи Србије и Италије у 19. веку били су добри, узлазну путању имали су средином века када су обе државе у Аустроугарској виделе претњу. У каснијем периоду Италија је наставила да помаже Србији у решавању спољнополитичких питања.

⁶⁷ Исто, 20–25.

7. Тајна конвенција у документима италијанских дипломата

Након стицања независности, Србија је морала да испуни одредбе потписане конвенције Андрашија и Ристића постигнуте током заседања Берлинског конгреса 8. јула / 26. јуна 1878. године. Како је српски кнез Милан подржао овај договор, било је више него очигледно да ће убудуће курс спољне политике Србије бити аустрофилски оријентисан. Разочарење Србије у Русију након српско-турског рата допринело је да Србија са својим дотадашњим непријатељем, Аустроугарском, пронађе *modus vivendi*. Кабинет Јована Ристића поднео је оставку 31. октобра 1880. Нова влада формирана је 2. новембра 1880. године, била је састављена од млађег слоја конзервативаца окупљених око листа *Видело* са изузетком Милојка Лешјанина и Чедомиља Мијатовића који су у Владу ушли по кнежевој жељи.⁶⁸

О промени курса спољне политике извештавао је и италијански амбасадор из Београда Трегеци, који наводи да је у сталној преписци са италијанским представником у Бечу.⁶⁹

Напредњаци су остали скоро три године на власти и поставили су темеље новим правцима спољне и унутрашње политике. Аустрофилска спољна политика напредњачке владе изражена је кроз два уговора које су склопили са Аустроугарском – трговински уговор и тајна конвенција.⁷⁰

У годинама после Берлинског конгреса, Србија и Италија су се нашле у сукобу са својим дотадашњим савезницама Русијом и Француском, што је довело до формирања аустрофилске политике на обе стране. Србија је морала да испуни дата обећања током заседања Берлинског конгреса, тако да се уговорима везала за Аустроугарску, након чега је у Србији у време династије Обреновић вођена аустрофилска политика.

Шта су за Србију значили трговински уговор и тајна конвенција са Аустроугарском? Србија је имала обавезу да испоштује дата обећања, али је после Берлинског конгреса ситуација била алармантна у време владе Јована Ристића и постојала је претња царинском сукобу са Аустроугарском која се позивала на уговор са Турском 1862. године, а који Ристић није хтео да призна. Сматрао је да Србија као независна држава треба да потпише трговински

⁶⁸ Милош Јагодић, Министарски савет 1880–1883, Владе Србије, 146; Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд, 2008, 200.

⁶⁹ DD – Confidenziale – LX-parte V- 1880 – doc 4530.

⁷⁰ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II, Београд, 1990, 52.

уговор са клаузулом највећег повлашћења само на узајамној основи, док је Аустрија тражила да клаузула најповлашћенијег буде без узајамне основе. Први задатак нове напредњачке владе био је да отклони сукобе са Аустроугарском.⁷¹ Будући да се удовољило аустроугарским захтевима, њена граница је била отворена за нашу рогату стоку, а и постигнут је договор око трговинског уговора који је потписан 24. априла, а у Србији озакоњен 5. јуна 1881. На клаузулу о повлашћености могло се гледати из два угла, како је и окарактерисано на српској политичкој сцени. Са правне стране гледано, како је наводио Ристић, Србија је са „везаним ногама и рукама бачена незајажљивим захтевима суседне земље”. С друге стране, Мијатовић је на овај уговор гледао из економске перспективе земље. Није се слагао са Ристићевим концептом о затварању граница аустријској индустрији, већ је он гледао са аспекта отварања аустријске границе нашој пољопривреди.⁷² Клаузула која је могла да наштети Србији била је ветеринарска конвенција која је обухватала само рогату стоку, али не и свиње. Тако да је Аустроугарска увоз рогате стоке могла да забрани само по клаузулама ветеринарске конвенције, а увоз свиња било када. На тај начин је могла да стопира увоз, а са друге стране уговором је обезбедила да Србија не може да промени царине њене робе, нити је могла унутрашњим дажбинама да оптерети страну робу више него домаћу, а није могла дажбинама оптеретити страну робу која се није производила у Србији. Монопол Србије био је ограничен само на со, дуван и барут. Ограничење монопола једне државе није била пракса, а последице оваквог уговора Србија ће осетити кад буде хтела преко монопола да пуни државну касу. Поред економског, овим уговором регулисана су и правна питања, закључена је конзуларна конвенција и укинута је капитулација, самим тим аустроугарски грађани нису више имали повлашћен положај у Србији. Уговор је био важећи наредних 10 година, а после његовог истека могло се равноправно преговарати, у случају непостизања договора, државе су обострано могле да затворе границу једна другој.⁷³

Тајна конвенција је политички споразум са Аустријом која се надовезала на трговински уговор. Закључена је 28/16. јуна 1881. Овај политички акт за време владе краља Милана чуван је у најстрожој тајности, а његов садржај био је познат само тројици српских политичара.⁷⁴

Као накнаду Србији, Аустроугарска ће заштитити династију Обреновића од сваког подривања. Шта се под тиме подразумевало? Аустроугарска се бојала српског деловања на територији Босне, али је знала да се династија Обреновић бојала сваког подривања споља династије Карађорђевић, која је

⁷¹ Слободан Јовановић, *Влада краља Милана Обреновића*, 52; Чедомир Попов, *Немирне године и везивање за Аустроугарску*, Историја Српског народа, VI-1, Београд, 2000, 58, 59.

⁷² Слободан Јовановић, *Влада краља Милана Обреновића*, 54.

⁷³ Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, 203; Слободан Јовановић, *Влада краља Милана Обреновића*, 56.

⁷⁴ Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, 205.

хтела да се врати на трон у Србији. Аустроугарска се обавезала да ће признати проглашење Краљевине Србије и да ће се дипломатским путем залагати код осталих сила да учине исто, као и да ће подржати могућност ширења српске територије на њеним јужним границама, изузев новопазарског Санџака.⁷⁵

Тајна конвенција била је закључена на 10 година. Пре закључења конвенције кнез се консултовао са тројицом министара, Пироћанцем, Гарашанином и Мијатовићем. Осим ових министара, нико више није знао за постојање ове конвенције. За њено постојање сазнало се дванаест година касније, када је о њему писала европска штампа.

Године после Берлинског конгреса донеле су промене у спољној политици Италије и Србије проузроковане сукобом интереса са дотадашњим савезницима. Русија је Србију гурнула у руке Аустроугарске непосредно пред Берлински конгрес. Уздрмани односи Италије и Француске Римским питањем, свој епилог су добили сукобом око Туниса. Србија и Италија нису могле да нађу друге савезнице у великим силама, зато је приближавање дотадашњем непријатељу, Аустроугарској, био само след догађаја и промена које су се дешавале тада на европској сцени. Србија је уговором са Аустроугарском морала да се одрекне претензија на Нови Пазар, Босну и Херцеговину. Како Тројним савезом Италији нису биле загарантоване територије, морала је да води опрезну политику са Француском и да у потпуности смири побуне на „*terre irredente*”. Тако су се две државе, које су се првобитно бориле против Аустроугарске да би оствариле своја национална права, нашле под велом њене спољне политике.

⁷⁵ Momir Stojaković, *Balkanski ugovorni odnosi*, 177–178.

8. Италијанска дипломатија о проглашењу Краљевине Србије

Повољни услови за проглашење Краљевине Србије стекли су се тек 1882. године. Како је Србија уздигнута на ранг краљевине? Било је више чинилаца који су довели до проглашења краљевине. Прво, Србија је стекла независност, па је самим тим легитимно могла да се прикључи европској породици краљевства и царства. С друге стране, док се Србији оспоравало право да се уздигне на ранг краљевине, Румунија је 1881. године успела у тој намери, што је додатно подстакло српски политички врх да се избори за исто. Будући да је годину дана раније Србија потписала тајну конвенцију са Аустроугарском, којом јој је била загарантована њена подршка у подизању државе на ранг краљевства, истим уговором Аустроугарска се обавезала и да ће дипломатским путем деловати на остале силе да такво стање прихвате. Овакав став Аустроугарске није остао непознат Робилану који је у својој депеши написао: „Влада у Бечу је нашла начин да за себе веже Србију како на политичком пољу, тако и на економском и трговинском. Успела је да је стави у зависан положај за дуги низ година. Због свега тога, не би било зачуђујуће да се покаже захвалност према таквим уступцима и дозволи се уздицање Србије на ранг краљевине”. Како је навео Робилан, проглашењу Србије краљевином неће се противити ни Немачка ни Русија, што је потврђено депешама из Петрограда и Београда будући да је кнез Милан после боравка у Бечу отишао за Русију да провери њен став по том питању.⁷⁶ Влада је своје намере о проглашењу краљевине држала у тајности, тако да је оно било велико изненађење за грађане, али се у дипломатским круговима знало да ће до тога доћи. У дипломатској преписци италијански представник у Београду, Тоси, написао је да су припреме за проглашење у току и да нема отпора из Аустроугарске и Русије. Био је мишљења да: „Све што може да допринесе стабилности у земљама које су Берлинским конгресом стекле независност, без сумње одговара интересима Италије на Балкану”.⁷⁷

Истовремено, Министарство спољних послова Италије послало је депешу у Беч јер су хтели да знају какав ће бити став Аустрије по питању проглашења краљевине. Зашто је Италији било битно да зна какав ће бити став Аустрије? Италију је у то време потресала Тунижанска криза, био је то

⁷⁶ Confidenziale – DD – XXII – Serbia 1881-1890, doc. 162, 163, 164, 166, 167.

⁷⁷ Confidenziale – DD- XXII – Serbia 1881-1890, doc. 168, 169.

пресудан моменат који је скренуо смер италијанске спољне политике према Аустроугарској.⁷⁸

Србија је уздигнута на ранг краљевине на Народној скупштини 6. марта / 22. фебруара 1882. године. Одлучено је да ће назив бити Краљевина Србија, а да ће кнез добити титулу краљ Србије – Милан Први Обреновић Четврти. За државне празнике проглашен је кнежев рођендан, дан ступања на престо и дан проглашења независности. Овај моменат био је значајан за Србију и у спољној политици као и дипломатској делатности јер је подигао углед Србије. Прва земља која јој је признала ранг краљевине била је Аустроугарска, која није могла да одбије признање, а њу су следиле Немачка и остале европске државе.⁷⁹ Обавештење о уздизању Србије на ранг краљевства стигло је до италијанског представника у Београду. У депеши коју је послао за Рим тражио је одобрење да упутити честитке краљу Милану.⁸⁰ Дан након послате депеше, италијански представник Тоси примљен је у аудијенцију код краља Милана.⁸¹

Краљевина је требало да се позабави и својим државним знамењима, па је законом од 2. јула 1882. године уређен изглед грба. Новоуређени грб је требало да покаже да краљевина није нова држава, па је у себи садржао елементе средњовековне немањихке династије и нове династије Обреновић. Немањихки орао и грб Кнежевине укомпоновани су у грб Краљевине. Исте године Србија је добила химну „Боже правде”.⁸²

Италијански представник, Тоси, извештавао је о ситуацији у земљи, али и о могућности да Србија пошаље новог представника у Беч, а да Христић буде српски представник резидент у Риму.⁸³

Уздизање Србије на ранг краљевине несумњиво је за њу представљало велики корак, али је и цена аустроугарске помоћи била велика. Трпела је унутрашње кризе које су изазване и вођењем спољне политике, подељеност српских партија на русофилску и аустрофилску политику додатно је дестабилизовао развој и опоравак земље. Краљева аустрофилска политика није дала места нормализацији односа са Русијом. Аустроугарска је штитила права владајуће династије заступајући тезу да би у случају дестабилизације унутар Србије извршила интервенцију и изнудила ред и мир. Наредне године обележиће кризе унутар земље већим делом изазване тежњама Аустрије и Русије да осигурају свој утицај на Србију.

⁷⁸ Confidenziale – DD- XXII – Serbia 1881-1890, doc 169.

⁷⁹ Радош Љушић, *Историја српске државности*, II, Нови Сад, 2000, 189; Архив Србије МИД-ПО-1882, Ф1-Д7 – Берлин 20. фебруар 1882.

⁸⁰ Confidenziale – DD- XXII – Serbia 1881-1890, doc 179.

⁸¹ Confidenziale – DD- XXII – Serbia 1881-1890, doc 181.

⁸² Србија је химну добила незванично у време када је кнез постао пунолетан, 1872. године, а коју је написао Јован Ђорђевић. Поводом проглашења краљевине, речи кнежевина и кнез замењене су речима краљевина и краљ, измењени су и стихови и добила је назив „Боже правде”. Химну је компоновао Даворин Јенко. Радош Љушић, *нав дело*, 192.

⁸³ DDI, seconda serie, volume XIV, doc. 672.

9. Поглед Италије на српско-бугарски рат

Избијање Тимочке буне додатно је нарушило односе са Русијом, али и са Бугарском, будући да је буна избила у зони разграничења са Бугарском.⁸⁴

Ситуација са Бугарском се погоршала када су наоружани завереници уточиште нашли на територији Бугарске, где их је бугарска погранична власт разоружала и послала у видински округ. Краљ је преко свог посланика у Бугарској покушао да се позове на српско-бугарско пријатељство, тражио је да се бугарски кнез не меша у унутрашње питање Србије и да заверенике удаљи из граничних области. Бугарски кнез је одговорио позитивно на молбе из Београда и обећао да ће спречити организовање буне са бугарске граничне територије и разоружати побуњенике, али да их неће враћати преко границе.⁸⁵

Иако је буна била угушена, постојале су индиције да је Аустроугарска хтела да уђе у Србију да би успоставила ред, али је краљ расписао нове изборе. Због таквог става краља, Христић је поднео оставку 19. фебруара 1884. године. Нову владу формирали су напредњаци под председништвом Милутина Гарашанина, који је управљао и Министарством спољних послова. Од самих почетака, спољна политика Владе била је бурна. Прве месеце владавине обележио је сукоб са Бугарском око емигрантског питања. Влада је покушала још једним апелом да реши спор са Бугарском око емиграната и зарад мира на граничном прелазу и мира становништва на српском делу територије тражила да се емигранти удаље из пограничних области. До заоштравања односа са Бугарском дошло је лета 1884, а самим тим били су уздрмани и односи са Русијом. Де ла Тур извештавао је из Београда италијанско Министарство спољних послова да се ситуација између Србије и Бугарске заоштрила до те мере да је Србија спремала ултиматум Бугарској. Извештавао је да целокупна јавност подржава Владу, која је у том моменту била у Нишу, по питању претензија према Бугарској, али да је јавност била подељена по питању заоштравања односа са Русијом, јер су сматрали да је Србија својом политиком требало да балансира између великих сила, а не да ствара нове непријатеље. О немилим догађајима између Србије и Бугарске обавештавао је и италијански

⁸⁴ Олга Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914.* Београд, 2008, 81; Момир Самарцић, *Србија и Бугарска 1878–1886*, 169; Д. М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889*, 242; Charles Jeleovich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism, Russian influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia 1879–1886*, Los Angeles, 1962, 191–193; Слободан Јовановић, *Влада краља Милана Обреновића*, 187–189.

⁸⁵ Момир Самарцић, *Србија и Бугарска 1878–1886*, 170–171.

посланик у Бечу. Гроф Калноки у то време је био сигуран да ће обе земље наћи неко решење, будући да им је саветовао да се што пре помире.⁸⁶

Према италијанским извештајима из Софије ситуација је била алармантна јер се српска влада није задовољавала реакцијом Бугарске по питању емиграната. Како наводи за Србију, највећи проблем је био што су се на територији Видина налазили представници радикала који су припремали нове немире у Србији, а стигле су и оптужбе на бугарску власт да није желела да спречи деловање емиграната на својој територији уперено против Србије. Тензије између Србије и Бугарске су се још више подигле након покретања питања око Брегова.⁸⁷ Бугари су тражили да се уклони српска стража са „бугарске територије”, то јест са Брегова, а у случају да то Србија не учини, они би употребили силу. Србија је одбила ове захтеве, па је бугарска војска 3. јуна 1885. на силу заузела Брегово.⁸⁸ Србија није желела да изазове оружани сукоб са Бугарском, због тога је наређено да се њене пограничне власти држе опрезно и да не изазивају бугарску страну.⁸⁹ Италијанско Министарство спољних послова послало је циркуларе у Беч и Београд, какав став треба да заузму њени представници о српско-бугарским сукобима. Из Италије су стизале подршке за ставове Аустроугарске која је, како је Калноки пренео италијанском представнику Галвањи, захтевала да се спор реши брзо између завађених страна. Почетком јуна Де ла Тур није знао како ће се поставити српска влада по питању сукоба са Бугарском, а постојала је могућност повлачења српског представника из Софије.⁹⁰ На српски ултиматум Бугарска је одговорила негативно, због чега је српски представник, Симић, затворио српско посланство у Софији, напустио Бугарску 29. маја / 10. јуна 1884. године и отпутовао за Ниш, а наредног дана исто је учинио бугарски представник у Београду.⁹¹ Лоше расположење између Србије и Бугарске настављено је и после прекида дипломатских односа. Велике силе су покушале да посредују између Србије и Бугарске, како непријатељство не би прерасло у војну интервенцију. Краљ Милан је пред комисијом рекао да би желео да сачува границе своје земље, али да ће се повиновати одлукама комисије по питању Брегова и бугарског упада на силу. Ставио је до знања да иако су споља српско-бугарски односи изгледали добри, одавно је постојало размишљање, а на крају је посебно негативан утицај оставио став бугарске

⁸⁶ Confidenziale – DD – serie LXIII, doc 232; Moscati VI, Serbia – B 1412, 1884 – 8. VI 1884

⁸⁷ Због тока реке Тимок, приликом обележавања граница Кнежевине Бугарске, на њеној територији је остало део територије српске кнежевине код Брегова. На бугарској страни остало је и имање Обреновића, које је још 30-их година купио кнез Милош – Краљева ливада, а на српској страни је остала Царева ливада. Међународна комисија за обележавање граница Србије и Бугарске овај предео није обележила јер је у Берлинском уговору стајало да је граница остала непромењена, идентична граници између Србије и Турске.

⁸⁸ Confidenziale – DD – serie LXIII – doc 331.

⁸⁹ Душко М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889*, 279, 280; Слободан Јовановић, *Влада краља Милана Обреновића*, 219, 220.

⁹⁰ Moscati VI – Serbia – B1412 – 9. VI 1884; Confidenziale – DD – serie LXIII – doc – 229, 330.

⁹¹ Исто, 343.

владе, не само да прими емигранте, него да им додели новчану помоћ и остави их у близини границе са Србијом где су они могли да наставе са припремама за нову побуну.⁹² Посредовање великих сила донело је корист Србији, јер је Немачка донела решење да је Србија у праву по емигрантском питању. По питању Брегова руски представник је покушао да смањи кривицу Бугарске, није умањео ни значај Србије која није одговорила оружјем на бугарску окупацију Брегова. Са друге стране, остала два представника била су противна да Брегов остане Бугарској, а како нису могли да се договоре, оба предлога су ушла у протокол. Бугарска је морала да плати одштету Србији за начињену штету.⁹³ У разговору са италијанским представником у Софији, кнез Батемберг није био противан тачкама решења, сматрао је да оружани сукоби око решења спора не би ишли у прилог ни једној од сукобљених страна и изразио наде да ће нова влада у Бугарској имати више такта у односима са Србијом него претходна која је довела до прекида односа.⁹⁴ Договором кнез Батемберг и краљ Милан обавезали су се да ће Бугарска вратити Србији Брегово, а да ће се оно затим заменити за одговарајуће имање на другом делу бугарске границе и да се емигранти не смеју насељавати у појасу ширине 50 km од границе, али је дошло до компликација када је бугарска влада требало да ретификује одредбе договора јер је сматрала да су дате веће сатисфакције Србији.⁹⁵ Бугарска влада се изјаснила да договор није био у складу са Уставом, јер кнез није консултовао Владу пре његовог склапања.⁹⁶ Краљ Милан је био љут на држање бугарске стране, па је запретио да ће он са војском прећи границу ако емигранти са бугарске територије подигну буну. Жар Тимочке буне који је тињао на бугарском земљишту представљао је опасност која је у сваком случају могла да се распламса у српско-бугарски рат.⁹⁷ Италијанска политика се поставила неутрално по питању решења српско-бугарског спора, јер јој промене равнотеже балканске политике нису ишле у корист. Жеље да се спрече оружани сукоби Србије и Бугарске неће бити остварене, јер је Србија у Бугарској видела претњу њеним дотадашњим и будућим границама. Како је водила аустрофилску политику, била је у сукобу са Русијом, па је свако кретање у Бугарској гледала кроз призму руских интереса који су били усмерени против Србије. Жариште сукоба око Брегова и емигрантског питања разбуктаће сукобе већих размера након присаједињења Источне Румелије Бугарској, на коју Србија није гледала као остварење националних интереса Бугарске, него као проширење интересне сфере Русије, која је затварала могућност српског проширења у правцу Македоније.

⁹² Moscati VI, Serbia, B1412, doc Belgrado 30. VI 1884.

⁹³ АС-МИД- ПО -1884, Ф4, Д1, 25. јун 1884; АС-МИД-ПО 1884, Ф4, Д2, 28. мај 1884; 31. мај 1884; Moscati VI, Serbia, B1412, Belgrado 30. VII 1884.

⁹⁴ Confidenziale – DD – serie LXIII, doc 366.

⁹⁵ Moscati VI, Serbia, B1412, doc Belgrado 12. XI. 1884.

⁹⁶ Confidenziale – DD- serie LXIII, 1885 – doc 442, 447.

⁹⁷ Слободан Јовановић, *Влада краља Милана Обреновића*, 222–224.

Краљ Милан није успео у намери да задржи равнотежу стечену на Берлинском конгресу, био је решен да води рат у одбрану српских интереса, те је стога наредио мобилизацију војске, а сазвао је и Народну скупштину која је требало да одобри ратни кредит.⁹⁸ Србија је за своје тежње покушала да добије подршку Италије, будући да је она била савезница Аустроугарске, чијој се помоћи Србија такође надала, али ситуација са италијанске стране била је другачија. Италија није сукобе сагледала у територијалним опасностима по Србију и промену равнотеже, већ је бугарско питање гледала по принципу права народности.⁹⁹ У разговорима између италијанских представника Де Новелиса и новопристиглог Де Тура било је доста уздржаности, они нису прецизирали ставове своје владе и ограничили су се само на изјаве о добрим намерама, симпатијама и пријатељству које њихова влада има према Србији и њеном краљу. Исте разговоре водио је у Риму српски пуковник Франасовић, које се надао позитивном одговору Италије због њеног савеза са Аустроугарском. Апеловао је на италијанску владу да има разумевања не само за Бугарску него и за Србију, јер равнотежа балканских земаља не огледа се само у политичком, него и у националном питању. Дајући примат бугарском принципу народности, Италија би на тај начин ускратила исти принцип Србији и Грчкој.¹⁰⁰

Србија је објавила рат Бугарској 2/14. новембра са образложењем да крши одредбе Берлинског уговора и због лоших међудржавних односа. Првобитни напади српске војске имали су успеха, што је узнемирило руску владу која је сматрала де ће ратни успеси Србије проширити њено деловање изван циља који је поставила. Након што је Србија објавила рат, притисак сила био је усмерен према Аустроугарској да се не би директно прикључила рату јер би то са друге стране увукло и Русију у рат на страни Бугарске да заустави Србију. Аустроугарска је требало да тражи од Србије да се њена војска врати иза граница. Италијански министар спољних послова прихватио је уједињење Бугарске по принципу народности, али је изричито негирао да су српске претензије биле засноване на истој основи јер би то могло дати лош пример другима.¹⁰¹ Након преокрета код Сливнице када је бугарска војска кренула у напад, краљ Милан је наредио повлачење војске према Пироту, али је у консултацијама са Гарашанином наредио нови напад. Бугарска војска је новим нападом

⁹⁸ *Confidenziale* – DD – serie LXXVI, 1883-1885, doc 160; Слободан Јовановић, *Влада краља Милана Обреновића*, 234; Душко Ковачевић, Момир Самарџић, *Скупиштинске беседе краља Милана*, 158; Момир Самарџић, *Од Санстефана до Сливнице – Србија кроз Бугарске 1878–1886*, Нови Сад, 2008, 278, 279; A. Biaggini, нав. дело, 90.

⁹⁹ *Confidenziale* – DD – serie LXXVI, 1883-85, doc 86.

¹⁰⁰ АС – МИД – ПО – Ф2, Д6, – 1885, Рим, 12/25. V; 14, XII.

¹⁰¹ Moscati VI – Turchia – B 1238, doc 15. XI 1885; Moscati VI – Serbia – B 1412 – doc 6. X 1885; Љиљана Алексић-Пејковић, *Италија и српско-бугарска криза 1885–1886*, 137, 138; *Confidenziale* – DD – serie LXXVI, 1885, doc 368, 372, 373, 385, 386; Душко М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889*, 296, 297; Момир Самарџић, *Од Санстефана до Сливнице – Србија кроз Бугарске 1878–1886*, 297, 298.

23. новембра потиснула српску војску, која се вратила на своје границе. Бугарске трупе су следећег дана ушле у Цариград. Кнез Батемберг је хтео да настави освајање према Нишу и да после заузећа територије постави ултиматум да ће се повући са српске територије уколико се призна присаједињење Источне Румелије. Међутим, бугарска војска је наставила са освајањима према Пироту који је пао 28. новембра.¹⁰² После пада Пирота, силе су реаговале и изразиле спремност да посредују око преговора за мир. Италија је иницирала предлог да се успостави стање status quo, па је за председавајућег комисије изабран италијански војни аташе, потпуковник А. Черути. Захваљујући његовом енергичном држању, комисија је на наредних пет седница одредила услове примирја које је закључено 9/21. децембра 1885, а трајало је два месеца, до 17. фебруара / 1. марта 1886. године.¹⁰³ Узнемиреност италијанске владе порасла је почетком 1886, када се одуговлачило са потписивањем мира, јер су постојале индиције да се српска страна, како званична, тако и њено јавно мњење, још увек нису определили за мир. Будући да је српска војска била у приправности, а по процени пуковника Черутија, у неким дужим војним дејствима могла је однети превагу над бугарском војском. Узнемиреност је порасла након извештаја из Београда да је унутрашња ситуација у кризи и да пораз на ратишту може нарушити стање у Србији, нарочито после гласина да се краљ Милан спремао на абдикацију. Италија се прибојавала смене на српском престолу, јер би то дало потенцијалну могућност да у Србији поново преовлада руски утицај. Доласком новог отправника послова у Београд смањена је узнемиреност Италије након нове процене да је у иностранству пренаглашена унутрашња ситуација у Србији, али није порицана могућност поновног окретања Србије ка Русији.¹⁰⁴

Преговори о миру вођени су у Букурешту. Мир између Србије и Бугарске потписан је 3. марта 1886. године и садржао је један једини члан „Између Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске мир се васпоставља даном потписивања овог уговора”. Дан после потписивања уговора, у Београду је објављена демобилизација војске, а 17. марта су измењене ратификације.¹⁰⁵

¹⁰² В. Вучковић, *Дипломајска историја српско-бујарској рати (1885–1886)*, Београд, 1956, 47–49; Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 262–265; Момир Самарџић, *Од Санстефана до Сливнице – Србија кроз Бујарске 1878–1886*, 300–302. *Confidenziale* – DD – serie LXXVI, 1885, doc 388, 397, 392, 401, 402, 405, 410, 414.

¹⁰³ A Biagini, op. cit, 93, 93; Moscati VI, Serbia – B1412 – doc 18. XII 1885; Душко М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889*, 307–309; Момир Самарџић, *Од Санстефана до Сливнице – Србија кроз Бујарске 1878–1886*, 306–309.

¹⁰⁴ Љиљана Алексић-Пејковић, *Италија и српско-бујарска криза 1885–1886*, 140–142; A. Biagini, *Momenti di storia Balcanica (1878-1914)*, 94-98; Moscati VI – Turchia – B 1238, 25. XII 1985; Moscati VI – Serbia – B 1412 – 9/21. gennaio, 20 gennaio/1 febbraio 1886.

¹⁰⁵ АС – МИД – ПО 1886 – Ф1 – Д10.

10. Италијанска дипломатија о абдикацији краља Милана

Краљ се носио мишљу да абдицира још пре краја рата са Бугарском, имао је намеру да напусти земљу заједно са краљицом и престолонаследником, али је такав покушај осујетио Гарашанин. Краљ је био незадовољан деловањем Ристића и Пироћанца, али није могао да сузбије незадовољство унутар земље лоше вођеном политиком и према његовим упутима Гарашанин се сусрео са Ристићем, Пироћанцем и групом политичара окупљеним око њих. Захтеви либерала и напредњака били су уперени против политике краља Милана, како спољашње тако и унутрашње. Сматрали су да би у спољној политици Србија требало да се окрене према Русији, а на унутрашњем плану би требало да се ради на промени Устава. Краљ није био задовољан предложеном политиком, сматрао је да су на тај начин желели његову оставку, што се не може оспорити. Пироћанац и Ристић имали су на уму краљеву абдикацију, а како је престолонаследник био још увек малолетан, видели су себе на месту будућих намесника.¹⁰⁶

Углед краља Милана био је пољуљан након завршетка рата са Бугарском. Унутрашња ситуација у земљи није била на завидном нивоу јер су представници политичке сцене били подељени по питању вођења спољне политике. Брачни живот краљевског пара додатно је погоршао положај краља Милана. Брак краља Милана и краљице Наталије окончан је разводом. Све је указивало на могућност краљеве абдикације.

Одлучан у намери да абдицира, краљ је навео приватне и политичке разлоге, а то су неслагање са националним аспирацијама српског народа које је подстицала Русија, његов смртни непријатељ. Краљ је 3. марта 1889. године у двор позвао два будућа намесника – Јована Ристића и Косту Протића – са којима се договорио да као трећи намесник буде именован генерал Јован Белимарковић. Указ о абдикацији краљ Милан саопштио је 6. марта 1889. године. Из италијанског Министарства спољних послова након абдикације стигла је депеша у којој је министар иностраних дела захтевао детаљан извештај о разлозима абдикације. Интересовање италијанског Министарства иностраних дела за тренутну ситуацију унутар Србије било је велико. Главни разлог томе била је могућа промена спољне политике Србије. Послати су циркулари у Лондон, Беч, Берлин, Петроград, Букурешт са интересовањем

¹⁰⁶ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, 286, 287.

да се сазна држање ових земаља према унутрашњој ситуацији у Србији и колико ће се та промена односити на њихову политику на Балкану. У депешама упућеним у Беч, министар иностраних дела Криспи интересовао се за то да ли би Аустроугарска подржала државни удар у Србији и блокирање Устава, што би омогућило да краљ Милан не абдицира. Како му је Нигра одговорио из Беча, таква ситуација није била могућа јер Аустроугарска није желела нове сукобе са Русијом због чега су више желели абдикацију. Русија је имала став да Србија првобитно треба да среди унутрашњу ситуацију у земљи, а тек онда да се окрене спољној политици. У Лондону нису били задовољни абдикацијом краља Милана јер су се прибојавали нових унутрашњих сукоба, због чега су се консултовали са аустроугарским представником у Лондону. Европска штампа је оценила да је абдикацијом краља Милана била нова победа Русије над аустроугарском превласти у Србији.¹⁰⁷

Ратни сукоби са Бугарском пољуљали су углед краља Милана. Због његовог лошег држања у кризним моментима било је неминовно да ће доћи до абдикације. Без ауторитета није успео да одржи стабилност у земљи узурпираној страначким превирањима за превласт. Честе министарске кризе и захтеви за променом Устава додатно су ослабили ауторитет краља. Није било могуће одлагање промене Устава јер су се око тога сложиле све странке, а под таквим условима краљ није више могао да води своју спољну политику усмерену ка Аустроугарској. Руски утицај на Србију изнутра је подривао владавину краља Милана, потпомогнут либералном и радикалном странком. Италијанско интересовање за Србију у том периоду било је велико, јер би свака промена унутар земље могла да доведе и до промене политике европских земаља на Балкану. Помно су праћена дешавања унутар земље и контролисан њен финансијски систем, али је Италија преко својих представника у европским метрополама пратила и расположење тих држава према дешавањима у Србији. Главни разлог таквог држања Италије може се сагледати у чињеници да она није желела јачање ни Русије ни Аустрије на Балкану, а превирања унутар Србије и Бугарске указивала су на могући директан сукоб Русије и Аустрије на Балкану.

¹⁰⁷ Г. Јакшић, *Из новије српске историје. Абдикација краља Милана и друге расправе*, Београд, 1953, 194, 195, 201, 202; DDI, seconda serie, volume XXII, doc. 508, 510, 511, 512, 513, 515, 519, 532, 533, 535.

11. Влада краља Александра из угла италијанске дипломатије

Након абдикације краља Милана, Намесништво је нови састав владе понудило најјачој странци у земљи – радикалној. Нова влада Саве Грујића није знала за постојање Тајне конвенције, а у свом политичком плану залагала се за добре односе са Русијом, због тога је дошло до захлађења односа са Аустроугарском.¹⁰⁸ Владавину младог краља Александра под Намесништвом обележили су даљи сукоби његових родитеља, због чега је и Намесништво имало проблема. Актом од 7. марта 1889. године регулисани су односи Намесништва и краља Милана, али не и односи са краљицом Наталијом, која по Уставу није имала регулисан статус. Италијански представник у Србији, Галвања, извештавао је из Београда да је у разговору са италијанским представником у Петрограду чуо да је Русија задовољна новом владом у Србији, коју назива народном.¹⁰⁹

Превласт Аустроугарске или Русије на Балкану свакако није ишла у корист Италије. Променом на српском престолу она се забринула да постоји могућност стварања савеза балканских држава. У преписци коју је италијански министар спољних послова разменио са својим представником у Бечу, изразио је бојазан, а и занимао га је став Аустроугарске по том питању. Гроф Калноки је искључио могућност стварања балканског савеза, али је италијански министар спољних послова Криспи сматрао да опасност постоји, посебно да је Ристић у првом реду заинтересован за савез са Бугарском, о чему је било приче још пре абдикације краља Милана. Криспи је сматрао да би се савезу Србије и Бугарске могла прикључити и Румунија и да би такав савез могао донети немир на Балкану и довести у ратно расположење Русију и Аустроугарску. С друге стране, Нигра је у Бечу разговарао са Калнокијем који је истицао да Аустроугарска неће учинити ништа што би могло да наруши мир на Балкану, нити ће својом политиком настојати да изазове реакцију Русије, за коју је био сигуран да жели да избегне нове сукобе. Криспи није био сигуран у таква дешавања будући да је од својих представника из Београда, Софије и Букурешта примао депешу која је говорила о могућем савезу и не само то, него да је такав савез подржавао и Бизмарк. За Калнокија је таква могућност

¹⁰⁸ Милош Јагодић, *Министарски савети 1889, Влада Косић Прошића*, Владе Србије, Београд, 2005, 154, 155.

¹⁰⁹ Сузана Рајић, *Александар Обреновић – владар на њелазу векова сукобљени светови*, Београд, 2011, 48–52; *Serie A Politica, Serbia*, B 113, Belgrado 9. III 1889.

била искључена јер је сматрао да као савезнице Немачка и Русија не би чиниле потезе који би могли угрозити њихове интересе, а ако би Немачка подржала војни савез на Балкану, то би само био разлог за рат који су сви хтели да избегну.¹¹⁰

Влада Саве Грујића реконструисана је 28. марта 1890. године. На спољно-политичком плану дошло је до сукоба са Бугарском, иако су радикали радили на успостављању добрих односа. Руски утицај је постајао све израженији.¹¹¹

Нову владу 23. фебруара 1891. године формирао је радикал Никола Пашић. Од њега се очекивало да реши одлазак краља Милана из земље, што је он и учинио априла 1891. године споразумом. Почетком фебруара Галвања је извештавао о могућем договору, који је постојао раније, а у разговору са Јованом Ристићем сазнао је да ће договор бити изнет у јавност. Почетком марта, из Рима је стигла потврда од министра спољних послова, Рундија, да Италија прихвата нову владу и да краљ може рачунати на даље пријатељске односе са Италијом.¹¹²

Смиривањем ситуације око краљевског пара дошло је до сукоба радикала и либерала, две партије које су биле на власти. Ристић је претендовао да доведе владу под свој утицај, а и у Намесништву су била два либерала. Прва озбиљна криза у земљи настала је смрћу намесника генерала Косте Протића, 16. јуна 1892. године. У свом делу, Слободан Јовановић наводи да је он био добар поданик краља Милана и да се његова смрт десила напрасно након краљевог одласка из земље. Италијански секретар у Београду, Куки Босо, извештавао је о немилим догађајима и он је акценат ставио на изненадну смрт генерала Косте Протића.¹¹³

Упоредо са кризом која је била у земљи и сукобима који су били у најави између либерала и радикала, краљ Александар је тражио од намесника да се поништи акт који је забрањивао његовим родитељима да се врате у земљу. Крајем јануара, Галвања је извештавао о помирењу краљевског пара.¹¹⁴ Јован Авакумовић и намесник Јован Белимарковић нису били противни укидању спорног закона, али му се Јован Ристић успротивио.¹¹⁵

Влада Јована Авакумовића била је чисто либерална влада, постављена као прелазно решење за расписивање нових избора. Поразом радикала на изборима, дошло је до побољшања односа са Аустроугарском која је Србији продужила важност већ постојећег трговинског уговора и одложила рок за

¹¹⁰ DDI, seconda serie, volume XXII, doc 560, 563, 564, 565, 570, 571.

¹¹¹ Милош Јагодић, *Министарски савети 1890–1891, Влада Саве Грујића*, Владе Србије, Београд, 2005, 162, 163.

¹¹² Милош Јагодић, *Министарски савети 1891–1892, Влада Николе Пашића*, Владе Србије, Београд, 2005, 164, 165; Serie P Politica, Serbia, B 192, rapporti politici Belgrado 30. I; 14. II, 27. II 1891; Roma 8. III 1891. Belgrado 14. IV 1891.

¹¹³ Сузана Рајић, *нав. дело*, 71; Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, Београд, 1934, 298; Serie P Politica, Serbia, B 192, rapporti politici Belgrado 17. VI 1892.

¹¹⁴ Confidenziale, DD, Serbia, 1893, doc. 388.

¹¹⁵ Сузана Рајић, *нав. дело*, 72–75.

ратификацију новог на шест месеци. Поправљањем односа са Аустроугарском захладили су односи са Русијом, па се чак говорило да Русија новчано помаже радикалну странку како би добила на новим изборима.¹¹⁶ Ситуација у земљи била је лоша, радикали су били незадовољни и једино решење видели су у могућности да се краљ Александар прогласи пунолетним. Италијански представник је извештавао о томе да је ситуација у Србији хаотична и да су настала превирања око резултата избора. Радикали су послали свог представника Докића у Беч да разговара са краљем Миланом око проглашења краља Александра пунолетним и преузимања власти. Он је обећао краљу да ће на заседању Скупштине као опозиција бити радикали и да ће они подржати краљеву прокламацију о преузимању престола.¹¹⁷

Државни удар је био планиран за 12. април. Будући да је краљ пре проглашења пунолетства и преузимања престола хтео да затвори министре у договору са ађутантом Илијом Ћирићем, померио је државни удар на 13. април. Ћирић је предложио краљу да смисли изговор и да позове све министре на двор, јер би се тако лакше реализовало хапшење, што је краљ и учинио. Тринаестог априла позвао је министре на двор под изговором да жели да им проследи саопштење о закону који брани повратак његових родитеља у земљу. Краљ Александар је требало да формира састав нове владе, а у томе му је помогао радикал Докић са којим је краљ разрадио план о будућој влади и правце њеног деловања. На дан преврата Ћирић је распоредио војску која је требало да штити краља, али су одлучили да краљевска гарда не буде укључена у државни удар како се не би компромитовала, требало је да се краљ на њу позове само у крајњој нужди. Дипломате у Београду су добиле ноту којом су обавештени да су Намесништво и Авакумовићева влада смењени и да је краљ преузео власт. Галвања је из Београда извештавао да је државни удар у Србији прихваћен и да је народ миран и задовољан. Нигра, италијански представник у Бечу, извештавао је да је Калноки прихватио преузимање власти у Србији и да очекује још званичну потврду од краља Александра. Италијански извештаји из Беча указују на то да је и тамо прихваћен долазак краља Александра на власт. Промене на српском престолу прихваћене су у Лондону, Цариграду и Петрограду. Крајем априла, Галвагна је писао о унутрашњем стању у Србији после државног удара и био је става да је то био пресудан моменат у кризној ситуацији у Србији који је влада Авакумовића заједно са Намесништвом само погоршавала. Изражава сумње у став Русије по питању краља Александра, која није била задовољна што ће у нову владу ући и чланови напредњака, који су били познати као заступници аустрофилске струје у погледу спољне политике.¹¹⁸

¹¹⁶ Ђорђе Ђурић, *Министарски савети 1892–1893, Влада Јована Авакумовића*, Владе Србије, Београд, 2005, 169–171.

¹¹⁷ Serie P Politica, Serbia, B 192, Belgrado 20. III 1893; Сузана Рајић, *нав. дело*, 76–78.

¹¹⁸ Сузана Рајић, *нав. дело*, 85–87; Serie P Politica, Serbia, B 192, Belgrado 15. IV 1893; Confindenziale, DD, Serbia 1893, doc 393, 394, 395, 397, 398, 399, 400.

Нови избори заказани су за 30. мај 1893. године, радикали нису имали озбиљније противнике и победили су. Формирана је влада Лазара Докића. На спољнополитичком плану ова влада је ратификовала трговинске уговоре са Аустроугарском, Немачком и Великом Британијом. За време владе текст Тајне конвенције објављен је у радикалским новинама *Огјек*, и изазвао је негодовање Аустроугарске.¹¹⁹

Радикали нису хтели да прихвате поништење закона о забрани повратка краљевих родитеља, чиме су фактички одбили да прихвате повратак краља Милана. Завршетком сарадње са радикалима отворио се нови проблем на политичкој сцени Србије. Краљ је заговарао централистичку државу, уставну монархију у којој ће владар бити најважнија власт у земљи и објединити законодавну и извршну власт.¹²⁰ Нову владу на предлог краља Александра формирао је Ђорђе Симић 24. јануара 1894. године. Италијански секретар из Београда извештавао је да је аустроугарска влада била јако задовољна формирањем Симићеве владе. Италијански извештаји из Цариграда писали су о страховима Порте због сталних превирања у Србији, па су се носили мишљу да пошаљу појачање војске на границу, јер није била задовољна честим сменама власти које су варирале, од владе која је била русофилска, ка влади која је била аустрофилска. Сматрала је да би то могло да доведе до сукоба Русије и Аустрије и да поремети мир у Европи.¹²¹ Краљ је отворено најавио борбу против радикала и поново је споменуо укидање Устава, одлучио је да се бори са радикалима до краја или да абдицира. Године 1894, 21. маја суспендовао је Устав из 1889. године, а на снагу је враћен Устав из 1869. Галвања је извештавао о укидању Устава и да је то била очекивана ствар на коју су указивали претходни догађаји у земљи. Нагласио је да је народ прихватио враћање Устава из 1869. године. После ове депеше италијанско Министарство спољних послова интересовало се о ставу Аустроугарске. Из Беча стигао је извештај да је аустријска влада примила равнодушно укидање Устава. У јуну је стигао извештај из Београда у коме је Галвања говорио о договору Аустроугарске и Русије да се не мешају у тренутну ситуацију у Србији, јер се обе стране надају да ће доћи до пада династије Обреновић.¹²²

Италијански представник у Београду, Аварна, извештавао је о изборима у Србији и навео да је нову владу формирао Стојан Новаковић, који је годинама био српски представник у Цариграду. Још једна прекретница за Србију се догодила 1895. године, краљевим одласком на летовање у Биариц, где се зближио са својом будућом супругом, Драгом Машин. Краљева љубав у почетку није изазвала негодовање у Србији, јер се сматрала пролазном авантуром. Нова влада направила је прекретницу на пољу спољне политике и

¹¹⁹ Владе Србије, 172, 173.

¹²⁰ Сузана Рајић, *нав. дело*, 103–105; Serie P Politica, Serbia, B 192, rapporti politici Belgrado 22. I 1894; Belgrado 25. I 1894.

¹²¹ Confidenziale, DD, Serbia 1894, doc 415, 416, 417.

¹²² Confidenziale, DD, Serbia 1894, doc 432, 434, 435, 437; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 255.

поправила односе са Русијом, која јој је пружила помоћ у сфери националне политике. Новаковић је успео и да поправи односе Србије и Црне Горе који у претходном периоду нису били добри. Успоставио је добре односе са суседима, али у погледу политике са Аустроугарском дошло је до захлађења. Почетком 1896. године влада је скупштини поднела предлог о промени Устава, након чега је формиран одбор за израду текста новог устава састављен од чланова све три странке. Због неслагања краља са спољном политиком владе и захлађења односа са Аустроугарском, краљ је одлучио да промени владу.¹²³

Нову владу је у децембру формирао Ђорђе Симић и била је то влада умерених радикала. У време ове владе избио је сукоб у Грчкој у који је и Србија хтела да се умеша, јер је хтела да у новом отварању источног питања предухитри Бугарску у правцу Македоније. Међутим, велике силе нису хтеле нове сукобе, тако да су захтевали од Србије и Бугарске да остану уздржане. Јавно мњење је оштро критиковало владу јер није бранила националне интересе, па је влада поднела оставку. Нову владу формирао је Владан Ђорђевић 23. октобра 1897, састављену од напредњака и либерала. Деловање владе може се поделити на два периода: до атентата на краља Милана 1899. године и после атентата до пада владе, јула 1900. године.¹²⁴

За време ове владе покренуло се и питање женидбе краља Александра. Пре него што је упознао Драгу Машин, краљ Александар је био рационалан по питању женидбе, знао је да мора да се ожени неком од принцеза страних династија, како би Србија учврстила свој међународни положај. Односи краља са Драгом Машин од 1895. до 1898. бивали су све ближи, а краљ је одлучио 1899. године да се ожени њоме. У тој намери спречио га је Ивањдански атентат на краља Милана, који је све више почео да се уплиће у државне послове. Овом браку су се противили краљ Милан и краљица Наталија, али је краљ Александар био одлучан у својој намери. Објавио је проглас о својој женидби са Драгом Машин 20. јула 1900, а њихов брак је подржала Русија. Италијански отправник послова у Београду, Дионисио, извештавао је о лошем стању у земљи изазваном краљевим прогласом. У својој депеши као анекс, послао је и проглас који је краљ Александар упутио свом народу. Покушаји Генчића и Ђорђевића да спрече брак нису уродили плодом. Венчање краљевског пара било је заказано за 5. август. Италијански отправник послова, Дијего, послао је извештаје о венчању краљевског пара у коме је навео да је дипломатски кор био присутан на венчању, осим представника Енглеске којима је влада у последњем моменту послала обавештење да се не придруже осталим дипломатама на венчању. Краљево венчање довело је до побољшања односа са Русијом, јер је у име руског цара, на венчању кум био Павле Мансуров,

¹²³ Сузана Рајић, *Министарски савети 1895–1896, Влада Стојана Новаковића*, Владе Србије, Београд, 2005, 181–183.

¹²⁴ Владе Србије, 184.

руски отправник послова у Србији. Након венчања било је јасно да ће се спољна политика усмерити према Русији, што доказује и посета генерала Мишковића Петрограду, где је изјавио да су српско-руски односи од сада „трајни”.¹²⁵

Владавину краља Александра до његове женидбе обележила је бурна унутрашња политика, која се директно одразила и на правце спољне политике, који су варирали од аустрофилства ка русофилству и обрнуто. Због тога су неретко силе биле узнемирене преокретима унутар Србије из страха да би то могло да доведе до сукоба Русије и Аустроугарске у погледу интересних сфера на Балкану. Италијанско Министарство спољних послова помно је пратило дешавања унутар Србије, али и њене односе са осталим силама, у првом реду Аустријом, Русијом и Турском. Постојале су тежње Италије да оствари своје економске циљеве на територији Србије, што је у периоду добрих српско-аустријских односа било теже остварити, јер је Србија била везана за Аустроугарску Тајном конвенцијом.

¹²⁵ Сузана Рајић, *нав. дело*, 187–300; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 3–65; Serie P Politica, Serbia 194, rapporti politici Belgrado 22. VII; 27. VII; 28. VII 1900; DDI, terza serie, volume IV, doc. 37.

12. Италијанска дипломатска преписка о Мајском преврату

Краљ је положио заклетву над Уставом 20. октобра 1901, а овом чину су поред црквених великодостојника, грађанског и војног чиновништва, присуствовали и страни представници.

Надао се да је успео да смири бурну ситуацију насталу у земљи његовом веридбом и венчањем, а велике напоре је уложио да тај брак буде признат и ван граница Србије. Нова криза потресла је Србију кад је краљ Александар сазнао да краљица Драга није трудна, иако је њена трудноћа била објављена августа 1900. године. Јавност је сматрала да је обманута и да краљица није ни била трудна, што је изазвало велики скандал који је уздрмао положај краља, будући да се постављало питање наследника трона.¹²⁶ Након лажне трудноће, било је јасно да су сумње краљичиних противника биле тачне и да је она нероткиња. Постојала је могућност да се династија продужи усвајањем престолонаследника, будући да су из Русије стизали притисци. Руска дипломатија се обратила краљу Александру обавештавајући га да ће сачекати две-три године да види да ли ће добити законите наследнике, у супротном, краљ ће морати да усвоји престолонаследника.¹²⁷

Питање престола узбуркало је јавност у Србији, поготово кад се споменула могућност доласка Никодија Луњевице, краљичиног брата, на српски престо. Због ове изјаве дошло је до сукоба браће Луњевица. Немили догађај изазвао је пометњу на двору, па су захтевани превремени избори, а није био искључен ни уплив руских и аустријских притисака на српски двор. У италијанском извештају од 23. септембра 1901, наводи се да се Аустрија оштро противила доласку црногорске династије на престо Србије, будући да су постојале индиције да је постигнут договор између Русије и Аустрије да се на српски престо доведе Ђорђе Карађорђевић, који се школује у руској војној академији, син Петра Карађорђевића.¹²⁸

Поверење краљу почело је све више да опада, а главни разлог томе била је краљица Драга, која је направила скандал са лажном трудноћом, а потом своју породицу хтела да уврсти у чланове краљевског дома и да на тај начин лакше постави свог брата за престолонаследника. Италијански секретар у

¹²⁶ Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 3, 126, 127.

¹²⁷ *Serie P Politica, Serbia, B 195, Belgrado 21 giugno 1901*; Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 3, 126, 127.

¹²⁸ *Serie P Politica, Serbia, B 195, Belgrado 23. settembre 1901.*

Београду наводи у извештајима да је војсци наређено да отпоздравља породицу краљице Драге.¹²⁹

После државног удара 25. марта, краљ је расписао нове изборе. Владу поново је формирао Михајло Вујић. У спољној политици влада је наставила политику приближавања Русији, а требало је и да поради на краљевом пријему на руском двору. У италијанским извештајима током априла и маја говорило се о могућем пријему српског краља на руски двор, истичући да је то жеља и самог руског цара. Српска дипломатија је као главни циљ имала обавезу да договори сусрет српског краља и руског цара и по обећањима руског Министарства спољних послова и руског представника у Србији, до званичног сусрета требало је доћи у јесен 1902. године.¹³⁰

Руски министар иностраних дела, гроф Ламздорф, послао је обавештење у јуну да ће се пријем српског краљевског пара одржати на јесен. Српска влада је ово обавештење доставила свим својим посланствима у иностранству, а о посети су писале српске и руске новине.¹³¹

Због наводне царичине болести, посета српског краљевског пара Русији била је одложена. Краљ Александар је ново одлагање посете изједначио са одбијањем захтева за посету, због чега је Вујићева влада била принуђена да да оставку. Иако се није знало ко ће формирати нову владу, позитивне реакције биле су усмерене на генерала Цинцар-Марковића, који се залагао за спољну политику окренуту ка Аустроугарској.¹³²

Почетком 1903, антидинастичко деловање поново је било у успону, због чега је краљ 16. јануара затворио седнице Скупштине, без усвојеног буџета за текућу годину. Маглиано је извештавао о политичким променама, али је указивао и на могућност промене Устава, о чему се причало у политичким круговима у Србији. Иако затворена, Скупштина није била распуштена, јер је била потребна краљу у случају да треба одобрити новац за војску и рат. Такав краљев поступак изазвао је негодовање опозиције. Маглиано је писао да према његовом мишљењу, и спољна и унутрашња политика се одвијају унутар краљевог двора у Нишу. Маглиано наводи да се у Србији поново поставило питање око наследника српског престола, па је и сам гроф Ламздорф био заинтересован. Аустријска и руска јавност узбуркале су се због навода о могућем постављењу Луњевице на српски престо, па је због тога и гроф Ламздорф дао ултиматум краљу Александру подржан од Аустрије. Краљ је требало у року од двадесет и четири часа да се изјасни да ли ће српски престо наследити неко од кандидата које су му понудиле Аустроугарска и Русија

¹²⁹ Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 7. febbraio 1902.

¹³⁰ Слободан Јовановић, *Династија Обреновић*, књ. 4, *Краљ Александар*, Златибор, 1991, 300, 301; Владе Србије, 195; Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 19. aprile 1902; 20. maggio 1902.

¹³¹ Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 12. giugno 1902; 10. luglio 1902; Вукадин Спеленић, *нав. дело*, 178.

¹³² Слободан Јовановић, *нав. дело*, 178, 311; Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 17. ottobre 1902; Сузана Рајић, *нав. дело*, 368.

или ће се развести и засновати породицу са другом изабраницом. Маглиано наводи да се краљ изјаснио за развод, који је требало да ступи на снагу у року од годину дана, а да ће нову вереницу изабрати у договору са аустријском и руском владајућом кућом, а краљица Драга би добила апанажу од Русије. Маглиано је требало да се сретне и са краљевим секретаром, Петронијевићем, који је хтео да сазна став италијанског дипломатског кора поводом нове политичке ситуације у Србији.¹³³ Наредним извештајем Маглиано је демантовао претходни извештај, будући да су српске и аустријске новине објавиле да је вест о разводу краљевског пара лажна, али Маглиано наводи да се таква вест и даље може чути у политичким круговима и да је главни разлог могућег краљевог развода краљичина неплодност.¹³⁴

Незадовољство опозиције постало је алармантно. Руски дипломата Чариков је из поузданих извора сазнао да су политичари спремали резолуцију краљу, којом би тражили краљеву абдикацију или би у супротном на њега био извршен атентат. Руски посланик је сматрао да је овакав сценарио био могућ, али да сам краљ није реаговао на такве претње. Сукоби са радикалима само су се продубљивали, па је у фебруару 1903. године као једини излаз у обрачуну са неистомишљеницима краљ видео у увођењу промена унутар Устава. Његова намера да мења Устав није била добро примљена у престоници. Спремале су се демонстрације 5. априла, што је и дојављено краљу. Демонстранти су имали у плану да испровоцирају власти како би изазвали њихово агресивно деловање које би се искористило као повод за велике демонстрације планиране на Цвети, 20. априла. Немири су почели 5. априла 1903, узрок је било незадовољство законом који је погодио трговачке помоћнике. Иако су били обавештени да их је неко обмануо и да су погрешно разумели одредбу, демонстрације се нису стишавале. Немири су довели и до обрачуна жандармерије са демонстрантима у којима је било и мртвих. Дан касније, 6. априла, краљ је одлучио да измене у Уставу изврши државним ударом. Ноћу између 6. и 7. априла, прво је издао прокламацију, датирану на 6. април којом обуставља Устав из 1901, а потом је издао нову прокламацију 7. априла, која тај исти устав враћа поново на снагу, али са одређеним изменама. Краљ је свој поступак правдао потребом да исправи неправилно увођење Устава из 1901, јер је Скупштина дирала права круне, као носиоца извршне и законодавне власти.¹³⁵ Нови избори за Скупштину били су заказани за 1. јун, али је већи део опозиције бојкотовао изборе. Избори су били тајни и непосредни, а Влада је однела победу. Опозиција је оптужила Владу да је добила изборе

¹³³ Сузана Рајић, *нав. дело*, 399; Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 5. gennaio; 6. gennaio; 8 gennaio; 9. gennaio; 18. gennaio.

¹³⁴ Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 10. gennaio.

¹³⁵ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 297–300; Сузана Рајић, *нав. дело*, 400, 412, 414, 416; Dragiša Vasić, *Devetsto treća (Majski prevrat)*, prilozi za istoriju Srbije od 8. jula 1900. do 17. januara 1907, Beograd 1925, 40–43; *Српске новине* 25. мапр 1903; Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 5. aprile N 289/125; 6. aprile N 293/127; 6. aprile N 296/129; 8. aprile N 302/131; 8. aprile 303/132.

фалсификовањем гласачких листића. Изабрани посланици је требало да се састану 2. јула, али до сазива Скупштине под владом Александра Обреновића није дошло, јер је девет дана након избора краљевски пар убијен.¹³⁶

Завера, шта је био узрок убиства краљевског пара? Одговори се могу тражити у скандалима владарске куће који су почели лажном трудноћом краљице Драге, а потом протежирање краљичине браће Николе и Никодија Луњевице, за које су официри сматрали да нису достојни чинова које носе и да су их добили јер су краљичина браћа. Сукоб браће Луњевице и могућност доласка Никодија на престо додатно су распламсали нове страсти уперене против српског краља. О понашању војске краљ је био потанко обавештен, али је сматрао да ће штетно утицати на њега као владара и на политичку ситуацију у земљи ако се сазна да војска кује заверу против њега. Одлагање краљевог пута у Русију и скандалозни наслови у аустроугарској штампи о краљевом приватном животу, створили су утисак код војске да је земља у изолацији и да трпи последице непромишљене краљеве женидбе. Незадовољство у војсци појачавала су и војна унапређења на предлог министра војног. Улични немири 5. априла били су увод у коначну решеност војних и цивилних завереника да се предузму конкретне мере за убиство Обреновића. Након демонстрација, и сам краљ је увидео да није могао више да се ослони на војску, а посебно на београдски гарнизон.¹³⁷

Завереници нису могли првобитно да се договоре око тога да ли краљевски пар треба протерати, или убити само краљицу, коначна одлука о убиству краљице и краља донета је после априлских демонстрација. Како су припреме завере трајале већ годину и по дана, гласине су стизале и до краља. Крајњи рок за убиство био је 19. април, али је то било немогуће учинити након демонстрација будући да је краљ више пажње посветио војсци. Дефинитивни план напада на двор донет је 9. јуна / 27. маја 1903. године. Према руским извештајима, у ноћи 10/11. јуна, односно 28/29. маја 1903. године, у убиству краљевског пара учествовало је 40 официра из Београда и десет из унутрашњости. У плану убиства није стајало убиство министра и краљичине браће, али одлуку да се убију генерал Цинцар-Марковић и Милован Павловић, донео је Александар Машин под изговором да они морају бити жртве свог положаја. Министар унутрашњих дела Веља Тодоровић је рањен, али је преживео. Браћа Луњевица су убијени као жртве личне освете Воје Танкосића.¹³⁸

¹³⁶ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 302–305; Сузана Рајић, *нав. дело*, 419, 420; *Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 2. giugno N 447/194; 5. giugno N455/200.*

¹³⁷ Сузана Рајић, *нав. дело*, 433–435; Dragiša Vasić, *нав. дело*, 51–53.

¹³⁸ Сузана Рајић, *нав. дело*, 444–446; Dragiša Vasić, *op. cit.*, 59–62; Wayne S. Vucinich, *op. cit.*, 53–55; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 370–374; *Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado – telegramma 11. giugno 1903.*

13. Помоћ италијанске дипломатије у поновном успостављању дипломатских односа Британије и Србије

Након убиства краљевског пара, образована је цивилна прелазна влада у јутро 11. јуна 1903. године. У нову владу су ушли представници свих политичких странака и војске. Дужност нове владе била је да одржи мир у земљи и спречи уплитање страних сила.¹³⁹

Какав је био став великих сила? Постојало је оправдано страховање да би могло доћи до непријатности у спољној политици, која би Србију гурнула у дипломатску изолацију. Зашто је постојао страх од дипломатске изолације? Европске царске и краљевске династије држале су се начела монархистичког легитимитета и хуманизма. Они су убиство краљевског пара доживели као напад на њих. Прихватање тог чина директно би претило њиховом постојању, омогућило би рушење постојећег политичког и друштвеног поретка. Уклањање владара насилним путем за њих је био први корак ка револуцији. Монархистичко узајамно подржавање била је стварна слика тадашње Европе, а појединости о убиству краљевског пара ускоро су доспеле на насловне странице свих европских новина, што је додатно отежало међународни положај Србије, будући да се атентаторима замерала свирепост, као и повреда заклетве дате краљу.¹⁴⁰

Какав је био одговор европских дворова и дипломатије на дешавања у Србији? Након извештаја италијанског представника из Београда, истог дана је из Министарства спољних послова Италије упућена циркуларна нота представницима у Лондон, Беч, Париз, Петроград, Берлин и Цариград. Министарство је обавештавало своје представнике о догађајима у Србији и формирању нове владе, која је успела да задржи мир у земљи. За Министарство је било важно да сазна ставове осталих европских држава, у првом реду око могућег избора Петра Карађорђевића на српски престо, будући да му је из Београда стигло саопштење да би то уједно била и воља народа.¹⁴¹

За Србију је било битно држање Аустрије и Русије. Обе земље су признале долазак краља Петра на српски престо, што се видело и кроз њихову

¹³⁹ Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Пећар I Карађорђевић (у отаџбини 1903–1914)*, књ. 3/2, Београд, 2003, 1–3; *Српске новине* 29. мај 1903; *Confidenziale*, DD, Serbia, XXII, 1902–1908, doc. 589.

¹⁴⁰ Љиљана Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, Београд 1965, 49, 50; Драгољуб Р. Живојиновић, *нав. дело*, 12–15.

¹⁴¹ *Serie P Politica*, Serbia, B 196, Roma 11. giugno 1903.

штампу и ставове њихових дипломата. Они су се међусобно надметали ко ће први признати нови режим у Србији и на тај начин боље учврстити своје позиције. Иако су обе земље имале аутократске владе, због својих интереса на територији Србије нису се водили принципом неприкосновености владаре личности, што није био случај са Енглеском. Аустрија и Русија прокламовале су начело немешања у право народа на самоопредељење, само да би на тај начин спречиле акције неке друге силе. Италијанско Министарство спољних послова послало је циркулар у Београд, Берлин, Беч, Париз, Лондон и Петроград да је Аустроугарска прихватила избор новог краља у Србији и изјавила да није тачна информација да Аустроугарска гомила војску на граници са Србијом.¹⁴²

Европске дипломате чекале су заседање Скупштине заказано за 15. јун, како би након тога могли да одлуче о свом будућем деловању. Иако је првобитно информација у европским градовима примљена са равнодушношћу, ситуација се променила након сазнања да су у убиству учествовали официри који су морали бити главни краљев ослонац и заштита. Енглеске дипломате биле су ужаснуте догађајима у Србији. Унутар енглеске владе се расправљало о даљим дипломатским корацима према Србији. Било је упитно да ли ће се наставити дипломатска активност са особама на власти које су учествовале у завери, а говорило се и о могућој заједничкој акцији са осталим силама. Овим деловањем енглеска влада умешала се директно у унутрашње догађаје у Србији, а самим тим непосредно и на догађаје на Балкану.¹⁴³

Српски представник у Лондону, Чедомиљ Мијатовић, обавестио је да Енглеска прекида све дипломатске односе са Србијом након убиства краља Александра, али да је одлучила да не повуче свог представника из Србије. Сер Бонхам остао је у Србији као посматрач, али неће тражити акредитацију код нове владе, нити ће јој дати своје признање све док не добије потпунија обавештења на који начин је она дошла на власт. Још се није донела одлука да ли ће Енглеска тражити од Србије да казни заверенике.¹⁴⁴

Пре доласка у Србију, изабрани карљ Петар упутио је телеграме царевима Русије и Аустроугарске, краљу Италије и кнезу Црне Горе, а касније и другим владарима. У писму краљу Виктору Емануелу обавестио је да је једногласно изабран у Народној скупштини и Сенату, и да намерава да ради за добробит српског народа, као што и Виктор Емануеле ради за добробит италијанског народа, и да ће све своје снаге усмерити на обављање својих нових дужности. Италијански краљ, као и руски и аустријски цар, пренео је честитке српском краљу. Руски амбасадор у Италији пренео је да краљ Виктор

¹⁴² Љиљана Алексић Пејковић, *нав. дело*, 49–55; Драгољуб Р Живоиновић, *нав. дело*, 2; *Serie P Politica, Serbia*, В 196, Roma 15. giugno 1903 – telegramma N 958.

¹⁴³ Љиљана Алексић Пејковић, *нав. дело*, 52, 53; *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, vol. V, 1903-1909, doc 90, 91, 96.

¹⁴⁴ Документи о спољној политици Краљевине Србије, књига 1, свеска 1, док. 10, 13, 18; *Confidenziale, DD, Serbia, XXII, 1902-1908*, doc. 634.

Емануеле лепо говори о новом краљу Србије, али је и упозоравао на његов тежак положај због зависности од војске, таква његова констатација ипак није била саставни део телеграма којим је одговорио краљу Петру.¹⁴⁵

Од страних дипломата, српског краља 24. јуна 1903, дочекали су само руски представник Чариков и аустријски представник Думба. Ситуација је остала непромењена и приликом пријема на двору, премда је француски отпавник послова условио свој долазак оставком владе, до чега није дошло.

Како је дошло до „дипломатског штрајка”? Завереничко питање представљало је огроман терет краљу Петру у првим годинама његове владавине. Сам краљ није могао да се ослони на политичке странке, а требало је да обезбеди и своју породицу. Завереници су одиграли пресудну улогу у његовом доласку на власт, супротстављајући се присталицама свргнуте династије и политичким неистомишљеницима. Краљ се нашао између две оштрице – завереника који су му осигурали власт и сталних притисака европских сила да им се суди. Проблем је настао и када су се војници из унутрашњости побунили против организатора завере, сматрајући да војска није требало да се уплиће у политички живот земље.¹⁴⁶

Лоши односи са Енглеском су настављени и након промене српског представника у Лондону. Енглески маркиз Ленсдаун је одбио да прими новог српског представника, Александра Јовичића. Будући да је своју акредитацију предао државном подсекретару Форин Офиса, Вилеру, обавештен је да се његова акредитација не може прихватити.¹⁴⁷

Енглески представник у Риму, изражавао је наде да ће његова влада, као и италијанска, поново успоставити односе са Србијом, али таква могућност одбијена је у Форин Офису. Нови „дипломатски скандал” настао је када је енглески отпавник послова у Београду одбио да прихвати честитке српске владе упућене за рођендан краља Едварда. Српски неакредитовани представник у Лондону, Јовичић, изразио је сумње да ће се односи са Енглеском обновити у скорије време, будући да се у Енглеској сматрало да је цео српски двор састављен од завереника и убица. Свој извештај завршава констатацијом да се у Енглеској врше припреме за дочек италијанског краља. Приликом своје посете Лондону, италијански краљ је покушао да посредује око обнове српско-енглеских односа, како је и сам навео Миловановићу, најлепше је причао о српском краљу, али је наишао на доста хладан став.¹⁴⁸

Почетком марта у Форин офису се расправљало о успостављању дипломатских односа са Србијом, али нису желели да одступе од свог принципа

¹⁴⁵ Драгољуб Р. Живојиновић, *нав. дело*, 33; *Confidenziale*, DD, Serbia, XXII, 1902-1908, doc. 627, 628, 632.

¹⁴⁶ Драгољуб Р. Живојиновић, *нав. дело*, 233, 234.

¹⁴⁷ Документи о спољној политици Краљевине Србије, књига 1, свеска 1, док. 161, 210.

¹⁴⁸ Документи о спољној политици Краљевине Србије, том 1, вол. 1, док. 291, 357; Љиљана Алексић-Пејковић, *нав. дело*. 431-433; *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, vol. V, 1903-1909, doc. 112.

да се завереници уклоне са двора и казне. Поред српског представника у Лондону, исту вест пренео је и италијански представник. Краљевим указом 4. јануара ограничено је трајање службе официра на двору на период од шест месеци. Сходно указу, краљ је 31. марта могао да уклони заверенике са двора, али су владиним указом у сагласности са краљем били унапређени и премештени на знатно виши положај и на тај начин су стекли још већи утицај на унутрашње догађаје у земљи.¹⁴⁹

Европска дипломатија доживела је непријатан ударац након сазнања да су завереници склоњени са двора, али да нису кажњени, него да су унапређени у виша знања. Будући да је дипломатски кор захтевао да се завереници уклоне са двора, што је и учињено, могли су то да прихвате као задовољење. Француска је прва прихватила да врати свог представника, за њом је следила Аустроугарска која је посланика вратила 11. априла, а и Италија је следила њихов пример. Руски представник вратио се у Београд 25. априла, а захтев за акредитацију предао је 28. априла. Представник енглеског посланства, Тесинџер, сматрао је да би у датој ситуацији и Енглеска требало да се поведе за осталим силама и задовољи удаљавањем завереника са двора. Тесинџер је првобитно подржавао дипломатски штрајк и сматрао је да односе са Србијом не треба обновити, али је променио мишљење након што је увидео да су завереници и даље остали јаки унутар Србије и да их је јавно мњење подржавало.¹⁵⁰

Нову могућност да се успоставе добри односи са Енглеском давало је предстојеће крунисање краља Петра. Италијански и руски представници покушавали су у Лондону да наговоре краља Едварда да се поново успоставе односи са Србијом и да је крунисање погодан тренутак, али је било безуспешно. Пропао је још један покушај да се успоставе дипломатски односи са Енглеском.¹⁵¹ Српско Министарство спољних послова наставило је да тражи начин како да поново успостави дипломатске односе са Енглеском. Министар иностраних дела, Пашић, сматрао је да то треба обавити уз посредовање Италије, па је стога послао упутства Миловановићу у Рим. У својим извештајима Миловановић истиче да су се, како министар иностраних дела Титони, тако и француски амбасадор залагали код енглеског амбасадора за поновно успостављање српско-енглеских дипломатских односа. Миловановић је у разговору са енглеским амбасадором покушао да ублажи проблем, како је и сам навео да жали због догађаја у Србији, али да су се таква убиства де-

¹⁴⁹ Документи о спољној политици краљевине Србије, књ. 1, св. 2, док. 104; Serie P Politica, Serbia, B 197, Londra 7. marzo; Rom 31. mrzo; Belgrado 2. aprile, 5 aprile 1904.

¹⁵⁰ Љиљана Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 78; Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 6. aprile; 6. aprile N 185/66; 11. aprile, 14. aprile telegramma; 26. aprile; 2 maggio 1904; Документи о спољној политици Краљевине Србије, књ. 1, св. 2, док. 174.

¹⁵¹ Љиљана Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 84; Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 11. ottobre, 12. ottobre; 21. ottobre 1904; Документи о спољној политици Краљевине Србије, књ. 1, св. 2, док. 209, 267, 315, 322, 325, 333, 334, 422.

шавала и у осталим државама које након тога нису биле дипломатски изоловане. Указивао је и на штету коју Енглеска чини једној малој земљи држећи је у дипломатској изолацији. Удружено дипломатско деловање са Италијом није уродило плодом, енглески представник је остао уздржан, што је и одговарало лорду Ленсдауну који је сматрао да није могло доћи до успостављања дипломатских односа без тражених уступака које је требало да спроведе српски краљ Петар.¹⁵² Енглески министар спољних послова Барингтон нагласио је да ако Србија настави да буде равнодушна, да ће то учинити и Енглеска, па ће онда бити потребно чекати нове нараштаје да би се успоставили односи. У сваком случају Барингтон је рекао Мијатовићу да би, према његовом мишљењу, можда и дошло до договора кад би се пензионисали завереници, а српска влада поднела предлог за успостављање дипломатских односа посредством неке пријатељске силе. Пашић је морао да стопира све због тензија унутар државе, завереници су и даље морали да остану у војсци.¹⁵³

Став Енглеске према Србији промениће се након заостравања немачко-енглеских односа. Енглеској је требао савезник против Немачке, а могућност је видела у поправљању односа са Русијом. У жељи да се нађе компромис и крене ка нормализацији српско-енглеских односа, приступило се првобитно одвајању економских од политичких односа, оснивањем српске трговачке агенције у Лондону.¹⁵⁴

Српски министар иностраних дела, Жујовић, изложио је проблем, првобитно италијанском отправнику послова Авенцану, јер је италијански опуномоћени министар Гвићоли био одсутан из Београда. Жујовић је имао у плану да замоли италијанско посредовање како би се сазнали тачни услови под којима би Енглеска пристала на обнављање дипломатских односа са Србијом. Авенцано је био свестан да би италијански утицај у Србији порастао ако би се посредовање завршило позитивно, али није дао званично обећање. Почетком новембра, Тесинџер је разговарао са италијанским представником Гвићолијем, који се вратио у Србију, о стању у Србији и о могућности посредовања.¹⁵⁵ Италијанска влада је прихватила да посредује преко њене амбасаде у Лондону. Италијанском представнику у Лондону, Панси, послата су упутства према којима је он требало да испита терен и провери да ли би се могло удовољити српским захтевима. Након разговора, Пансију је било јасно да се не може учинити више док се не види реакција Београда на изнесене енглеске ставове. Сматрао је да енглеска влада нема још увек јаке

¹⁵² Документи о спољној политици Краљевине Србије, књ. 1, св. 2, 600, 605, 611, 617; Љиљана Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 85–86.

¹⁵³ Љиљана Алексић-Пејковић, *Дојринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903–1906*, 434.

¹⁵⁴ Љиљана Алексић-Пејковић, *Дојринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903–1906*, 435, 436.

¹⁵⁵ *Serie P Politica, Serbia*, В 197, Belgrado 3. novembre 1905; Љиљана Алексић-Пејковић, *Дојринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903–1906*, 438.

интересне циљеве према Србији и да би због тога италијанска влада требало да сачека пре него што поново покрене питање посредовања.¹⁵⁶

Пашић је у разговору са Авенцаном изразио тежње српске владе да пензионише заверенике и замолио га да њихов разговор пренесе Тесинџеру, како би он обавестио своју владу, која би тако имала увид у жеље Србије да поново успостави дипломатске односе са Енглеском.

Авенцано је пренео детаље разговора Тесинџеру, који је послао извештај својој влади истичући да је битно да енглеска влада прихвати Пашићеву понуду, јер би у супротном Аустроугарска преузела комплетно српско тржиште и на тај начин угрозила енглеске трговинске и политичке интересе у Србији и на Балкану. Енглеска влада је уважила мишљење Тесинџера и разматрала да прихвати као задовољење пензионисање завереника и на тај начин доведе до решења сукоба и успостављања поновних дипломатских односа.

Завереници су пензионисани указом од 11. јуна 1906. године, а нови енглески посланик именован је одмах после тога. Пашићева влада је у нове изборе ушла са решеним завереничким питањем, што је допринело и његовој победи на изборима.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 3. novembre, Roma 20 novembre N 57301, 20. novembre N 57315, 22. novembre 57502; Londra 30. novembre 1296/442.

¹⁵⁷ Љиљана Алексић-Пејковић, *Дойринос Иијалије обнављању српско-енглеских односа 1903–1906*, 446–448; Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 19. maggio; 11. maggio 1906.

14. Пројекат Јадранске железнице у очима италијанске дипломатије

Велика зависност од Аустроугарске затварала је врата развоју српске индустрије. По доласку краља Александра на престо, курс спољне политике Србије почео је да варира између Аустроугарске и Русије. Тежило се смањењу аустроугарског утицаја, који је преко Тајне конвенције и трговинског уговора спречавао независан развој српске индустрије. Да би се такво стање променило, требало је да Србија усмери извоз своје робе и према другим западним земљама, а као једно од решења била је и градња Јадранске железнице. На политичком и економском плану железница је могла да уђе и у интересну сферу великих сила, у првом реду Русије и Италије. Зашто? Русија је тежила да избије на топло море, а италијанској индустрији и капиталу железница би отворила врата у унутрашњост Балканског полуострва.¹⁵⁸

Још за време владавине краља Милана постојала је могућност да се Србија повеже у Јадранско-дунавску железницу. Требало је да се надовеже на руско-румунску линију, највероватније од Одесе, па би тако и ове две земље добиле излаз на Јадранско море.¹⁵⁹

Српска влада озбиљније је узела у разматрање градњу Јадранске железнице 1896/97. Србија је преко свог посланика на Порти, Стојана Новаковића, предала две ноте којима се тражила градња пруге.

Промена курса спољне политике Србије осећа се након женидбе краља Александра и доласка проруске радикалне владе, када се поново разматра могућност за градњу Јадранске железнице. Зашто се разматрао овај пројекат и које силе су имале интерес његовим остварењем? Пројекат Јадранске железнице требало је да буде противтежа изгласаном пројекту аустроугарске владе, новембра 1900. године, око градње источно-босанске пруге, која би пореметила status quo на Балкану, а и битније би угрозила Србију. Пројекат те железнице омогућио би Аустроугарској излазак на Солун, што јој је и био циљ. Као противтежу Русија је покренула питање градње Јадранске железнице и своју дипломатску делатност ширила је према Француској, Италији и Турској. Руски амбасадор у Риму требало је да подстакне италијанску владу да подржи јадрански пројекат, а дипломатска мисија се одвијала

¹⁵⁸ Димитрије Ђорђевић, „Пројекат Јадранске железнице”, *Историјски гласник*, 3–4, Београд, 1956, 3.

¹⁵⁹ Wayne S. Vucinic, *нав. дело*, 210.

и у Цариграду где су уверавали султана да би изградњом пруге задовољио војне и економске потребе земље. Пројекат је покренула Русија, али га није подржала економски. За изградњу железнице рачунало се на француски и италијански капитал. Италијанска влада прихватила је пројекат Јадранске железнице, а француски представник у Риму био је сигуран да ће и италијански представник на Порти заступати питање Јадранске железнице.¹⁶⁰

Према италијанским извештајима у току 1901. године види се заинтересованост италијанске владе око градње железнице. Италијански представник у Србији често се сретао са руским представником који га је обавештавао о дешавањима постигнутим на Порти. Истовремено су стизале депеше из Цариграда у којима је италијански представник обавештавао о ставу Порте као и о држању руског, француског и српског представника по питању пројекта Јадранске железнице.¹⁶¹

У току Царинског рата италијанска влада је обећала Србији да ће подржати на Порти њен предлог за изградњу Јадранске железнице. У српском плану изградње Јадранске железнице помињала се изградња и Тимочке железнице. Првобитни план да се капитал тражи од Француске промењен је у лето 1906, када је српска влада тежила да образује друштво које би помагао енглески капитал, а које би почело изградњу, првобитно Тимочке железнице, а касније и целокупне трасе Јадранске железнице. Енглеска друштва била су позната у свету по изградњи колонијалних железница, а рачунало се да ће енглеска влада преко свог представника у Цариграду приволети Порту да прихвати изградњу Јадранске линије.¹⁶²

Пристанак Порте на пројекат Јадранске железнице био је неопходан. Посета Мунир-паше Београду крајем 1906. године, почетком 1907, изазвала је негодовања у Бечу и Софији. Портин подршка око изградње железнице спречила би намере Аустроугарске да економски ослабе Србију и продре према Македонији. Железница би побољшала војни положај Турске и економски оснажила царевину. Политиком давања концесија Француској, Енглеској и Италији требало је привући њихову подршку против аустроугарских намера.

Да би придобила Порту, Србија је морала да рачуна на дипломатску помоћ великих сила. Прва која је прихватила пројекат била је Италија. Да би се детаљније информисала о питању Јадранске железнице, италијанска влада је марта 1906. године послала у Србију, Румунију и Бугарску публицисту Вика Монтегака. Нови италијански представник у Лондону, Сан Ђулијани

¹⁶⁰ Љиљана Алексић Пејковић, „Италија и Јадранска железница”, *Историјски часопис*, 34, Београд, 1988, 259, 260; Wayne S. Vucinic, нав. дело, 210; Димитрије Ђорђевић, *Пројекат Јадранске железнице*, 5; Documents Diplomatiques Francais, serié II, volume I, doc 139, 182, 247, 307, 328.

¹⁶¹ Confidenziale, DD, Ferrovie Balcaniche 1888-1910, doc 42, 45, 46, 48, 49, 51, 54.

¹⁶² Димитрије Ђорђевић, *Пројекат Јадранске железнице*, 6, 7; Љиљана Алексић Пејковић, *Италија и Јадранска железница*, 263.

крајем 1906. године zaloжио се код енглеске владе да се прихвати овај пројекат, а италијанском амбасадору у Цариграду послата су упутства да на Порти подржи српски железнички пројекат.¹⁶³

Битан фактор био је финансирање и грађење железнице, а прошао је кроз две фазе: преговоре са представницима "Société financière d'Orient" и Отоманске банке у Паризу, а преговори су проширени на Енглеску, Русију и Италију од којих се очекивао уплив капитала.

Договор је постигнут са представницима париских банака, након чега су учињена два корака на Порти: тражиле су се концесије и спој са отоманским железницама. Мунир-паша препоручио је овај захтев, требало се утврдити време када ће почети акција. До отежавајућих околности дошло је када је италијанска влада тражила удео, што је Отоманска банка одбила уз објашњење да ће то пробудити неповерење код Порте која ће постати неприступачна.¹⁶⁴

Крајем фебруара 1908, по иницијативи владе у Италији је образована једна капиталистичка група, представника чисто италијанског капитала, на челу са Италијанском националном банком. Ова група требало је да учествује у грађењу железнице. Преговори са представницима Отоманске банке вођени су наизменично у Паризу и Риму. Отоманска банка првобитно је прихватила да Италија учествује само у изградњи јадранског пристаништа, али под притиском француског министра иностраних дела пристали су француски банкар на учешће Италије и у градњу саме железнице, али под условом да се у француску корист реши спор који су водили са италијанским капиталистима око рудника и железнице у Хераклеји. Након тога постигнут је споразум 13. марта о сарадњи француско-италијанског капитала.¹⁶⁵

Енглеска је упорно одбијала да се прикључи јадранском пројекту и тиме видно слабила акцију великих сила.

Почетком јуна 1908. године веровало се да ће Порта прихватити пројекат, иако су постојале несугласице. Чариков је саветовао српску владу да буде спремна за радове чим израда изађе, а да новац депонује у Цариград. У Паризу је 30. јула одржан први састанак синдиката за градњу Јадранске железнице у присуству представника Отоманске банке, генералне железничке мреже и друштва Солун Цариград. Повеољан развој догађаја прекинула је Младотурска револуција.

Година 1908. није била бурна само због Младотурске револуције, него и због анексије Босне и Херцеговине, која је променила ток и приоритет српске политике.¹⁶⁶

Борба за концесије настављена је одмах по завршетку анексионе кризе 1909. године. Почетком јануара на Порти се говорило да ће се српски захтеви

¹⁶³ Димитрије Ђорђевић, *Пројекат Јадранске железнице*, 8.

¹⁶⁴ Димитрије Ђорђевић, *Пројекат Јадранске железнице*, 11.

¹⁶⁵ Љиљана Алексић Пејковић, *Италија и Јадранска железница*, 264–267; Димитрије Ђорђевић, *Пројекат Јадранске железнице* 13, 14; DDF, serie II, volume XI, 343, 353, 356.

¹⁶⁶ Димитрије Ђорђевић, *Пројекат Јадранске железнице*, 28.

у начелу подржати, али су постављена два услова: први, да се Порта није могла финансијски обавезати за изградњу железнице и други, да се железница услови држањем Русије у Критском питању, овде се јасно видео циљ да се уцени руска дипломатија.

Српска влада је 1909. године закључила зајам у Паризу, који је требало да олакша градњу железнице и пристаништа. На састанку руског и италијанског владара у Ракониђију споразумели су се Титони и Изволски да се мора што пре отпочети градња железнице. Миловановић је хтео да убрза градњу железнице, због тога је покушао да посредује у Лондону и Бечу за укључење њиховог капитала у градњу железнице, али су се ови покушаји завршили неуспехом.

Под притиском италијанске, француске, руске и српске дипломатије попустила је и Порта. Године 1909, 3. септембра, дозволила је француском друштву проучавање терена. Непредвиђени проблеми настали су када је инжењере на терену напаало албанско становништво, због чега су се они повукли у Цариград, а рад на железници поново је дошао на мртву тачку.¹⁶⁷

Краљ Петар и Миловановић посетили су Цариград априла 1910, а повод је био трговински уговор и Јадранска железница. У том тренутку отоманска политика благонаклоно је гледала на Јадранску железницу. Султан је пристао на њену градњу, али је рекао да ће се траса градити турским новцем без великих сила јер би то вређало достојанство Турске. Миловановић је знао да Турска није имала финансијска средства и да ће се без помоћи великих сила још дуго чекати на изградњу железнице.

Иако се мислило да су отклоњени сви проблеми настали у процесу прихватања Јадранске железнице као што су Младотурска револуција 1908, Анексиона криза 1908/1909. и Албански устанак 1910, железничке планове у јесен 1911. одложио је италијанско-турски рат. Иако је наредне 1912. године покушано да се крене са градњом код Приштине, радове је поново зауставио албански устанак, а касније и балкански ратови.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Димитрије Ђорђевић, *Пројекат Јадранске железнице*, 27–30.

¹⁶⁸ Димитрије Ђорђевић, *Пројекат Јадранске железнице*, 29–32.

15. Анексија Босне и Херцеговине и италијанске дипломате

У време источне кризе 1875–1878, Аустроугарска се споразумела са Русијом Рајштатским уговором и Будипештанском конвенцијом да ће добити право на анексију територије Босне и Херцеговине. На Берлинском конгресу 1878. године велике силе повериле су Аустроугарској мандат да привремено окупира територију Босне и Херцеговине, како би средила унутрашње прилике и успоставила мир.

Како би се ослободила зависности од Аустроугарске, Србија је почела да тражи ново тржиште за своје производе, што је водило ка Солуну, а и у плану је имала изградњу железнице, која би је одвела ка Јадранском мору. На спољнополитичком плану окретала се Русији и њеној савезници Француској, а од 1907. године и Великој Британији. Србији је било тешко да се ослободи зависног положаја Аустроугарске, која је имала на уму да овлада српским железницама или евентуално сагради заобилазну пругу преко Новог Пазара. Претња Аустроугарске била је велика будући да је гушила и спутавала српску економију, а постојала је и могућност поробљавања читаве српске територије. Демонстрација аустроугарске силе види се кроз Царински рат 1906, који је само представљао увод у анексију Босне и Херцеговине.¹⁶⁹

Младотурска револуција била је довољан разлог да се Аустроугарска одлучи на анексију Босне и Херцеговине. Донета је одлука да се анексија прогласи на јубилеј 60-годишњице ступања на престо цара Фрање Јосифа I. Аустроугарска се на то припремала још из периода Берлинског конгреса, када је добила мандат да привремено окупира територију и на тај начин спречи повезивање словенских народа у једну велику државу. Да би се додатно узнемирила политичка сцена у Србији, стално су се ширили гласови о аустријским намерама да анектира територију Босне и Херцеговине. Будући да је са променом династије у Србији 1903. године дошло и до промене курса спољне политике, који се кретао ка Русији, дошло је до захлађења односа са Аустријом, што је довело и до заоштравања односа на економском плану. Таква ситуација била је погодна за објаву анексије, јер је у исто време и Русија била ослабљена поразом у рату са Јапаном.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Чедомир Попов, *Међународни оквири анексије Босне и Херцеговине 1908–1909*, Бања Лука, 2009, 49.

¹⁷⁰ Михаило Војводић, *Србија и Анексиона криза 1908–1909*, Бања Лука, 2009, 119–121.

Цар Фрањо Јосиф потписао је акт о анексији 5. октобра, а анексија је проглашена 7. октобра 1908. Истог дана, саопштењем барона Ерентала обавештени су Русија, Енглеска, Немачка, Француска, Италија и Турска.

Дан пре проглашења, из италијанског Министарства спољних послова упућена је депеша за Београд. Министар иностраних дела, Титони, наговестио је да се према пристиглим извештајима из Цариграда спрема анексија територије Босне и Херцеговине, а да Порта разматра да упути протест земљама потписницама Берлинског уговора.¹⁷¹

Италијански представник у Београду извештавао је о комешањима унутар земље и о непријатељском расположењу према Аустрији због могућности анексије.¹⁷²

Италијански представник у Бечу, Аварна, био је обавештен да ће прокламација о анексији бити прочитана у Сарајеву 7. октобра, а да ће проглас бити објављен у аустроугарској штампи.¹⁷³

Прокламација анексије послата је свим конзулатима у Сарајеву. Будимпешта је била задовољна прокламацијом, али је ситуација у Београду била забрињавајућа. Како наводи италијански представник, влада Србије преузела је додатне мере да се одржи мирна ситуација на улицама, српска штампа је обавештавала о догађајима у Босни и Херцеговини и постављало се питање могућег сукоба.¹⁷⁴

Аустроугарски представник у Београду уручио је српском министру иностраних дела, Миловановићу, ноту о анексији територија. Српска влада је истог дана циркуларном нотом уложила протест великим силама и тражила је задовољење успостављањем пређашњег стања. Српски протест је у престоницама великих сила дочекан са резервом.¹⁷⁵

Италијански представник из Београда послао је циркулар српског протеста за Рим, јер то није могао да уради српски представник који је у то време био одсутан. Негрето наводи да је аустроугарска влада одбила српску протесну ноту и да се очекује разрешење ситуације на заказаној ванредној седници Скупштине 10. октобра. На заседању од 11. октобра Скупштина је прихватила све владине предлоге и одобрила кредит за наоружање, што је правдано као потреба за одбраном. Италијански представник извештава да је јавно мњење у Србији желело рат, а сматрао је да је исти став имао и српски краљ.¹⁷⁶

Српски министар иностраних послова, Миловановић, хтео је да сазна какво је држање великих сила по питању анексије, па се упутио у Берлин,

¹⁷¹ Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5788.

¹⁷² Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5789.

¹⁷³ Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5795.

¹⁷⁴ Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5800.

¹⁷⁵ Михаило Војводић, *Србија и Анексиона криза 1908–1909*, 126, 127; Serie P Politica, Serbia, B 198, Roma 8. ottobre 1908.

¹⁷⁶ Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5830, 5843, 5845.

Лондон, Париз и Рим, Николу Пашића је послао у Петроград, а Стојана Новаковића у Цариград. Миловановић је добро примљен у Италији, успео је да добије обећање да ће влада подржати српске интересе.¹⁷⁷

Италијански представник у Лондону извештавао је о могућим преговорима Србије са Турском око заједничке акције против Аустроугарске, али је енглеска влада била мишљења да султан неће подржати преговоре. Руски представник у Цариграду потврдио је да се Србији неће дати територијална надокнада јер је Аустроугарска прогласила Босну и Херцеговину својом територијом и да је једини могући уступак Србији дозвола за изградњу Јадранске железнице. Преговори Порте и Аустроугарске трајали су од децембра 1908. године до јануара 1909, када је договорена новчана надокнада Турској у висини од два и по милиона турских лира. Протокол о постигнутом споразуму потписан је тек 26. фебруара 1909, због компликација јер је Аустроугарска захтевала да Турска претходно забрани пренос ратног материјала за Србију преко њене територије, на шта Турска није пристала, јер је желела да задржи добре односе са Србијом.¹⁷⁸

Расправа о анексији водила се и на јавним седницама Народне скупштине другог и трећег јануара 1909, јер се ситуација све више заоштравала. Према ставовима Аустроугарске наговештавало се ратно стање, а државни врх Србије није показивао спремност да попусти. Из Будимпеште су стизале гласине да се за март спремао напад на Србију и да се поводом тих припрема наредила мобилизација загребачког и темишварског корпуса. Српском представнику у Риму саветовало се да Србија остане мирна и стрпљива јер је војничка струја у Бечу подржавала војну акцију. Енглеска је са друге стране заговарала да се питање анексије што пре разреши, јер ако се буде чекало, неће се моћи спречити војна акција.

Миловановић се циркуларом од 22. фебруара обратио великим силама изражавајући да Србија својим држањем није дала повода да се против ње предузму воје мере нити је на било који начин претила Аустроугарској. Сматрао је да би ултиматум Србији био најгори насртај и да би се она морала бранити без обзира на исход.

Аустроугарска је иступила према Србији нотом од 6. марта 1909, којом је захтевала да се отпочну нови преговори о трговинском уговору, јер је истицао онај који је потписан марта 1908, а услов је био да се Србија обавезе да ће променити своје ставове у погледу анексије. На овај начин Аустроугарска је желела да директно уђе у преговоре са Србијом и избегне могуће руско посредовање. Уместо директног одговора, Србија је упутила великим силама ноту, која је уједно требало да буде и одговор на аустроугарски захтев за трговински уговор. Србија је препуштала силама потписницама Берлинског

¹⁷⁷ Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5997.

¹⁷⁸ Михаило Војводић, *Србија и Анексиона криза 1908–1909*, 137; Serie P Politica, Serbia, B 198, Roma 17. novembre 1908. Confidenziale, DD, Serbia, 1908, doc. 890, 891.

уговора да по свом нахођењу регулишу 25. члан уговора, а да Србија неће захтевати никакве територијалне ни економске накнаде од Аустроугарске. Барон Ерентал је негативно оценио српску ноту и није је усвојио као одговор на захтев од 6. марта. Руско признавање анексије дочекано је са разочарењем у Србији, а Миловановић је хтео да зна да ли се тим потезом Русије Србија ослободила понижавајућег јемства у погледу Босне и Херцеговине. У случају да Аустроугарска буде то захтевала, Миловановић ће захтеве окарактерисати као акт непотребне агресије.¹⁷⁹

Италијански министар, Титони, сматрао је да је цела ствар изгубљена руским признањем, али да је Србија ослобођена даљег понижења. Велике силе су предузеле дипломатски корак у Аустроугарској и 27. марта постигнут је договор. Представници Енглеске, Француске, Русије, Италије и Немачке, 30. марта 1909, пренеле су промеморију коју је Србија требало да уврсти у своју ноту од 14. марта: „Србија признаје да није била повређена у својим правима свршеним чином у Босни и Херцеговини и да ће према томе прихватити одлуку великих сила у погледу члана 25 Берлинског уговора”.

Српско министарство спољних послова прихватило је текст ноте и истог дана послата је српском представнику у Бечу. Ђорђе Симић, заједно са енглеским представником, требало је да прегледа српски текст и усклади га са оним који је претходно био утврђен са бароном Еренталом. Крајња верзија текста послата је барону Еренталу 31. марта. Тиме је Србија избором између рата и дипломатске капитулације изабрала оно друго.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Михаило Војводић, *Србија и Анексиона криза 1908–1909*, 153–156; *Confidenziale*, DD, Serbia, 1909, doc. 1158, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1176, 1177, 1189, 1182, 1203, 1207, 1227.

¹⁸⁰ Михаило Војводић, *Србија и Анексиона криза 1908–1909*, 157, 158; *Confidenziale*, DD, Serbia, 1909, doc. 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1300, 1302, 1304, 1309, 1311, 1313.

1. Дипломатски односи Србије и Италије пре стицања српске независности

ПАНО 1

Карта 1 – Приказ Османског царства 1875. подељен на: Косовски вилајет, Босански вилајет и Дунавски вилајет. Бојама су означени језици који су се говорили у тим областима: црвена – српски језик, зелена – бугарски језик, жута – турски језик, плава – грчки језик, браон – албански језик, светлозелена – румунски језик.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica, No 639

Карта 2 – Граница Кнежевине Србије према Бугарској. Линија са тачкама показује положај српске војске 31. јануара 1878, када је објављено примирје. Испрекидана линија показује разграничење договорено у Једрену.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica, No 639

Слика: Потписивање Санстефанског мировног уговора
The Illustrated London News, Volume 72

Документ из Београда од 10. марта 1878. године у коме италијански представник, гроф Јоанини, описује граничну линију Србије договорену Санстефанским миром и напомиње да у прилогу нема карте, будући да су се јавиле неправилности на аустроугарским картама које су коришћене током мировног договора.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica, No 1149

2. Дипломатска мисија Димитрија Матића у Риму

Пано 2

Документ из Београда од 5. марта 1878. године у коме италијански представник, гроф Јоанини, најављује дипломатску посету Димитрија Матића.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 643

Документ из Београда од 5. марта 1878. године у коме италијански представник, гроф Јоанини, преноси изразе саучешћа кнеза Милана поводом

смрти Виктора Емануела II и наде да ће краљ Умберто I наставити са пријатељском политиком према Кнежевини Србији.

Слика Димитрије Матић, српски дипломатски представник
sr.wikipedia.org

Слика Италијански краљ Умберто I
sr.wikipedia.org

3. Берлински конгрес кроз италијанске дипломатске списе

Пано 3

Документ из Рима од 3. јуна 1878. године у коме немачки амбасадор, Кеудел, позива италијанске представнике да узму учешће на Берлинском конгресу. ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Aprile, Maggio, Giugno 1878, doc. 1996

Слика Берлински конгрес
sr.wikipedia.org

Документ Берлински уговор 1878, чланови који се односе на Србију. ASDMAE, Libro Verde Trattato di Berlino

Документ из Београда од 1. августа 1878. године у коме италијански представник, гроф Јоанини, обавештава да ће кнез Милан прогласити независност Кнежевине Србије на свој рођендан 22. августа 1878. године. ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 689

Слика Јован Ристић, српски министар спољних послова
sr.wikipedia.org

Луиђи Корти, италијански министар спољних послова
sr.wikipedia.org

4. Комисија за обележавање српске границе и учешће италијанског представника

Пано 4

Документ из Београда од 15. септембра 1878. године у коме италијански вицеконзул, Камило Бертола, потврђује долазак италијанског представника,

генералштабног пуковника Голе, који ће учествовати у обележавању српске границе.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 707

Документ из Београда од 27. септембра 1878. године у коме италијански генералштабни пуковник Гола извештава о почетку окупљања представника у Београду, који ће учествовати у обележавању српске границе. Наводи имена свих представника.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 3857

Документ из Врања од 4. новембра 1878. године у коме италијански генералштабни пуковник Гола извештава да је комисија почела са радом, и да ће иста комисија радити на разграничењу Србије са Бугарском и Турском.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Commission internationale No 4

Карта/скица околине Преполца (Косовски Вилајет), октобар 1878. године, спорне тачке разграничења. Гранични спор код Преполца решен је по италијанско-руско-немачком предлогу.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Commission internationale No 14

Документ о разграничењу Србије после Берлинског конгреса, септембар 1879.

ASDMAE, Libro Verde, Delimitazioni di Frontiera, Serbia

5. Успостављање дипломатских односа независне Србије и Италије

Пано 5

Документ из Београда од 26. септембра 1879. године у коме италијански амбасадор, Ђузепе Торниели, потврђује свој долазак у Београд и пријем код српског министра спољних послова, Јована Ристића. Торниели такође наводи да је имао пријем и код Димитрија Матића, који је био у дипломатској посети Риму 1878. године.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 1

Уговор о успостављању конзуларних односа између Србије и Италије који су потписали Јован Ристић и Ђузепе Торниели 9. новембра / 28. октобра 1879. године. Ратификован у Београду 1. јануара, а у Риму 18. јануара 1880. године.

ASDMAE, Trattati e convenzioni fra il Regno d'Italia ed i governi esteri

Уговор о екстрадицији између Србије и Италије, који су потписали Јован Ристић и Ђузепе Торниели 9. новембра / 28. октобра 1879. године. Ратификован у Београду 1. јануара, а у Риму 18. јануара 1880.

ASDMAE, Trattati e convenzioni fra il Regno d'Italia ed i governi esteri

Ђузепе Торниели, италијански представник у Београду, акредитован 7. септембра 1879.

sr.wikipedia.org

Слика Филип Христић, представник Србије у Риму, акредитован 24. маја 1881, резидент у Бечу.

sr.wikipedia.org

Милан Кујунџић, представник Србије у Риму, први представник резидент у Риму, акредитован 1. марта 1883.

sr.wikipedia.org

6. Трговински уговор Србије и Италије

Пано 6

Документ из Београда од 1. октобра 1879, у коме италијански представник, Торниели, обавештава да се састао са Јованом Ристићем и да су разговарали о закључењу конзуларних односа.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 2

Уговор о привременим царинским односима Србије и Италије, који су потписали гроф Јоанини и Јован Ристић 8. маја / 26. априла 1879.

ASDMAE, Trattati e convenzioni fra il Regno d'Italia ed i governi esteri

Уговор о отварању првог италијанско-српског трговинског удружења у Удинама марта 1881.

Antonio Consolini, La società Commerciale Italo-Serba-nozioni generali sulla Serbia per uso dei commercianti industriali e agricoltori Italiani, Udine, 1881

7. Тајна конвенција у документима италијанских дипломата

Пано 7

Документ из Беча од 15. јуна 1881, у коме италијански представник у Бечу, Робилант, обавештава о посети кнеза Милана Бечу и о трговинским односима којима ће Аустроугарска контролисати Кнежевину Србију.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 162

Слика Карло Фелиће Николис ди Робилант, италијански представник у Бечу
sr.wikipedia.org

Документ из Берлина од 10. јуна 1881, у коме италијански представник у Берлину, Лунаи, обавештава о путовању кнеза Милана, у Берлин, Беч и Петроград. Обавештава о добром пријему кнеза Милана у Бечу и о могућности да кнез затражи подршку Аустроугарске и Русије да Кнежевину Србију уздигне на ранг краљевине.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 163

Слика Едоардо де Лунаи, италијански представник у Берлину
sr.wikipedia.org

Документ из Београда од 20. маја 1881, у коме италијански представник у Београду, Панса, извештава о сазиву Скупштине на којој се расправљало о потписаном трговинском уговору са Аустроугарском, конзуларној конвенцији и царинским односима.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 13

Слика Алберто Панса, италијански представник у Београду
sr.wikipedia.org

Документ из Београда од 16. септембра 1881, у коме италијански представник у Београду, Антонио Тоси, извештава о повратку кнеза Милана са путовања и о будућем заседању Скупштине у Нишу.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 153

8. Италијанска дипломатија о проглашењу Краљевине Србије

Документ из Београда од 2. марта 1882, у коме италијански представник у Београду, Антонио Тоси, извештава да Скупштина спрема прокламацију којом ће прогласити Србију краљевином.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 22

Документ из Рима од 23. фебруара 1882, у коме италијански министар спољних послова, Манђини, извештава да ће се Србија подићи на ранг краљевине и да је Аустроугарска неће спречити у тој намери.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 169

Документ из Беча од 1. марта 1882, у коме италијански представник у Бечу, Робилант, извештава да је у разговору са грофом Калнокијем сазнао да ће се Србија уздићи на ранг краљевине и да се Аустроугарска неће противити, будући да је исто право признато Румунији.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 170

Документ из Берлина од 6. марта 1882, у коме италијански представник, Лунаи, извештава о проглашењу Србије краљевином и да су Аустроугарска, Русија и Немачка сагласне, пошто је исто право претходне године признато Румунији.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 173

Документ из Лондона од 9. марта 1882, у коме италијански представник у Лондону, Менабреа, извештава да је енглеско Министарство спољних послова прихватило проглашење Србије краљевином.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 176

Слика краљ Милан Обреновић
sr.wikipedia.org

Прокламација краља Милана о уздизању Србије на ранг краљевине.
ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 30

9. Поглед Италије на српско-бугарски рат

Пано 9

Документ из Београда од 14. новембра 1885, у коме италијански министар спољних послова, Де ла Тур, обавештава о прогласу ратног стања између Србије и Бугарске. Уз извештај шаље и превод објаве рата краља Милана.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 70

Документ из Београда од 24/12. фебруара 1886, у коме италијански представник у Београду, гроф Занини, извештава да велике силе врше притисак на краља Милана да се оконча рат са Бугарском уз њихово посредовање.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, Confidenziale, No 38

Документ из Београда од 15/3. марта 1886, у коме италијански представник у Београду, гроф Занини, извештава да је у контакту са српским представ-

ником на мировној конференцији у Букурешту и да се спрема потписивање мира са Бугарском.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 46

Документ из Софије од 23. фебруара 1886, у коме италијански представник у Софији, Сонац, извештава да Бугарска прихвата предлог српског делегата Мијатовића да се потписивање мира у Букурешту сведе на један члан уговора.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 880

Документ из Београда од 18/6. марта 1886, у коме италијански представник у Београду, гроф Занини, извештава о склопљеном миру са Бугарском и шаље прокламацију мира краља Милана.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 47

10. Италијанска дипломатија о абдикацији краља Милана

Пано 10

Документ о разводу краља Милана и краљице Наталије

ASDMAE, Serie Politica A, Serbia, Busta 111, No 199/106

Слика Краљ Милан, краљица Наталија и син Александар
patriot.rs

Телеграм из Београда од 9. марта 1889, у коме италијански представник у Београду, Галвања, извештава да се из Петрограда интересују о Намесништву после абдикације и о статусу краља Милана и краљице Наталије.

ASDMAE, Serie Politica A, Serbia, Busta 111, Telegramma in arrivo N 676

Телеграм из Беча од 22. марта 1889, у коме италијански представник, Нигра, извештава да се краљ Милан налази у Бечу и да уверава да је ситуација у Србији мирна. Краљ се спрема на пут за Београд одакле ће кренути за Цариград.

ASDMAE, Serie Politica A, Serbia, Busta 111, Telegramma in arrivo N 798

Телеграм из Петрограда од 8. априла 1889, у коме италијански представник, Марокети, извештава да је руски представник у Београду предао своје акредитације на одобрење Намесништву.

ASDMAE, Serie Politica A, Serbia, Busta 111, Telegramma in arrivo N 921

11. Влада краља Александра из угла италијанске дипломатије

Пано 11

Телеграм из Београда од 14. априла 1893, у коме италијански представник у Београду, Галвања, извештава да се краљ Александар прогласио пунолетним и да је формирана Влада од странке радикала.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 194, Telegramma in arrivo N 839

Телеграм из Берлина од 17. априла 1893, у коме италијански представник, Вале, извештава да је у Берлину прихваћена власт краља Александра.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 194, Telegramma in arrivo N 876

Документ из Београда од 23. јула 1900, у коме италијански преводилац, Ђорђо Дионисио, обавештава о предстојећем венчању краља Александра.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 194, No 732/161

Слика Краљ Александар Обреновић и краљица Драга
sr.wikipedia.org

12. Италијанска дипломатска преписка о Мајском преврату

Пано 12

Документ из Београда од 5. априла 1903, у коме италијански представник, Маљано, извештава о демонстрацијама у Србији.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 289/125

Документ из Београда од 8. априла 1903, у коме италијански представник, Маљано, извештава да је краљ Александар суспендовао Устав и поново вратио на снагу Устав.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 303/132

Документ из Београда од 2. јуна 1903, у коме италијански представник, Маљано, извештава о резултатима избора у Србији.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 447/194

Документ из Београда од 11. јуна 1903, у коме италијански представник, Маљано, извештава о успостављању прелазне Владе након убиства краљевског пара.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 471/203

Документ из Берлина 12. јуна 1903, у коме италијански представник, Ланца, извештава о убиству краљевског пара у Србији. Става је да ће у Берлину прихватити Карађорђевиће на власти у Србији.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 596

Документ из Лондона од 12. јуна 1903, у коме италијански представник, Панса, обавештава да се у Енглеској чека сазив Скупштине заказан за 15. јун и да ће после тога Енглеска изразити свој став.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 597

Документ из Беча од 12. јуна 1903, у коме италијански представник, Нигра, обавештава да ће се аустроугарски представник у Србији држати по страни и да се неће мешати у унутрашњу политику Србије. Аустроугарска се неће противити избору владара из куће Карађорђевића.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 600

Документ из Петрограда од 12. јуна 1903, у коме италијански представник, Ваља, обавештава да су у Русији сагласни са Аустроугарском да се не треба мешати у унутрашњу политику Србије. Неће се противити избору владара из куће Карађорђевића.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 607

13. Помоћ италијанске дипломатије у поновном успостављању дипломатских односа Британије и Србије

Пано 13

Документ из Београда од 16. јуна 1903, у коме италијански представник, Маљано, извештава о заседању Скупштине са привременим представништвом и шаље превод о заседању из државних новина.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 289/125

Документ из Лондона од 16. јуна 1903, у коме италијански представник, Панса, обавештава да се у Енглеској разматра повлачење представника из Србије.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 631/269

Документ из Београда од 24. јуна 1903, у коме италијански представник, Маљано, извештава да се дипломатски кор неће појавити на дочеку краља Петра Карађорђевића.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 540/217

Документ из Београда од 24. јуна 1903, у коме италијански представник, Маљано, извештава да се у Србији полажу наде да ће што пре доћи до нормализације односа Србије и Италије.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 555/222

Документ из Београда од 5. априла 1904, у коме италијански представник, Маљано, извештава да се очекује долазак енглеског представника у Србију и поновно успостављање дипломатских односа двеју земаља.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 183/65

14. Пројекат Јадранске железнице у очима италијанске дипломатије

Пано 14

Документ из Атине од 2. марта 1888, у коме италијански представник, Калви, извештава да је у Атини добро прихваћена чињеница да ће доћи до повезивања железнице између Србије и Турске.

ASDMAE, Confidenziale, Ferrovie Balcaniche, No 2

Документ из Цариграда од 18. маја 1888, у коме италијански представник, Туђини, обавештава да се отвара железничка линија Београд–Солун и да српски представник, Вулковић, изражава наду да ће доћи до повезивања железнице са Бугарском и Турском.

ASDMAE, Confidenziale, Ferrovie Balcaniche, No 17

Документ из Цариграда од 2. априла 1888, у коме италијански представник, Туђини, обавештава да се отвара железничка линија Беч–Београд–Солун. Наводи да је Аустроугарска упутила ноту Порти да се на овој линији не отварају затворене пошиљке из Аустроугарске и позивају се на потписану поштанску конвенцију.

ASDMAE, Confidenziale, Ferrovie Balcaniche, No 11

Документ из Беча од 9. априла 1908, у коме италијански представник, Аварна, извештава да Србија води преговоре са Портом око железничке линије коју би финансирала Турска. Српски захтев на Порти су подржале Италија, Русија и Француска.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 729, No 804/733

Документ из Беча од 14. априла 1908, у коме италијански представник, Аварна, извештава о пројекту за изградњу Балканске железнице и о жељи Италије да стекне симпатије балканских народа у пројекту изградње железнице.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 729, No 805/434

15. Анексија Босне и Херцеговине и италијанске дипломате

Пано 15

Документ из Беча од 3. октобра 1908. године у коме италијански представник, Аварна, извештава да се припрема анексија Босне и Херцеговине.
ASDMAE, Serie Politica 1907-1910, Bosnia, busta 496, No 1649/139

Документ из Београда од 6. октобра 1908, у коме италијански представник, Негрото, извештава да се у Србији спремају протести против анексије и да се осећа непријатељство према Аустроугарској.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 797

Документ из Београда од 7. октобра 1908, у коме италијански представник, Негрото, извештава да се у Србији Влада труди да одржи мир, али да су се надали реакцији Турске по питању анексије Босне и Херцеговине.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 798

Документ из Беча од 8. октобра 1908, у коме италијански представник, Аварна, извештава о проглашењу анексије Босне и Херцеговине.

ASDMAE, Serie Politica 1907-1910, Bosnia, busta 496, No 1690/146

Документ из Лондона од 29. марта 1909, у коме италијански представник, Босдари, извештава да је предлог текста великих сила за прихватање анексије послат Србији и да се чека одговор, а да ће се са друге стране тражити да Аустроугарска прихвати ноту коју јој пошаље Србија.

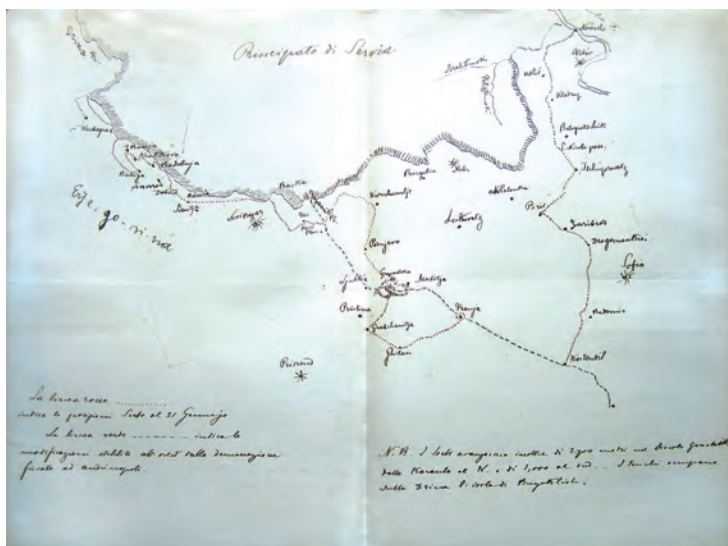
ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 1303

Документ из Рима од 30. марта 1909, у коме министар иностраних дела, Титони, обавештава о залагању великих сила да Србија прихвати анексију Босне и Херцеговине.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 1307

Документ из Рима од 31. марта 1909, у коме министар иностраних дела, Титони, обавештава да је Србија прихватила ноту великих сила по питању анексије Босне и Херцеговине.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 1310

Карта – Граница Кнежевине Србије према Бугарској. Линија са тачкицама показује положај српске војске 31. јануара 1878, када је објављено примирје.

Испрекидана линија показује разграничење договорено у Једрену.

Мappa – Confine del Principato di Serbia verso Bulgaria. La linea con i puntini indica la posizione dell'esercito serbo nel 31. Gennaio 1878. quando fu annunciato l'armistizio. La linea con trattini tratteggiati indica la linea di delimitazione accordata ad Adrianopoli.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica, No 639

Карта – Приказ Османског царства 1875. подељен на: Косовски вилајет, Босански вилајет и Дунавски вилајет. Бојама су означени језици који су се говорили у тим областима: црвена – српски језик, зелена – бугарски језик, жута – турски језик,

плава – грчки језик, браон – албански језик, светлосзелена – румунски језик.

Мappa – L'impero Ottomano nel 1875 diviso in vilayet: Vilayet di Kosovo, Vilayet di Bosnia e di Danubio. I colori indicano le lingue che si parlano in tali regioni: rossa – lingua serba; verde – lingua bulgara; gialla – lingua turca; blue – lingua greca; marrone – lingua albanese; verde chiaro – lingua rumena.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica, No 639

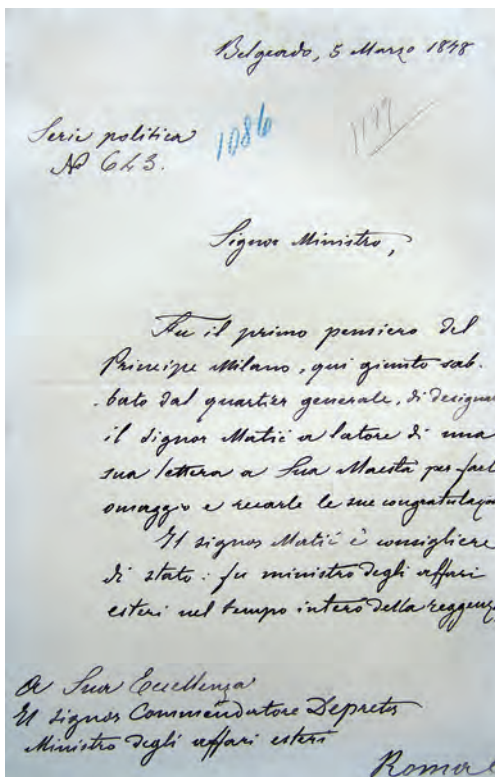

Димитрије Матић,
српски дипломатски представник
Dimitrije Matić,
rappresentante diplomatico serbo
sr.wikipedia.org

Документ из Београда од 5. марта 1878.
године у коме италијански представник,
граф Јоанини, најављује дипломатску
посету Димитрија Матића.

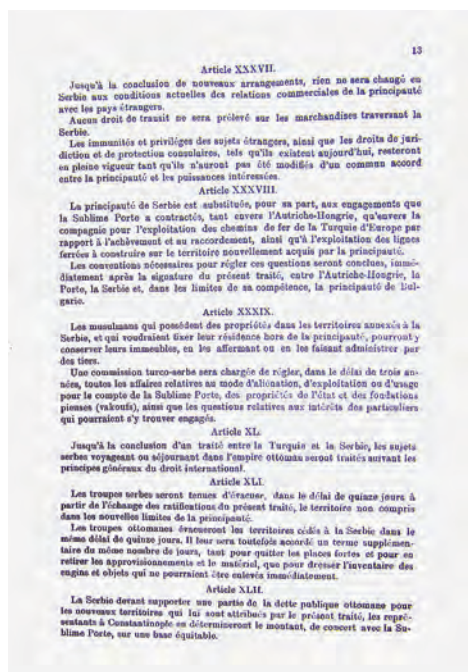
Documento proveniente da Belgrado del
5. Marzo 1878. nel quale il rappresentante
italiano, il Conte Joannini, annuncia futura
visita diplomatica di Dimitrije Matić,
rappresentante serbo.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia,
busta 1441, Serie Politica No 643

Берлински конгрес
Congresso di Berlino
sr.wikipedia.org

Документ Берлински уговор 1878,
чланови који се односе на Србију.
Trattato di Berlino 1878 con gli
articoli che si riferiscono alla Serbia.
ASDMAE, Libro Verde Trattato di Berlino

Карта/скица околине Преполца, октобар 1878. године, спорне тачке разграничења. Гранични спор код Преполца решен је по италијанско-руско-немачком предлогу. Мappa – schizzo dell'intorno di Prepolac (Vilayet di Kosovo) ottobre 1878. punti controversi della delimitazione. La disputa sul confine vicino a Prepolac è stata risolta dalla proposta italiana, russa, tedesca.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Commission internationale No 14

Документ из Београда од 1. августа 1878. године у коме италијански представник, гроф Јоанини, обавештава да ће кнез Милан прогласити независност Кнежевине Србије на свој рођендан 22. августа 1878. године.

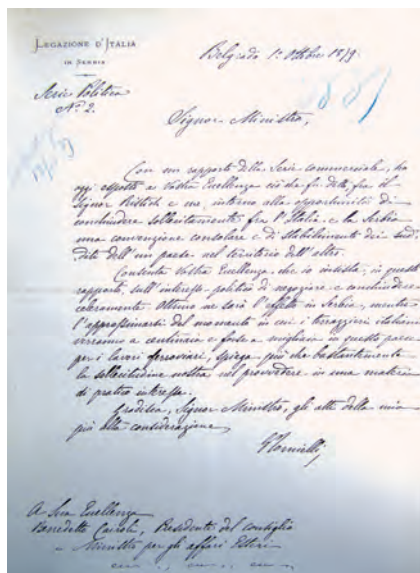
Documento proveniente da Belgrado del 1. Agosto 1878. nel quale il rappresentante italiano, il Conte Joannini, informa che il Principe Milan dichiarerà l'indipendenza del Principato di Serbia nel giorno del suo compleanno 22. Agosto.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 689

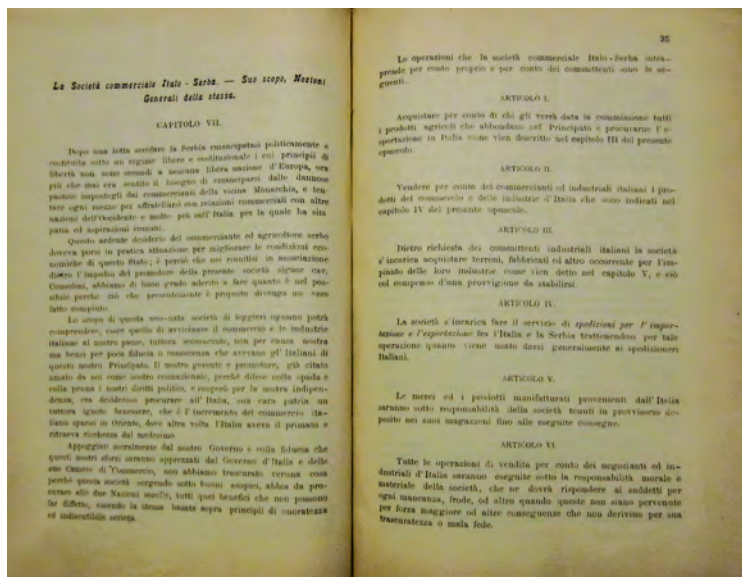

Ђузепе Торниели, италијански представник у Београду, акредитован 7. септембра 1879.
Giuseppe Tornielli, rappresentante italiano a Belgrado, accreditato 7. Settembre 1879.
sr.wikipedia.org

Документ из Београда од 1. октобра 1879, у коме италијански представник, Торниели, обавештава да се састао са Јованом Ристићем и да су разговарали о закључењу конзуларних односа.
Documento proveniente da Belgrado del 1. Ottobre 1879, nel quale il rappresentante italiano, Tornielli, informa dell'incontro con Jovan Ristic e discute sulle conclusioni delle relazioni consolari.
ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 2

Уговор о отварању првог италијанско-српског трговинског удружења у Удинама марта 1881.
Trattato di apertura della società commerciale Italo-Serba a Udine - Marzo 1881.
Antonio Consolini, La società Commerciale Italo-Serba-nozioni generali sulla Serbia per uso dei commercianti industriali e agricoltori Italiani, Udine, 1881

Краљ Милан Обреновић
Re Milan Obrenović
sr.wikipedia.org

Документ из Београда од 2. марта 1882, у коме италијански представник у Београду, Антонио Тоси, извештава да Скупштина спрема прокламацију којом ће прогласити Србију краљевином.

Documento proveniente da Belgrado del 2. Marzo 1882. nel quale il rappresentante italiano a Belgrado, Antonio Tossi, informa che l'Assemblea Nazionale lavora su un proclama che porta il Principato di Serbia al rango di regno.

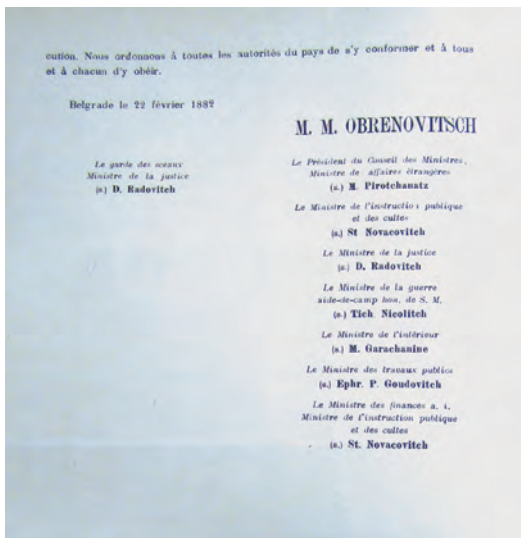
ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 22

Serie Politica, N° 22 Belgrade, 2 Marzo 1882

(X X II) 1177 93

Agua Miniotto.

Questo Ministro degli Affari Esteri è venuto ad informarmi oggi che fra pochi giorni la Serepsina avrebbe proclamato Re di Serbia il Principe Milano. Il Gabinetto di Belgrado aveva da parte sua rinnovato la convenienza, nelle attuali circostanze, di accelerare l'effettuazione di un progetto che ora già da tempo nelle aspirazioni del Re. Era però importante di mantenere per ora il segreto a tal riguardo. Nel mentre il Governo del Principe mandava per telegrafo agli Agenti Diplomatici della Sede a Sua Eccellenza il Comm. Mancini, Ministro degli Affari Esteri, ecc.

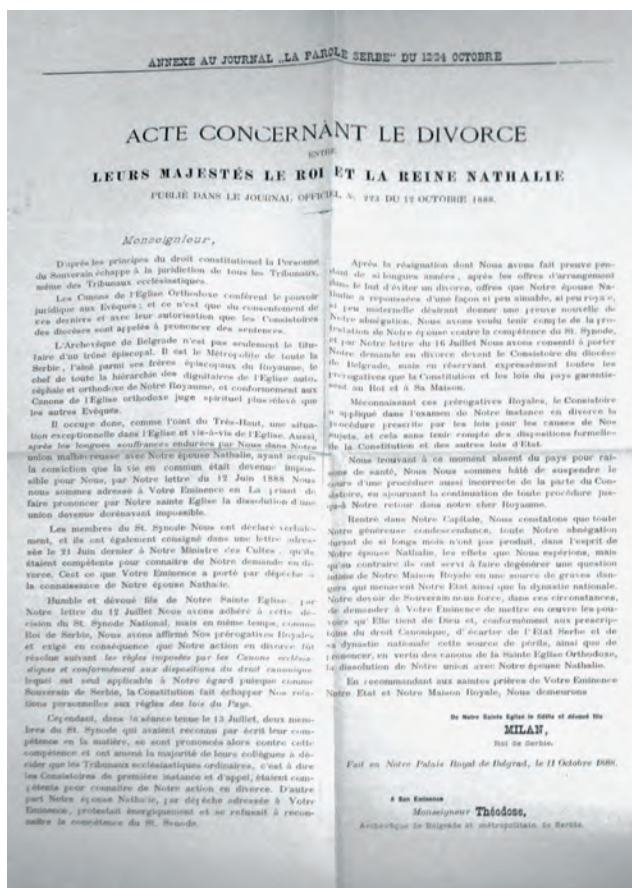

Прокламација краља Милана о уздизању Србије на ранг краљевине.
Proclamazione di re Milan che porta il Principato di Serbia al rango di regno.
ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 30

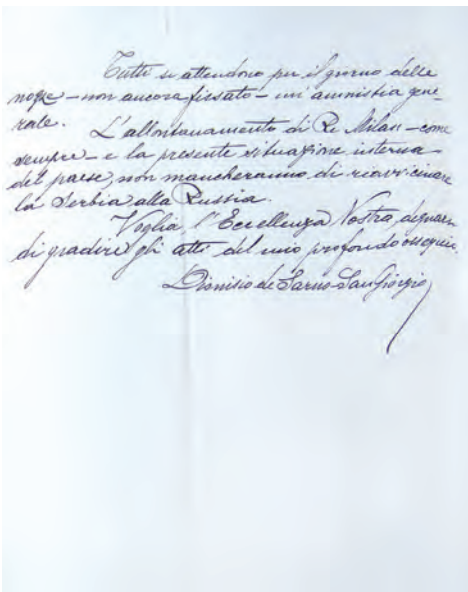
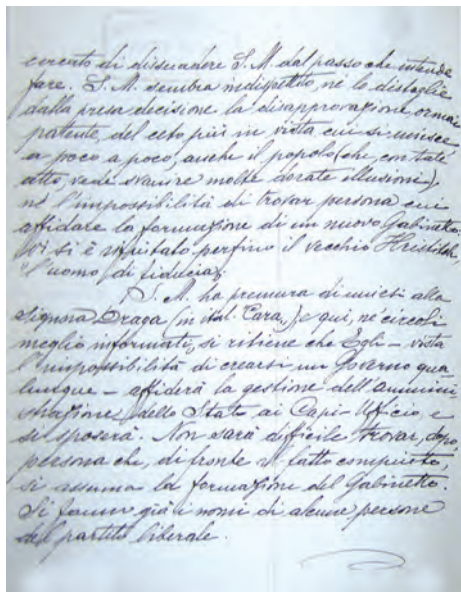
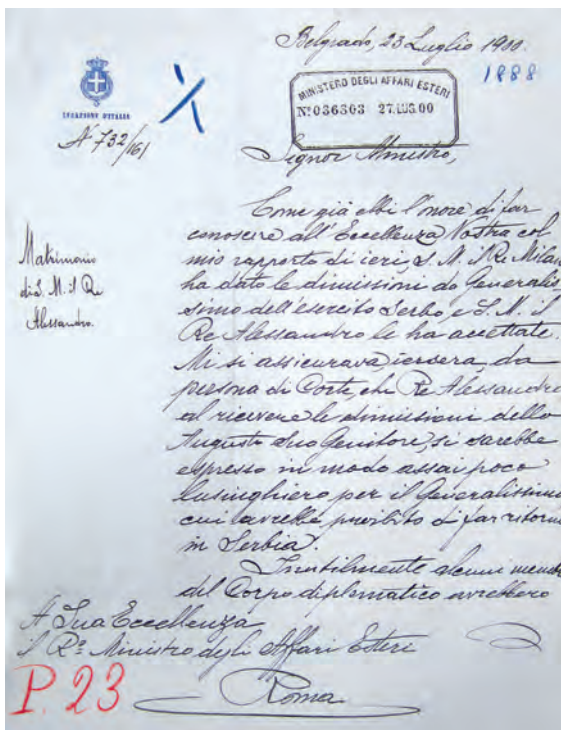
Краљ Милан, краљица Наталија
и син Александар
Re Milan, regina Natalia e figlio Aleksandar
patriot.rs

Документ о разводу
краља Милана и
краљице Наталије
Documento sul divorzio del re
Milan e della regina Natalia
ASDMAE, Serie Politica A,
Serbia, Busta 111, No 199/106

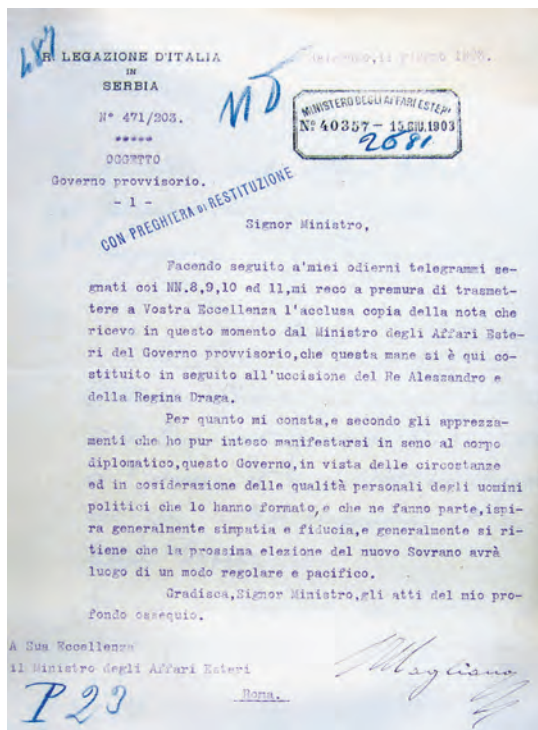

Краљ Александар
Обреновић и краљица Драга
Re Aleksandar e regina Draga
sr.wikipedia.org

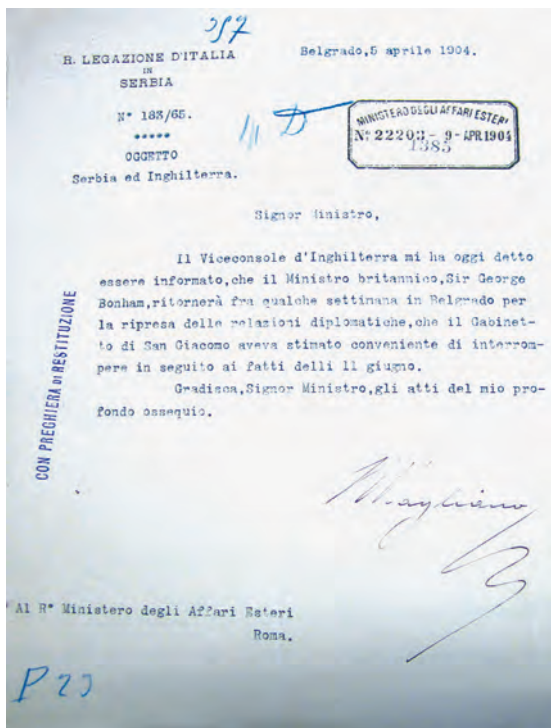

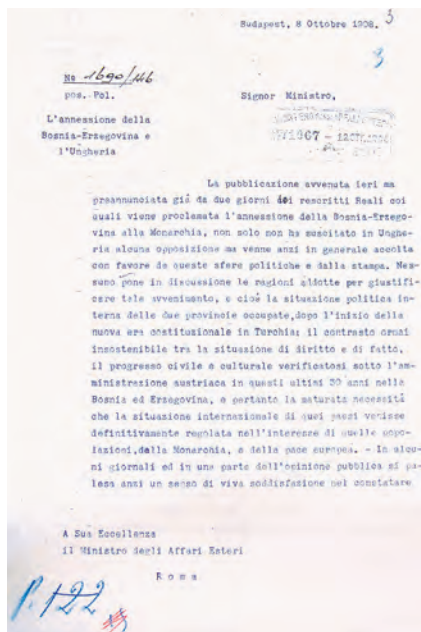
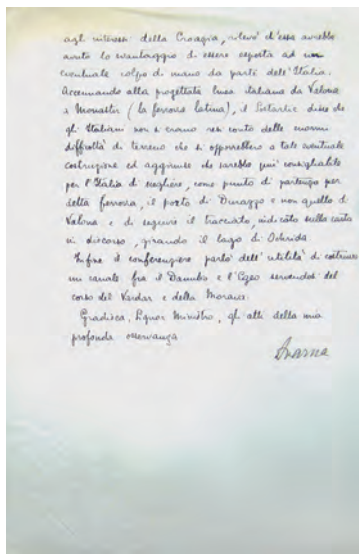
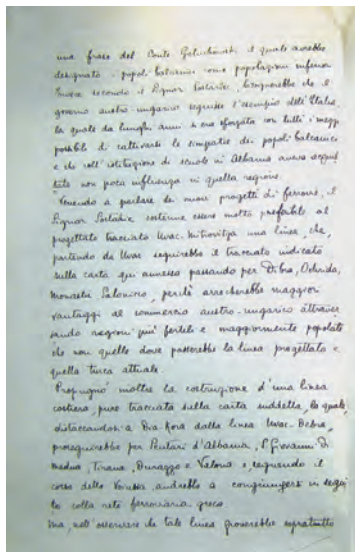
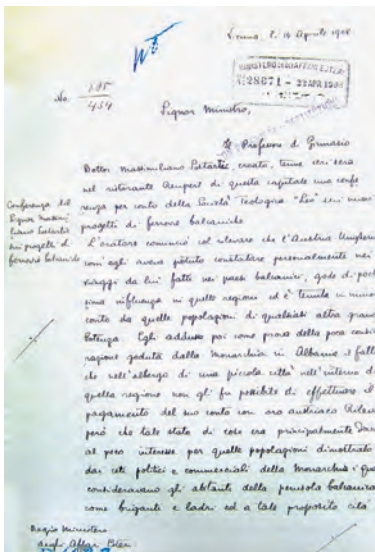
Документ из Београда од 23. јула 1900, у коме италијански преводилац, Ђорђо Дионисио, обавештава о предстојећем венчању краља Александра.
Documento proveniente da Belgrado del 23. Luglio 1900, nel quale l'interprete italiano, Giorgio Dionisio, informa sul futuro matrimonio di re Aleksandar.
ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 194, No 732/161

Документ из Београда
од 11. јуна 1903, у коме италијански
представник, Маљано, извештава
о успостављању прелазне Владе
након убиства краљевског пара.
Documento proveniente da Belgrado
dell'11. Giugno 1903. nel quale il
rappresentante italiano, Magliano,
informa dell'istituzione di un governo
transitorio dopo l'uccisione della
coppia reale.
ASDMAE, Serie Politica 1881-1916,
Serbia, busta 196, No 471/203

Документ из Београда
од 5. априла 1904, у коме
италијански представник,
Маљано, извештава да се очекује
долазак енглеског представника
у Србију и поновно успостављање
дипломатских односа двеју земаља.
Documento proveniente da Belgrado
del 5. Aprile 1904. nel quale il
rappresentante italiano, Magliano,
informa che si aspetta l'arrivo del
rappresentante inglese in Serbia
e il ripristino delle relazioni
diplomatiche tra i due Paesi.
ASDMAE, Serie Politica 1881-1916,
Serbia, busta 196, No 183/65

Документ из Беча од 14. априла 1908, у коме италијански представник, Аварна, извештава о пројекту за изградњу Балканске железнице и о жељи Италије да стекне симпатије балканских народа у пројекту изградње железнице.
 Documento proveniente da Vienna del 14. Aprile 1908, nel quale il rappresentante italiano Avarna, riferisce sul progetto per la costruzione della ferrovia balcanica e la volontà dell'Italia di conquistare la simpatia dei popoli balcanici nel progetto della costruzione ferroviaria.
 ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 729, No 805/434

Документ из Будимпеште од 8. октобра 1908, у коме италијански представник, Аварна, извештава о проглашењу анексије Босне и Херцеговине.
 Documento proveniente da Budapest del 8. Ottobre 1908, nel quale il rappresentante italiano Avarna, informa sulla proclamazione dell'annessione della Bosnia ed Erzegovina
 ASDMAE, Serie Politica 1907-1910, Bosnia, busta 496, No 1690/146

INTRODUZIONE

n occasione della celebrazione per i 140 anni di cooperazione diplomatica tra Serbia e Italia, l'Archivio della Vojvodina presenta una mostra del titolo "La Serbia negli occhi della diplomazia italiana 1878-1908" – mostra di repliche di documenti diplomatici italiani dall'Archivio Storico Diplomatico di Roma, di dott.ssa Jovana Ivetić.

Con questa mostra vogliamo presentare lo sviluppo delle relazioni diplomatiche tra Serbia e Italia, le quale fin dall'inizio si basava non solo su politica ma anche sulla cooperazione culturale e commerciale. Di tale cooperazione testimoniano numerosi uffici consolari italiani in Serbia e serbi in Italia.

La mostra che sta di fronte a noi è composta da 83 oggetti esposti: documenti, materiale fotografico, cartografie e manoscritti, una lista di ambasciatori e consoli italiani in Serbia e ambasciatori e consolati serbi in Italia. Per presentare lo sviluppo delle relazioni diplomatiche italo-serbe in modo chiaro, abbiamo deciso di dividere la mostra in 15 parti cronologiche e tematici. La mostra è accompagnata da un catalogo in cui si trova l'elenco di oggetti esposti e uno studio introduttivo scritto da dott.ssa Jovana Ivetić – *La Serbia negli occhi della diplomazia italiana 1878-1908* L'autore ha elaborato, tradotto per le esigenze della mostra e lo studio introduttivo, interpretato e presentato il contenuto di tre fondi dall'Archivio Storico Diplomatico di Roma.

La mostra tematico-cronologica del titolo "La Serbia agli occhi della diplomazia italiana 1878-1908" ha carattere educativo e contribuisce alle nuove conoscenze sullo sviluppo delle relazioni diplomatiche della Serbia con paesi amici.

Ringraziamo lo staff dell' Archivio per averci permesso di utilizzare la replica di documenti diplomatici.

Credendo nell'amicizia del popolo serbo e italiano, Vi invitiamo a visitare l'Archivio della Vojvodina, l'istituzione culturale di importanza nazionale.

Novi Sad, 11. Giugno 2019.

Dr Nebojša Kuzmanović

1. Le relazioni diplomatiche tra la Serbia e l'Italia prima dell'indipendenza serba

urante il XIX secolo si assiste al risveglio della coscienza nazionale e al desiderio di costruzione degli Stati nazionali. Al centro degli eventi europei vi era anche la Serbia, all'epoca sottoposta al vassallaggio dell'Impero Ottomano. La crisi orientale del 1875-78 svolse un ruolo decisivo nella realizzazione dell'aspirazione allo Stato nazionale della Serbia. Tuttavia, va sottolineato che le cause di controversia e di scontro armato con l'Impero Ottomano risiedevano nelle dure condizioni di vita della popolazione cristiana. La diplomazia europea non era in grado di costringere la Turchia ad avviare delle riforme, e di conseguenza si rafforzò l'atteggiamento ostile della popolazione serba e cristiana nei confronti dell'Impero Ottomano. Inizialmente, le richieste inviate alla Sublime Porta riguardavano solo le riforme che avrebbero facilitato le condizioni di vita della popolazione cristiana, ma poiché l'Impero Ottomano si mostrava intransigente nei confronti delle richieste dei cristiani, la situazione cambiò: il desiderio di migliorare le condizioni di vita si tramutò nel movimento di liberazione nazionale.

Come si giunse alla cooperazione diplomatica tra l'Italia e la Serbia? Cosa ha legato i due paesi? La cooperazione diplomatica tra la Serbia e l'Italia affonda le radici negli anni in cui i due paesi lottarono per la liberazione e per l'unificazione dei loro territori divisi. L'attività diplomatica unilaterale risale al periodo della Rivoluzione europea 1848-1849, quando il Regno di Sardegna istituì, nel 1849, la sua rappresentanza diplomatica nel Principato vassallo di Serbia, con il quale, fino ad allora, non aveva intrattenuto legami politici, commerciali o economici. Ufficialmente il consolato fu istituito per favorire scambi e cooperazione economica, tuttavia il vero motivo era di natura politica, in quanto fu concordata un'azione congiunta, contro l'Austria, che riuniva gli italiani, ungheresi, serbi e soldati della Frontiera militare. Il primo console del Regno di Sardegna fu Marcello Cerruti¹; suo fratello minore, Luigi Cerruti², venne insignito del rango di vice console. In seguito al fallimento della rivoluzione il governo austriaco pretese la chiusura del Consolato del Regno di Sardegna, presso il Principato vassallo di Serbia, e l'ottenne, adducendo il fatto che il Consolato vantava un orientamento politico ostile allo

¹ Nato a Genova il 1808 e morto a Roma il 1896. Fu parte del servizio diplomatico a Belgrado al rango di console generale dal 1849 al 1850 – La formazione della diplomazia nazionale (1861-1915), Roma, 1987, 179.

² Nato a Genova il 1819 e morto a Roma il 1883. Fu parte del servizio diplomatico a Belgrado al rango di console di terza categoria negli anni 1849-1850.

stato austriaco. Per la Serbia di allora l'istituzione del Consolato rivestì grande importanza, poiché nelle vesti di stato vassallo riuscì a stabilire relazioni diplomatiche con il Regno di Sardegna. In quell'epoca, nel suo territorio, vennero istituite altre rappresentanze diplomatiche, di altri paesi, che monitoravano gli avvenimenti in Serbia e ne informavano i loro governi. L'attività diplomatica delle rappresentanze straniere in Serbia si traduceva in un ulteriore passo avanti verso un pieno riconoscimento internazionale.³

Durante la guerra del 1859 vi fu una nuova cooperazione diplomatica con il Regno di Sardegna che sfociò nella riapertura del Consolato in Serbia, presieduto dal console Francesco Astengo⁴, il quale vantava una buona cooperazione con il principe serbo, con l'avvallo dei politici del paese. Per convalidare le possibilità di cooperazione con la Serbia intraprese diversi viaggi. La sua attività diplomatica e la vicinanza con gli ambienti politici serbi provocarono la stizza delle grandi potenze costringendo lo stesso conte di Cavour a prestare particolare attenzione all'eccessiva buona predisposizione verso la Serbia per timore di spie austriache. In seguito alla sottoscrizione dell'armistizio di Villafranca, nel luglio 1859, la missione consolare volse al termine.⁵ L'attività consolare con la Serbia riprese dopo l'unificazione d'Italia. Venne per di più creata una missione diplomatica serba a Roma affidata nel 1862 a Milojko Lešjanin, alla quale venne assicurato sostegno militare italiano nella lotta per la liberazione serba. Come testimoniato da un telegramma di Stefano Scovasso⁶ l'allora Console italiano, la missione fu un fallimento poiché il governo italiano non concesse alcun sostegno. Scovasso avviò l'attività consolare in Serbia nel 1861, durante il secondo regno del principe Mihailo.⁷ Poiché il governo italiano considerò incompleto il processo di unificazione, si credeva che l'unificazione si sarebbe compiuta all'interno della questione orientale.⁸ L'attività diplomatica del console Scovasso volse al termine del 1868, quando fu sostituito dal conte Joannini,⁹ funzionario presso la rappresentanza di Costantinopoli, che con

³ Љиљана Алексић Пејковић, Италија и српско-турски ратови 1876-78 године, Историјски часопис XXXII, 1985, 40-47; Ђорђе Лопичић, Консуларни односи Србије (1804-1918), Београд, 2007, 164-167.

⁴ Il suo soggiorno in Serbia al rango di console fu breve, dal marzo al luglio 1859, ma in questo periodo riuscì a guadagnarsi le simpatie dei serbi, del governo serbo e del principe stesso che gli conferì tutti i diritti di cittadino serbo. Fu il primo straniero in Serbia ad ottenerli. – La formazione della diplomazia nazionale (1861-1915); Љиљана Алексић Пејковић, op.cit., pp. 81, 82.

⁵ Per approfondimenti sull'attività diplomatica di Astenga si rimanda a Љиљана Алексић Пејковић, op. cit., pp.67-82.

⁶ Nato a Sarzana nel 1816 e morto a Caivas da Rainha (Portogallo) nel 1887. Cominciò la sua attività diplomatica in Serbia al rango di console generale il 28 febbraio 1861, salì al rango di console di terza categoria nel marzo 1863 e svolse l'attività diplomatica fino al 30 settembre 1867. – La formazione della diplomazia nazionale (1861-1915), pp. 668, 669

⁷ IDD, I serie 1861-1870, Volume I, doc 342, 347

⁸ Љиљана Алексић Пејковић, Италија и српско-турски ратови 1876-78 године, 266-268; DDI – I serie, volume I, doc. 347, 422-426.

⁹ Joannini Ceva di S. Michele Luigi nacque a Torino nel 1835 e cominciò la sua attività diplomatica a Costantinopoli nel 1857. Giunse in Serbia come agente diplomatico il 30. 12. 1867 E restò fino al 7. 9. 1879 quando venne trasferito in Messico, dove morì nel 1882.

il suo lavoro sostenne non di rado la politica serba. Così come avvenne per gli altri consoli italiani, anch'egli godette del favore degli ambienti politici e intrattenne un'intensa amicizia con il ministro serbo Jovan Ristić, di cui spesso fu consigliere nei momenti cruciali della politica serba, come avvallato dalla corrispondenza diplomatica tra i due e con il Ministero degli Esteri italiano. Durante l'incarico diplomatico del conte Joannini la Serbia intraprese guerre di liberazione alle quali, nel 1876, presero parte volontari italiani. La grande influenza di cui godeva il console italiano in Serbia provocò la stizza sia dei rappresentanti austriaci in Serbia che del governo di cui facevano parte, che si inasprì ulteriormente con l'arrivo dei volontari italiani al fronte.¹⁰ I dispacci che dalla Serbia giungevano in Austria non di rado contenevano lamentele nei confronti del console italiano che, stando al console austriaco, era accondiscendente nei riguardi della Serbia, anche nei momenti in cui il governo italiano non incitava ad assumere tali posizioni.¹¹ Le operazioni militari non andarono a favore della Serbia, pertanto fu necessario preparare il terreno per una tregua, per la quale il ministro serbo Jovan Ristić chiese consiglio al Console italiano Giannino. Il dispaccio di Giannino inviato a Roma testimonia le buone relazioni politiche e di amicizia tra i due e menziona che il ministro Ristić per tale consiglio aveva richiesto massima riservatezza, pregando che il principe non fosse nominato.¹² Il Ministro serbo auspicava che fosse risaputo che, in caso di richiesta di pace, l'Italia, per via diplomatica, si sarebbe impegnata, grazie a Porta, a raggiungerla.¹³ Il governo italiano accettò la stipula della pace e il suo Ambasciatore a Costantinopoli, il conte Corti, ricevette precise istruzioni da Roma affinché esplorasse la possibilità della pace serbo-turca.¹⁴ Porta rispose favorevolmente a una possibile tregua e il conte Corti ritenne che i suoi consigli avevano contribuito a tale risultato avendo mostrato le conseguenze in caso di mancata interruzione della guerra.¹⁵ Quali sono state le ragioni principali per le quali l'Italia si schierò a favore della questione serba? Il conte Joannini era consapevole del fatto che la Serbia avrebbe chiesto il sostegno delle grandi potenze per la stipula della tregua con la Turchia, ritenendo che il governo italiano avrebbe dovuto prevenire qualsiasi tipo di intervento, da parte del governo austriaco, per frenare la sua influenza e la sua estensione all'interno del territorio serbo, poiché altrimenti si sarebbe favorito un suo più agevole accesso in Bosnia e in costa dalmata, a detrimento degli interessi italiani.¹⁶ Era interesse del governo italiano che in Serbia non si estendesse l'influenza russa o austriaca. I dubbi d'Italia circa l'asse esistente tra l'Austria e la Russia si fecero più evidenti. I suoi sospetti trovarono

¹⁰ DDI – seconda serie – volume VII – doc 310, 535, 536

¹¹ Документи Србија 1878, doc. 2

¹² Moscati VI – Serbia – B 1410 – doc 29. 07. 1876; 14.08.1876

¹³ Libro Verde – Atti Parlamentari, Gli affari d'Oriente, nella tornata del 3. marzo 1877, doc 280, 282.

¹⁴ Moscati VI – Turchia – B 1454 – 14. VIII 1876

¹⁵ Libro Verde – Atti Parlamentari, Gli affari d'Oriente, nella tornata del 3. marzo 1877, doc 292; Moscati VI – Serbia – B 1410 – 14. VIII 1876; 26. VIII 1876

¹⁶ DDI – seconda serie, volume VII – doc 307, 359, 408, 498

fondamento allorquando la Russia e l'Austria stipularono un accordo per la divisione del territorio del Reichstadt con il trattato e la convenzione di Budapest.¹⁷

Anche se aveva stipulato armistizio, la Serbia entrò nuovamente in guerra con la Turchia insieme alla Russia.¹⁸

Le clausole dell'accordo di Pace di Santo Stefano provocarono il malcontento della Serbia, la quale ottenne sì l'indipendenza, ma le sue richieste territoriali non vennero esaudite. Il disappunto della Serbia provocò la costruzione della "Grande Bulgaria", nei cui confini rientrarono anche Pirot e Vranje, territori di guerra acquisiti dalla Serbia. Per la Serbia si riaccese un barlume di speranza con la richiesta, da parte delle maggiori forze, in primis Austria e Inghilterra, di rivedere l'Accordo di Pace di Santo Stefano.¹⁹ La Serbia riponeva non poche speranze nell'aiuto italiano al futuro congresso, mossa dalle relazioni di amicizia e dalla buona cooperazione con il rappresentante italiano a Belgrado.

¹⁷ Ivi, doc 17. XI 1877; Moscati VI – Serbia – B 1411 – doc 23. XI 1877.

¹⁸ Васиљ Поповић, Источно питање (Историјски преглед борбе око опстанка османлијске царевине у Леванту и на Балкану), Београд, 2007, 142; Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића, I, Београд, 1934, 357-364, 376-382.

¹⁹ Momir Stojaković, Balkanski ugovorni odnosi, I, pp. 75-86; Јован Ристић, Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875-1878, II, pp. 132-138.

2. La missione diplomatica di Dimitrije Matić a Roma

La cattiva condizione diplomatica della Russia prima della seduta del congresso mostrava chiaramente che la Serbia non avrebbe potuto contare su un suo appoggio, e i suoi rappresentanti lo sapevano bene. Cercavano di affidarsi all'Austria-Ungheria per un appoggio, considerato che la Serbia non poteva contare sull'aiuto delle altre grandi forze che non le avevano perdonato l'interruzione dell'armistizio con la Turchia, di cui erano garanti. L'interruzione dell'armistizio non era sostenuto neppure dall'Austria-Ungheria, ma con lei era possibile raggiungere un accordo poiché sfruttava ogni occasione per ridurre l'influenza russa in Serbia. Sostenuta da Germania e Inghilterra, l'Austria-Ungheria prima dell'inizio del congresso era uno Stato in grado di fare da ago della bilancia nei Balcani. Inoltre, la sua posizione diplomatica era ai livelli invidiabili.²⁰

All'epoca dell'azione diplomatica in Austria-Ungheria, il principe serbo decise anche di intraprendere un'azione diplomatica in Italia, considerato che il rappresentante italiano a Belgrado guardava di buon occhio la risoluzione della questione serba e il recupero dei territori. La vicinanza dei politici serbi, prima di tutto di Jovan Ristić con il rappresentante italiano, si scontrava con l'atteggiamento ostile del rappresentante austro-ungherese in Serbia, che con i suoi dispacci puntava il dito contro l'atteggiamento del conte Ioannini, il quale avrebbe potuto portare la popolazione serba a ribellarsi all'interno dei confini dell'Austria-Ungheria.²¹

Il principe inviò a Roma il suo rappresentante Dimitrije Matić,²² come lo stesso afferma in una lettera di accompagnamento, persona nella quale riponeva

²⁰ Antonello Biagini, *Momenti di storia balcanica (1878-1914)- Aspetti militari*, Roma, 1981, 20

²¹ Документи Србија 1878, pp. 45, 46

²² Dimitrije Matić era attivo nella politica serba già dall'epoca della rivoluzione 1848/49. Ottenne un dottorato in filosofia a Berlino e poi tornò in patria ad aiutare i suoi compatrioti. A Sremski Karlovci venne votato come membro del Consiglio statale della Vojvodina, da cui sostenne attivamente il movimento serbo. Dopo la rivoluzione continuò a lavorare nel dipartimento amministrativo e in seguito diventò capo della Corte d'Appello. Successivamente passò alla Corte di Cassazione. Nel 1868 ottenne il posto del Ministro dell'Istruzione e Vice ministro degli Esteri. Nel Consiglio di Stato entrò nel 1872, e prima della rivolta in Bosnia Erzegovina del 1875 entrò in Parlamento come messo del principe. Dimitrije Matić era membro della delegazione che stipulò l'unione militare con il Montenegro prima dell'annuncio della guerra in Turchia, ed era parte del corpo diplomatico che negoziò la pace con la Turchia il primo marzo 1877. Godeva della grande fiducia del principe. Ne è una prova il fatto che diventò presidente del Parlamento nazionale a Kragujevac che accettò le direttive del Congresso di Berlino. Nella Serbia indipendente fu Ministro della Giustizia nel governo Jovan Ristić nel 1879. Morì a Belgrado nel 1884. Димитрије Матић, Ђачки дневник 1845-1848, Београд, 1974; Божидар Марковић, Димитрије Матић лик једног

estrema fiducia. Matic doveva assicurare l'aiuto italiano al Congresso di Berlino e tentare di convincere l'Italia a sostenere la partecipazione dei diplomatici serbi al voto consultivo al congresso. L'inizio della missione diplomatica fu difficoltoso a causa delle dimissioni del governo Depretis.²³

La sua missione può essere divisa in tre momenti chiave: negoziati iniziali con il governo dimissionario, ricevimento presso il palazzo reale e negoziati sul sostegno italiano alla Serbia con i rappresentanti del nuovo governo.

Anche se il governo Depretis era dimissionario, accolse Matic per discutere della questione serba. Non poté da solo esprimere la posizione ufficiale, ma disse che "conosco bene la tradizione della politica italiana nei confronti della Serbia e affermo che il Principato, in una fase diplomatica appena avviata, conta anche in futuro, così come in passato, sull'amicizia sincera del governo reale". Le dichiarazioni sulle relazioni di amicizia vennero confermate da Depretis concedendo al rappresentante serbo l'udienza dal re.²⁴

L'udienza dal re Umberto I venne descritta da Matic come un successo diplomatico, considerato che gli erano stati resi tutti gli omaggi e che riuscì a comunicare le richieste della Serbia. Il re guardava di buon occhio le aspirazioni della Serbia, ma non poteva promettere l'impegno per garantire la partecipazione della Serbia al congresso. Disse di aver ascoltato le stesse richieste dai rappresentanti rumeni, ma non poteva assicurare che i due Paesi sarebbero stati presenti alla seduta del congresso. Aggiunse che, se le forze lo promettessero, Serbia e Romania manderebbero i propri rappresentanti e l'Italia li avrebbe sostenuto. La posizione benevola nei confronti della Serbia può essere notata anche nelle lettere che il re Umberto I inviò al principe Milan, scrivendogli queste parole: "La Serbia, che per le sue caratteristiche patriottiche merita un futuro radioso, si trova davanti alla realizzazione delle sue aspirazioni nazionali. Nella nuova era, appena iniziata per il principato, l'Italia sarà lieta di continuare con lei la tradizione di rapporti di cordiale amicizia avviati all'epoca del regno del mio defunto Padre".²⁵

Benedetto Cairoli formò il nuovo governo italiano. Cairoli era un ex garibaldino e uno dei capi del movimento irredentista. C'era la speranza che questo governo potesse cambiare il corso della politica e considerasse più seriamente gli accordi di risoluzione della questione orientale, ma la possibilità di questa politica sarebbe stata bloccata dal Ministero degli Affari Esteri, il conte Corti, il quale poneva come condizione, come Ministro degli Esteri, che l'Italia non entrasse in conflitto con l'Austria-Ungheria.²⁶

правника, Београд 1977; Василије Крстић, Аутобиографија Димитрија Матића, Споменик, СХХИ, Београд, 1981.

²³ Документи, Србија 1878, Београд, 1978, 127, 150

²⁴ Документи Србија 1878, p.127, 150; Giorgio Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, V, Milano, 1978, p. 131.

²⁵ Документи Србија 1878, p. 164

²⁶ G. Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, VI, pp. 131-137

Dopo la formazione del governo italiano, Matić ottenne le garanzie da Depretis che il nuovo governo si sarebbe dedicato alla questione serba. Matić condusse i primi negoziati con il nuovo governo sulla questione serba con il Segretario Generale, il conte Tornielli, che riteneva che la Serbia dovesse attendere la seduta preliminare del congresso nel corso della quale sarebbe stato deciso se un Paese minore avesse il diritto di partecipazione e se si sarebbe offerta la garanzia del diritto europeo all'indipendenza serba e all'espansione territoriale.²⁷ Matić espose il problema dell'espansione territoriale della Serbia stando a quella che era la "vecchia" Serbia, ma il conte Tornielli raccomandò che la Serbia prendesse del tempo prima di porre tali richieste, poiché, come disse: "Questa non è la fine degli eventi, siate saggi poiché ciò che non avete ancora ottenuto può sempre cominciare da ora, e in Italia è avvenuto tutto pian piano".²⁸

Matić riuscì a organizzare l'udienza anche dal Primo ministro Cairoli e dal Ministro degli Esteri, il conte Corti, per conoscere la posizione ufficiale del governo italiano nei confronti dell'indipendenza serba. Ottenne la conferma che il nuovo governo avrebbe appoggiato interamente la questione serba. Il Ministro degli Esteri, il conte Corti, non negò il sostegno alla questione serba, ma poiché era il rappresentante dell'Italia a Costantinopoli durante i conflitti serbo-turchi, sapeva che sarebbe stato difficile negoziare con la Turchia in merito alla Serbia e alla ripresa dei territori. Disse pertanto che l'Italia avrebbe sì sostenuto gli interessi della Serbia, ma non avrebbe avviato per prima i colloqui.²⁹ Matić nel suo dispaccio finale osservò che la Serbia aveva ottenuto un altro alleato al congresso successivo che avrebbe difeso i suoi interessi e l'espansione territoriale. La situazione prima del congresso stesso tuttavia cambiò. In base alle indicazioni del conte Corti, l'Italia doveva accettare l'occupazione austriaca della Bosnia ed Erzegovina solo nel caso in cui questa fosse temporanea, mentre se fosse stata definitiva l'Italia avrebbe dovuto spingere per la ripresa dei territori. Nei piani del conte Corti la Serbia non veniva menzionata direttamente, ma bisognava far riferimento a lei solo per la parte relativa alla revisione dei confini della Bulgaria, i quali secondo Corti dovevano essere riportati ai confini nazionali originari.³⁰

²⁷ Документи Србија 1878, 193, 197

²⁸ Документи Србија 1878, 194

²⁹ Министарство иностраних дела, Политичко одељење, 1878, микрофилм ролна 48, фасцикла 2 досије 5; Документи, Србија 1878, 202

³⁰ G. Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, VI, 135-137, Rinaldo Petrignani, *Neutralità e alleanza* (Le scelte di politica estera dell'Italia dopo l'unità), Milano, 1987, 150-155; Љиљана Алексић-Пејковић, *Италија и српско-турски ратови 1876-78*, 182.

3. Congresso di Berlino attraverso i documenti diplomatici italiani

La Serbia nei negoziati diplomatici prima dell'inizio stesso del congresso riuscì a trascinare l'Austria dalla propria parte, ma doveva pagare anche il prezzo di questo sostegno. Nei negoziati a Vienna il rappresentante austriaco, il conte Andrassy e il Ministro serbo degli Affari Esteri Jovan Ristić arrivarono ad un accordo secondo il quale la Serbia avrebbe dovuto tenersi lontana dalla Bosnia ed Erzegovina e dal Sangiaccato di Novi Pazar, mentre l'Austria-Ungheria avrebbe sostenuto l'espansione territoriale della Serbia verso Pirot e Vranje. Ristić era obbligato ad accettare anche le altre richieste di Andrassy poiché in caso contrario l'Austria non avrebbe sostenuto neppure l'espansione della Serbia in base all'Accordo di Pace di Santo Stefano, ed esisteva la possibilità che la Serbia perdesse anche la stessa Niš. Le richieste inviate alla Serbia si riferivano alla costruzione della ferrovia e alla stipula di un accordo commerciale con l'Austria-Ungheria, considerato che i negoziati sull'accordo commerciale iniziati nel 1875 erano falliti dopo l'inizio della rivolta.³¹

Il congresso fu fissato a Berlino per il 13 giugno 1878. Lo aprì il cancelliere tedesco Otto Von Bismarck. Durò fino al 13 luglio dello stesso anno. Si tennero venti sedute e alla fine del congresso fu firmato un accordo composto da 64 articoli, ratificato da tutti i Paesi presenti, in tutto sette (Germania, Francia, Inghilterra, Russia, Italia, Austria-Ungheria e Turchia). La partecipazione della Serbia, del Montenegro e della Romania non era stata approvata, eppure il Ministro degli Esteri serbo Jovan Ristić si recò a Berlino e tra una seduta e l'altra cercò di ingraziarsi la benevolenza dei partecipanti sulle aspirazioni della Serbia. I rappresentanti italiani erano a Berlino il 12 giugno, quando per la prima volta furono accolti da Bismarck. Insieme a Corti c'era l'ambasciatore De Launay che era il secondo rappresentante dell'Italia.³² In merito alla posizione italiana, Ristić disse che l'Italia non era contro la Serbia, ma era molto trattenuta. La Serbia non poteva partecipare alle sedute del congresso, e per questo Ristić fu costretto a difendere gli interessi serbi in maniera non ufficiale.³³

³¹ Михајло Војводић, Путеви српске дипломатије, 14; Јован Ристић, Дипломатска историја Србије, II, 168, 169, 171; Србија 1878, документи, pp. 223, 227; Владан Ђорђевић, Србија на Берлинском конгресу, Београд, 1890, pp. 7-9

³² Rinaldo Petrignani, *Neutralità e alleanza (3e scelte di politica estera dell'Italia dopo l'unità)*, pp. 163-165.

³³ Јован Ристић, Дипломатска историја Србије, II, 184, 185.

Quando la questione della Serbia fu sottoposta al congresso, si discusse della sua indipendenza. Per primo parlò il rappresentante della Francia, Waddington, che insieme al riconoscimento dell'indipendenza voleva che in Serbia si proclamasse l'unità di fede. Questa proposta fu accettata all'unanimità dalle forze. Le forze maggiori non accettarono di offrire la garanzia per l'indipendenza serba, né per quella rumena. Le discussioni successive sulla questione serba riguardavano il territorio della Serbia che non era certo in una posizione invidiabile, perché l'Austria-Ungheria e la Russia non potevano accordarsi riguardo l'estensione dei confini della Serbia.

La delusione di Ristić e dei rappresentanti italiani era visibile. Ristić disse che non era stato rispettato l'accordo promesso al rappresentante speciale del principe a Roma, Matić.³⁴

L'indipendenza della Serbia venne confermata nel 34° articolo dell'accordo. Le condizioni per la sua indipendenza si trovano nell'articolo 35 con il quale bisognava stabilire l'uguaglianza di tutte le religioni e a tutti i loro cittadini fornire diritti civili e politici. Le linee di confine della Serbia venivano definite dall'art. 36. La questione della ferrovia veniva definita in parte dall'articolo 38, e tutte le direttive successive sarebbero state da risolvere dopo il congresso tra le parti interessate: Austria-Ungheria, Bulgaria, Serbia e Turchia.³⁵

L'Italia al congresso si era espressa due volte contro la Serbia. Sebbene le sue posizioni fossero contrarie alla sua politica dell'epoca, decise di farlo perché temeva per i suoi interessi. L'Austria rappresentava per lei una minaccia, ma non poteva accettare la divisione della Bosnia ed Erzegovina tra Serbia e Montenegro. Era chiaro per lei che tale divisione sarebbe stata negativa per i suoi interessi, in particolare perché il Montenegro aveva ottenuto l'accesso al Mare Adriatico. Le posizioni della "neutralità" italiana al congresso non furono molto ben viste dall'opinione pubblica, secondo la quale l'Italia difendeva gli interessi del suo nemico, l'Austria-Ungheria.³⁶

Il Congresso di Berlino modificò la situazione nei Balcani, così come la futura politica della Serbia, che in entrambe le guerre aveva difeso l'indipendenza sotto la bandiera russa, ma trovò tuttavia un difensore dei propri interessi nell'Austria-Ungheria. La Serbia riuscì a ottenere l'indipendenza, ma le maggiori forze non volevano fare da garanti. Con le decisioni del Congresso di Berlino, oltre all'indipendenza la Serbia ottenne l'espansione territoriale, ma non vennero soddisfatte tutte le sue

³⁴ Јован Ристић, Дипломатска историја Србије, II, 205, 206, 209, 213, 219, 221, 225-227.

³⁵ Душко М. Ковачевић, Србија и Русија 1878-1889 (Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана), Београд, 2003, 51; Србија 1878, документа, 280, 281, 285, 341; Јован Ристић, Дипломатска историја Србије, II, 232, 234, 235, 237, 238, 240; ; I documenti diplomatici italiani, seconda serie: 1870-1896, Volume, X, (23. marzo – 16. ottobre 1878), 240, 282, 293; Владан Ђорђевић, Србија на Берлинском конгресу, Београд, 1890, 56, 57

³⁶ Rinaldo Petrignani, op cit., 170, 171, 173; Bonghi, La crisi dà Oriente e il Congresso di Berlino, Milano, 170; Antonello F. M. Biagini, Momenti di storia Balcanica (1878-1914), Aspetti Militari, Roma, 1981 21-26.

richieste. Entrambe le decisioni attenuarono lo shock della Pace di Santo Stefano per la Serbia, ma aprirono un nuovo fronte di scontri sui Balcani, innanzitutto tra Serbia e Bulgaria: l'insoddisfazione dei due Paesi in merito alla nuova linea di confine porterà ulteriori scontri.

4. Commissione per la delimitazione del confine serbo e partecipazione del rappresentante italiano

Con l'insediamento del principe Milan il 22 agosto 1878 la Serbia ottenne la sua indipendenza e avrebbe applicato l'articolo 36 del Congresso di Berlino per la definizione dei suoi confini. Il principe serbo e il governo speravano, viste le condizioni economiche della Serbia, di poter completare la definizione dei confini nel più breve tempo possibile, poiché in questo modo avrebbero potuto ridurre le spese per il mantenimento dell'esercito serbo al confine che avevano messo a dura prova le finanze del Paese.³⁷

L'Accordo di Berlino prevedeva che il confine tra la Serbia e la Bulgaria sarebbe stato definito da una commissione internazionale, ma restava aperta una questione: tale commissione avrebbe definito anche il confine tra la Serbia e la Turchia, visto che nell'accordo³⁸ non vi erano altri articoli che prevedevano la definizione dei confini da parte di una commissione internazionale.³⁹

Le commissioni internazionali con una delibera del Comando di Stato maggiore serbo crearono delle commissioni che nel luglio 1878 tracciarono le linee di confine definite dal Congresso di Berlino basandosi sulle cartine del Comando di Stato maggiore austro ungarico nelle quali, come verrà confermato durante il lavoro della commissione, furono riscontrati diversi errori, il che rendeva difficoltosa la definizione stessa dei confini.⁴⁰

La commissione doveva cominciare i lavori il primo settembre 1878 a Belgrado, ma l'inizio venne rimandato per più di un mese. La Francia era rappresentata dal console generale Aubaret, dal maggiore di Stato maggiore tedesco Von Alten, dal maggiore di Stato maggiore austro-ungherese Bimelek, dal tenente colonnello di Stato maggiore italiano Gola, dal colonnello di Stato maggiore russo Alessandro Kaulbars.⁴¹ Come delegato serbo fu scelto il colonnello Milutin Jovanović, e come suo vice il tenente colonnello Jovan Mišković, il quale il primo ottobre 1878 diventò

³⁷ Момир Самарџић, Европа и обележавање граница Србије 1878-1879, Нови Сад, 2006, 60

³⁸ Nel secondo articolo dell'accordo viene citato il confine con la Bulgaria. Alla fine dell'articolo si osserva che la definizione dei confini sarebbe stata eseguita da una commissione internazionale formata dalle forze firmatarie dell'accordo e che doveva considerare anche di lasciare al sultano la possibilità di difendere la Rumelia orientale e di vietare la costruzione di fortificazioni a 10 km da Samokov. Nell'articolo non si fa menzione del fatto che la commissione avrebbe eseguito la definizione del confine serbo-turco. Momir Stojaković, op. cit., 118.

³⁹ Србија 1878, Документи, 599.

⁴⁰ Момир Самарџић, op.cit., 61

⁴¹ МАЕ – Moscati VI – Serbia B-1411 – Belgrado 27. settembre 1878.

Ministro della Guerra nel nuovo governo di Jovan Ristić, ed ebbe come vice il maggiore Jevrem Velimirović.⁴² Prima dell'inizio dei lavori della commissione il delegato serbo evidenziò le ingiustizie delle cartine austroungariche e offrì le correzioni del Comando dello Stato maggiore serbo, il che però non fu accettato dai delegati che accettavano il tracciamento della cartina austroungarica. La commissione nella seduta successiva del 24 settembre (14 settembre) decise di partire per Niš per incontrare il delegato turco. Così si poté cominciare a tracciare il nuovo confine nel più breve tempo possibile, come scrisse nel rapporto il tenente colonnello italiano Gola.⁴³

Si poneva la domanda se la commissione avrebbe prima tracciato il confine serbo-bulgaro o serbo-turco. Sulla richiesta dei rappresentanti inglesi in ottobre la commissione cominciava a tracciare il confine serbo-turco.⁴⁴

Quando partì il tracciamento del confine serbo-turco venne inviato un delegato serbo a Costantinopoli su richiesta del gran vizir. Quando fu chiaro che le condizioni reali sul campo fossero diverse dalle cartine austro-ungariche cominciarono i problemi. Gli errori vennero corretti a vantaggio della Serbia. Contro questa decisione si espresse il delegato britannico Wilson, ma alla fine accettò che il suo assistente John Ross e l'assistente di Jovanović, il tenente colonnello Jovan Mišković, esaminassero le condizioni sul campo prima dell'avvio formale dei lavori della commissione e che stilassero un rapporto con lo scopo di facilitare l'operato futuro di quest'ultima.⁴⁵

Il governo serbo riponeva le sue speranze anche nella benevolenza del delegato italiano Gola, per due ragioni: in primo luogo, perché erano legati da ottime relazioni diplomatiche, e in secondo luogo perché all'epoca l'animosità italiana nei confronti dell'espansione dell'Impero austroungarico nei Balcani era ancora forte. A rafforzare le relazioni italo-serbe vi erano anche i dispacci del delegato britannico Wilson che informava il suo Ministero degli Esteri sulla tendenza del delegato italiano a difendere le richieste della Serbia.⁴⁶

Il delegato turco Yahia Pascià giunse a Nis il 20/8 ottobre. Fu allora possibile iniziare i lavori ufficiali della commissione che riunì per la prima volta il 22/10 ottobre, quando si decise di tracciare il confine serbo-turco nei pressi di Vranje.⁴⁷ Il tracciamento ufficiale del confine iniziò il 28/16 ottobre. Ai primi di novembre emerse un nuovo problema. A causarlo furono nuovamente le cartine austroungariche. I rappresentanti inglesi hanno insistito che si prosegue con l'uso delle cartine

⁴² LV-Confidenziale – LX-parte V – maggio 1879 – 9250 – Commission internationale pour la délimitation de la Serbie, protocoles N1 ; Момир Самарџић, op.cit., 74.

⁴³ MAE – Moscati VI – Serbia B-1411 – Belgrado 27. settembre 1878.

⁴⁴ Момир Самарџић, op cit. 77; Confidenziale – Serie LX, DD, parte IV, settembre, ottobre, novembre 1878, doc. 2233

⁴⁵ Момир Самарџић, нав.дело, 79; Confidenziale – Serie LX, DD, parte IV, settembre, ottobre, novembre 1878, doc.2179

⁴⁶ Момир Самарџић, op cit. 80

⁴⁷ MAE – Moscati VI – Serbia B-1411 – Nish 22. ottobre 1878; LV- 27 A – Delimitazioni di frontiera Serba, doc CCLIV

austroungariche. La risoluzione della confine serbo-bulgara venne rinviata all'anno successivo.

La Commissione si sarebbe dovuta riunire nuovamente il 10 maggio (28 aprile) 1879, ma tutti i delegati ad eccezione di quello turco che si unì ai lavori a Nis si ritrovarono a Belgrado tre giorni prima. Ci furono tuttavia delle sostituzioni: il delegato italiano Gola scomparve mentre faceva ritorno in Italia nel novembre 1878 e fu sostituito dal maggiore Bellini; il commissario britannico, il maggior Wilson, fu sostituito dal capitano Anderson; il commissario serbo Milutin Jovanovic fu sostituito dal colonnello Stevan Zdravkovic.⁴⁸ I lavori di demarcazione finirono il 22 giugno 1879. Tutto il territorio che era stato liberato dall'esercito serbo apparteneva ora alla Bulgaria, come prevedeva l'accordo di Berlino.⁴⁹

Dopo la marcatura del confine serbo-bulgaro, la commissione avrebbe dovuto terminare i lavori iniziati l'anno prima per la definizione del confine serbo-turco. Dal momento della sospensione dei lavori, il delegato serbo presentò una nota di protesta che non fu ben accolta dai delegati stranieri. Ci si chiedeva cosa si sarebbe dovuto fare. Il delegato serbo ritirò ufficialmente la nota di protesta il 19/7 maggio, ma cinque giorni dopo giunse un telegramma da Ristic che lo invitava a non farlo. Ristic si opponeva principalmente a causa dei frequenti attacchi degli albanesi. Per la Serbia era necessario avere un forte confine strategico dal quale difendersi.⁵⁰ La correzione del confine vicino a Vranje non era possibile, ma il governo serbo sperava che potesse risolvere il problema legato all'area di Prepolac a suo favore. Il ministro Ristic, data la situazione, decise di inviare una nota ai rappresentanti delle grandi potenze a Belgrado il 30/18 maggio 1879 in cui aveva esposto le conseguenze delle incursioni degli albanesi in Serbia e sottolineò la mancanza di interesse del governo turco di risolvere questo problema.⁵¹ La nota di Ristic non fu accolta positivamente; i delegati delle grandi potenze non autorizzarono la correzione dei confini stabiliti dal Trattato di Berlino, anche se sull'area di Vranje le posizioni dei delegati erano divise. Dai rapporti diplomatici italiani si evince che il Ministero degli Affari Esteri era propenso a correggere i confini. Depretis in un dispaccio inviato a Vellini raccomandò a quest'ultimo di occuparsi della questione del confine serbo e di lasciare alla Serbia i suoi punti strategici necessari per difendersi dagli albanesi. La nota di Ristic attirò l'attenzione del Ministro italiano Depretis che a quel tempo si consultava con l'Ambasciatore italiano a Parigi e San Pietroburgo. Disse che l'Italia non si sarebbe impegnata in un'azione che sarebbe stata in contrasto con le disposizioni del Trattato di Berlino, sebbene

⁴⁸ LV- 27 A – Delimitazioni di frontiera Serba, doc.CCLVIII; Момир Самарџић, op cit. 113.

⁴⁹ Момир Самарџић, Европа и обележавање граница Србије 1878-1879, 141; Confidenziale – DD – LX – perte VI – giugno-luglio 1879, doc. 3139

⁵⁰ Момир Самарџић, Извештај српског комесара у Међународној комисији за разграничење Србије о обележавању српско-бугатске границе 1879 годин, 126, 127.

⁵¹ Confidenziale – DD – LX – perte VI – giugno-luglio 1879, doc. 3077; MAE- Moscatti VI – Serbia – 1411 – Belgrado 1. VI 1879; Момир Самарџић, Европа и обележавање граница Србије 1878-1879, 144, 145

riconoscesse il valore della nota di Ristic. Era presente l'opposizione del rappresentante britannico, ma gli altri delegati ritenevano che la Serbia dovesse avere un confine migliore.⁵² La modifica del confine vicino a Vranje non era possibile ma il governo russo e il governo italiano ritennero che per segnare il confine da Poljanica a Kanigula bisognava tener presente che la Serbia aveva bisogno di un confine strategico che potesse prevenire nuove incursioni da parte degli albanesi.⁵³ Il problema principale per la Serbia sulla nuova linea di confine era l'atteggiamento del delegato britannico che aveva ottenuto i risultati delle osservazioni sul campo presso Prepolac, dai quali si evinceva chiaramente che non vi erano differenze tra i confini della mappa e la situazione reale. Il governo britannico alla fine del 1878 era convinto che Prepolac non appartenesse alla Serbia, ma l'anno successivo cambiò opinione proprio a causa dei frequenti attacchi da parte degli albanesi. Questa situazione, infatti, non era conforme alla posizione del governo britannico che voleva la pace in quell'area dopo il completamento dei lavori della commissione. Così il nuovo delegato britannico Anderson ricevette le istruzioni dal governo britannico di tener presente, nella marcatura del confine nei pressi di Prepolac, il fatto che la Serbia aveva bisogno di un confine strategico che potesse prevenire nuove incursioni da parte degli albanesi.⁵⁴

La marcatura del confine venne completata il 20/8 luglio 1879. Nel rapporto del delegato serbo emerge che la nuova linea di confine da Prepolac a Kanilug andasse a vantaggio della Serbia. La controversia sul confine a Prepolac venne risolto su proposta italiana, russa, tedesca. Il confine doveva essere definito dallo spartiacque, da cui il confine avrebbe creato lo spazio necessario per far restare la strada Prepolac a Pristina sulla parte turca. Il confine sulla Drina, in accordo con l'Austria-Ungheria, venne confermato e protocollato. Dato che si trattava di un confine naturale e non vi erano controversie, la commissione stabilì che l'accordo fosse chiaro e non ci fosse bisogno di andare sulla Drina. La delimitazione del confine serbo-turco fu completata il 2 settembre, mentre il 20/8 settembre venne firmato il protocollo sui nuovi confini. Ciò segnò la fine dei lavori della commissione sulla demarcazione del confine del Principato di Serbia.⁵⁵

⁵² Confidenziale – DD – LX – parte VI – giugno-luglio 1879, doc. 3089, 3112, 3166, 3167, 3196. MAE – Moscati VI – Serbia – 1411- Belgrado 10. VII 1879; Roma 18. VII 1879;

⁵³ DDI – seconda serie – volume XI – doc. 767; LV-Confidenziale-LX-parte VII-agosto, settembre 1879 – doc 3366 – Descriptif de la nouvelle frontière de Serbie

⁵⁴ Момир Самарџић, Европа и обележавање граница Србије 1878-1879, 147, 148

⁵⁵ Confidenziale – DD – LX – parte VII – agosto settembre 1879 – doc. 3366, 3376, 3394

5. Le relazioni diplomatiche fra l'Italia e la Serbia indipendente

opo il Congresso di Berlino e il raggiungimento dell'indipendenza fu possibile stabilire operazioni consolari per entrambe le parti. L'Italia è il primo paese con cui la Serbia ha stabilito le relazioni diplomatiche. Qual'è stata la causa principale nella definizione di relazioni consolari tra la Serbia e l'Italia, a fronte della scarsa presenza di cittadini serbi in Italia e dell'ancor più esigua presenza italiana in Serbia? Le risposte a questa domanda vanno cercate, in primo luogo, nell'ambito politico ed economico. L'Italia, sebbene dal punto di vista economico fosse molto più avanzata, espresse comunque interesse politico ed economico per la Serbia. Gli interessi economici italiani si resero visibili con un incremento degli scambi, degli investimenti, con la costruzione di fabbriche, con l'apertura di miniere e con l'acquisto di prodotti agricoli e materie prime serbe.⁵⁶ Con la legge sulla rappresentanza diplomatica, varata nel gennaio 1879, furono istituiti, oltre a nuove rappresentanze e missioni all'estero, una rappresentanza diplomatica a Roma.⁵⁷ La prima aspirazione di attività diplomatica tra i due stati indipendenti si materializza con la Dichiarazione fra l'Italia e la Serbia per regolare temporaneamente il regime daziario fra i due Paesi – con l'accordo preliminare di scambio concluso tra Serbia e Italia (8 maggio/26 aprile 1879). L'accordo preliminare avrebbe dovuto regolamentare i rapporti commerciali in materia di esportazione, di trasporto e doganale in attesa della sottoscrizione dell'accordo commerciale. La validità giuridica del contratto preliminare venne meno il 13/1. Maggio 1880, data in cui l'accordo commerciale sarebbe venuto meno. L'accordo commerciale preliminare fu stipulato e sottoscritto dal conte Joannini e dal Ministro Jovan Ristić.⁵⁸ L'accordo di commercio e di navigazione, invece, venne concluso solo il 1. Gennaio 1907. La convenzione ufficiale consolare – Convenzione consolare e di stabilimento tra l'Italia e la Serbia – fu costituita, tra i due Paesi, il 9 novembre/28 ottobre 1879. Fu sottoscritta dal neo ambasciatore italiano Tornielli e dal Ministro serbo Jovan Ristić. La Convenzione fu ratificata a Roma, il 18 gennaio 1880, e lo scambio delle convenzioni ratificate ebbe luogo a Belgrado il 17 marzo 1880.⁵⁹ La Convenzione constava di 25 articoli che regolamentavano il diritto di eredità in territorio straniero, le modalità di sentenza, gli obblighi militari, nonché la

⁵⁶ Ђорђе Лопичић, op.cit., p. 191

⁵⁷ Ivi, p. 190

⁵⁸ Trattati e convenzioni tra il Regno d'Italia ed i governi esteri, volume VII, Roma, 1881, doc 10.

⁵⁹ Ivi, doc 33

legislazione in caso di decesso in territorio straniero. L'articolo 17 della convenzione recitava che ognuna delle parti contraenti godeva del diritto di appellare i consoli generali, i vice consoli o gli agenti consolari nei porti, nelle città e nei luoghi delle terre dell'altro paese.⁶⁰ Contemporaneamente alla Convenzione consolare Jovan Ristić e l'ambasciatore italiano Tornelli sottoscrissero la Convenzione di estradizione. Ratificata a Roma, il 18 gennaio 1879, con documenti ratificati a Belgrado il 1. marzo 1880. La Convenzione si articolava su 19 articoli che regolamentavano gli obblighi dei due Paesi.⁶¹ Originariamente la Serbia non disponeva di un ministro a pieno titolo (inviato straordinario e ministro plenipotenziario) che risiedesse a Roma; la rappresentanza era assicurata solo attraverso l'ambasciatore inviato da Vienna. Avendo ricoperto, nel 1880, a Vienna, la posizione di incaricato d'affari, il primo vice ministro per l'amministrazione delle rappresentanze di Vienna e di Roma fu Filip Hristić.⁶² Il Primo ministro incaricato a risiedere a Roma fu Milan Kujundžić, a decorrere dal 1° marzo 1883.⁶³

Le basi della cooperazione diplomatica serbo-italiana si innestavano sui rapporti commerciali, pertanto l'Italia istituì un ufficio consolare anche a Niš. Anche la Serbia badò ai propri interessi espandendo gli scambi commerciali con l'Italia. Nel 1891 venne avanzata la proposta, da parte del Ministero dell'Economia Nazionale, affinché fosse istituita, a Genova, un'agenzia commerciale, poiché a Genova la Serbia vantava un consolato diretto, presieduto da Bellastrini, Console onorario italiano. Oltre al Consolato di Genova la Serbia aveva consolati a Bari, a Venezia, a Napoli, a Reggio Calabria, a Catania e a Palermo, presieduti da consoli onorari di nazionalità italiana.⁶⁴

⁶⁰ Ђорђе Лопичић, op. cit., pp. 334-347; Trattati e convenzioni tra il Regno d'Italia ed i governi esteri, volume VII, Roma, 1881, doc 33

⁶¹ Ivi, p. 34

⁶² Ministero degli Affari Esteri, Ambasciate, legazioni e consolati, Agenti diplomatici e consolari degli stati esteri in Italia, 15. IV 1882, Roma 1882; Шематизам Кнежевине Себије за годину 1879, Шематизам Кнежевине Себије за годину 1880; Шематизам Кнежевине Себије за годину 1881; Шематизам Кнежевине Себије за годину 1882.

⁶³ Ministero degli Affari Esteri, Ambasciate, legazioni e consolati, Agenti diplomatici e consolari degli stati esteri in Italia, 1.XI 1883, Roma 1883; Шематизам Кнежевине Себије за годину 1883.

⁶⁴ Ђорђе Лопичић, op.cit., p. 191

6. Trattato commerciale tra la Serbia e l'Italia

L'Italia intendeva istituire un'agenzia commerciale in Serbia. La ricerca di mercato venne svolta dall'udinese Antonio Consolini il quale mostrò, nel suo ampio studio, i benefici che sarebbero scaturiti per l'Italia in caso di apertura di un'agenzia commerciale. Consolini rilevò che a seguito dell'indipendenza la Serbia era entrata in una nuova fase economica il cui potenziale poteva essere notato unicamente vivendoci, affermando: "Associazione Commerciale, dalla quale ne potrebbero ridondare grandi benefici al commercio delle industrie italiane che tanto hanno bisogno di espandersi nel vicino Oriente".⁶⁵ Consolini esaminò e studiò tutti gli aspetti che avrebbero potuto favorire l'Italia in ambito agricolo e industriale. Sottolineò che la Serbia era un paese indipendente con terreno fertile e una posizione strategica per la costruzione di ferrovie e che di conseguenza sarebbe stata presto nel mirino di altre grandi potenze che avrebbero tratto beneficio dai suoi punti di forza, menzionando, in primis, l'impero austro-ungarico e la Germania. Si chiedeva come mai l'Italia non aumentasse le esportazioni verso la Serbia e non traesse beneficio dalla sua ricchezza naturale essendo Serbia e Italia "nazioni amiche", contribuendo così allo sviluppo del commercio e dell'industria italiana. A detta di Consolini l'industria, in Serbia, non era un ramo sviluppato e affermò: "giova far osservare che in Serbia non esistono industrie di sorta e che chi volesse esercitare o fondare industrie manifatturiere in questo stato godrebbe dei privilegi verso il governo, esistono di tasse o balzelli, perché chiunque acquista anche grandi proprietà ad esercitasse industria o commercio paga l'unica tassa annuale"⁶⁶ Secondo quello studio l'Italia avrebbe potuto fondare industrie per la lavorazione della carne, della pelle, impianti per la fabbricazione di candele, di sapone, un'industria del tessile, del mobile e dei mattoni Hoffman, importando dall'Italia la materia prima necessaria per il comparto, perché esistevano buone vie di trasporto, attraverso i porti in Romania, e in Serbia era prevista una ferrovia che avrebbe attraversato il paese. Sulla base dello studio sopra menzionato, secondo il quale una maggiore presenza italiana in Serbia avrebbe potuto avere un impatto molto positivo per lo sviluppo industriale italiano e per l'espansione della sua area commerciale, Antonio Consolini decise di aprire un'agenzia commerciale con l'accordo del marzo 1881. L'accordo contemplava 24 articoli e prevedeva che tutte le operazioni sarebbero state compensate in oro o in argento. L'agenzia era ubicata

⁶⁵ Antonio Consolini, *La società Commerciale Italo-Serba-nozioni generali sulla Serbia per uso dei commercianti industriali e agricoltori Italiani*, Udine, 1881, 1,7.

⁶⁶ Ivi, pp. 7-13

a Udine e il trasporto in Serbia passava attraverso l'agenzia di Sisak (Croazia). All'epoca, essendo la Serbia impegnata nelle trattative con l'impero austro-ungarico per la stipula di un accordo commerciale, i dazi per l'importazione e per la navigazione del Danubio e della Sava erano sconosciuti.⁶⁷

I rapporti politici di Serbia e Italia nel diciannovesimo secolo erano buoni, hanno avuto un percorso ascendente verso la metà del secolo, quando entrambi i paesi in Austria videro una minaccia. Successivamente l'Italia ha continuato ad assistere la Serbia nella risoluzione delle questioni di politica estera.

⁶⁷ Ivi, pp. 20-25

7. La Convenzione segreta nei documenti diplomatici italiani

Come mai Serbia e Italia si sono ritrovate sotto l'ala della politica estera austriaca? Dopo l'indipendenza la Serbia ha dovuto conformarsi alle disposizioni della convenzione sottoscritte da Andrassy e Ristić nel corso della seduta del Congresso di Berlino (8 luglio/26 giugno 1878,) che contribuirono a far sì che il rappresentante austriaco propendesse per un esito favorevole della questione serba. Il principe serbo sostenne l'accordo, pertanto fu più che evidente che il corso futuro della politica estera della Serbia sarebbe stato austrofilo. La delusione della Serbia nei confronti della Russia, a conclusione della guerra serbo-turca contribuì al raggiungimento, da parte della Serbia, di un *modus vivendi* con il suo nemico di sempre: l'impero austro-ungarico. Jovan Ristić rassegnò le dimissioni il 31 ottobre 1880. Il 2 novembre 1880 venne costituito il nuovo governo formato da una frangia di giovani conservatori radunati attorno al foglio *Videlo*, fatta eccezione per Miloško Lešjanin e Čedomil Mijatović, che entrarono a far parte del governo per volere del principe.⁶⁸

Terzaghi, Ambasciatore italiano a Belgrado, parlò del cambiamento di rotta della politica estera serba nella continua corrispondenza con il rappresentante italiano a Vienna.⁶⁹

I progressisti rimasero al potere per quasi tre anni, gettando le basi del nuovo orientamento politico esterno e interno. La politica estera austrofila del governo progressista venne espressa attraverso due accordi stipulati con l'impero austro-ungarico l'accordo commerciale e la convenzione segreta.⁷⁰

Negli anni successivi al Congresso di Berlino, Serbia e Italia non erano più affiancate a loro alleati la Russia e la Francia. Allontanamento portò ad avvicinamento all'Austria e si formò una politica austrofila da entrambe le parti. La Serbia ha dovuto adempiere le promesse date durante il Congresso di Berlino. Successivamente si era legata all'Austria-Ungheria con due trattati, da quel momento la dinastia Obrenović svolse la politica austrofila.

Che valore ebbe per la Serbia l'accordo commerciale e la convenzione segreta con l'Austria? La Serbia doveva onorare le promesse fatte all'Austria, tuttavia dopo il congresso di Berlino la situazione divenne allarmante, all'epoca del governo di

⁶⁸ Милош Јагодић, Министарски савет 1880-1883, Владе Србије, 146; Радош Љушић, Српска државност 19. века, 200.

⁶⁹ DD – Confidenziale –LX-parte V- 1880 – doc 4530

⁷⁰ Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића, II, Београд, 1990, 52

Jovan Ristić si registrò una minaccia di conflitto doganale con l'Austria, che aveva stipulato un accordo con la Turchia nel 1862 e che Ristić non volle riconoscere. Egli considerava la Serbia come Stato indipendente che doveva firmare un accordo commerciale, con la clausola di nazione più favorita, solo su base di reciprocità, mentre l'Austria auspicava che la clausola del più favorito non fosse costituita su base di reciprocità. Il primo compito del nuovo governo progressista fu quello di eliminare il conflitto con l'impero austro-ungarico.⁷¹ Essendo state soddisfatte le sue richieste, i confini con l'Austria erano stati aperti ai bovini di origine serba, con la stipula dell'accordo commerciale sottoscritto il 24 aprile e varato in Serbia il 5 giugno 1881. La clausola del primato poteva essere vista da due angolature, al pari della scena politica serba. Da un punto di vista giuridico, come sottolineato da Ristić, la Serbia "aveva i piedi legati e le mani tese ad abbracciare le insaziabili esigenze del paese vicino". D'altra parte, Mijatović guardò all'accordo in un'ottica economica. Non concordava con l'idea di Ristić tesa a una chiusura delle frontiere all'industria austriaca, ma mirava piuttosto all'apertura delle frontiere austriache per l'agricoltura serba.⁷² L'Austria fu in grado di bloccare le importazioni e d'altra parte la convenzione assicurò che la Serbia non potesse cambiare i dazi delle sue merci, né potesse imporre dazi maggiori alle merci estere, o alle merci straniere non prodotte in Serbia. Il monopolio della Serbia era limitato unicamente al sale, al tabacco e alla polvere da sparo. La limitazione del monopolio di stato non costituiva la prassi e le conseguenze di un tale accordo sarebbero state avvertite dalla Serbia quando avrebbe cercato di foraggiare le casse statali. Oltre all'ambito economico l'accordo regolamentava anche le questioni legali; venne conclusa una convenzione consolare e abolita la capitolazione e i cittadini austriaci non godettero più di una posizione privilegiata in Serbia. Il contratto aveva valore di 10 anni e alla sua scadenza si sarebbe potuto avviare un negoziato su un piano di parità; in caso di mancato raggiungimento di un accordo ognuna delle parti avrebbe potuto chiudere le proprie frontiere.⁷³

Cos'è la convenzione segreta e quali furono le ricadute sulla Serbia? La convenzione segreta è un accordo politico con l'Austria con cui era legata da un accordo commerciale. Fu stipulata il 28/16 giugno 1881. Questo atto politico all'epoca di Milan fu tenuto nella più grande segretezza, e il suo contenuto era noto solo a tre politici serbi.⁷⁴

Come ricompensa l'Austria avrebbe difeso la dinastia degli Obrenovic da eventuali attacchi. Cosa significava tutto ciò? L'Austria temeva i serbi sul territorio bosniaco, ma sapeva che la dinastia Obrenovic temeva eventuali attacchi della dinastia dei Karađorđević che voleva tornare al trono in Serbia. L'Austria si impegnava a riconoscere la proclamazione della monarchia serba e avrebbe, per le vie

⁷¹ Слободан Јовановић, *op. cit.*, p. 52. Чедомир Попов, *Немирне године и везивање за Аустроугарску, Историја Српског народа*, VI-1, Београд, 2000, 58, 59

⁷² Слободан Јовановић, *Влада краља Милана Обреновића*, 54

⁷³ Радош Љушић, *Српска државност 19 века*, p. 203; Слободан Јовановић, *op. cit.*, p. 56

⁷⁴ Радош Љушић, *Српска државност 19 века*, p. 205

diplomatiche, convinto le altre potenze a fare lo stesso e a sostenere la possibilità di espansione del territorio serbo ai confini a sud, tranne verso il Sangiaccato di Novi Pazar.⁷⁵

La convenzione segreta era stata stipulata per i 10 anni successivi. Prima della stipula della convenzione, il principe si era consultato con tre ministri: Piroćanac, Garašanin e Mijatović. Ad eccezione di questi ministri, nessun altro era al corrente dell'esistenza di tale convenzione. Dodici anni dopo fu svelata la sua esistenza, quando ne parlò la stampa europea.

Negli anni dopo il Congresso di Berlino cambiò la politica estera dell'Italia e della Serbia a causa di un conflitto di interessi con gli ex alleati. La Russia spinse la Serbia nelle mani dell'Austria-Ungheria appena dopo il Congresso di Berlino. Considerato che la Serbia e l'Italia non potevano più appoggiarsi sul sostegno dei loro alleati, si giunse ad un riavvicinamento del nemico, l'Austria. Tale epilogo fu solo una conseguenza degli eventi e dei cambiamenti che avvennero in quel periodo nella scena politica europea. La Serbia con un accordo con l'Austria-Ungheria doveva ritirare le sue aspirazioni da Novi Pazar e dalla Bosnia ed Erzegovina. Poiché la Triplice Alleanza non garantiva all'Italia i suoi territori, questa doveva portare avanti una politica cauta con la Francia e spegnere completamente le rivolte sulle sue "terre irredente". Così, i due Paesi inizialmente in lotta contro l'Austria-Ungheria per l'ottenimento dei loro diritti nazionali, finirono sotto l'ala della politica estera di quest'ultima.

⁷⁵ Momir Stojaković, op. cit., pp.177-178

8. Proclamazione del Regno di Serbia attraverso i documenti diplomatici italiani

Solo nel 1882 si crearono le condizioni per la proclamazione del regno. Come si arrivò a tutto ciò in così breve tempo? Diversi sono i fattori che portarono alla proclamazione del regno. In primo luogo, il fatto stesso che la Serbia avesse ottenuto l'indipendenza le conferiva il diritto di unirsi alle famiglie europee dei regni e degli imperi. Dall'altro lato, mentre alla Serbia si contestava il diritto di elevarsi al rango di regno, la Romania riuscì in quest'intento, il che contribuì ulteriormente a convincere il vertice politico della Serbia a fare altrettanto. Dato che l'anno prima la Serbia aveva firmato la Convenzione segreta con l'Austria-Ungheria, la quale le garantiva l'appoggio dell'Austria per la proclamazione del regno, l'Austria con esso si impegnava ad agire per vie diplomatiche affinché le restanti potenze lo accettassero. Tale posizione dell'Austria era nota a de Robilant, il quale in un suo dispaccio scrisse: "Il gabinetto di Vienna ha saputo così bene vincolare a sé la Serbia sul turno politico, economico e commerciale, da farla entrare sotto la sua completa dipendenza per una lunga serie d'anni. Non sarebbe dunque aliena dal mostrare al suo sovrano la sua gratitudine, permettendogli di insignirsi della dignità reale". Come indicò de Robilant, né la Germania né la Russia si sarebbero opposte alla proclamazione del Regno di Serbia, come lo confermano i dispacci da San Pietroburgo e Belgrado, dato che il principe Milan dopo il soggiorno a Vienna partì per la Russia per verificare quale fosse la posizione di quest'ultima nel caso in cui la Serbia venisse elevata al rango di regno.⁷⁶ Il governo ovviamente nascondeva tutte le intenzioni di volersi elevare al rango di regno. Per i cittadini la proclamazione fu una grande sorpresa, ma nei circoli diplomatici si sapeva che vi si sarebbe arrivati. Nella corrispondenza diplomatica il delegato italiano a Belgrado, Tosi, scrisse che erano in corso le preparazioni per la proclamazione e che né l'Austria né la Russia vi si sarebbero opposte. Si pensava che: "Tutto ciò che può contribuire a dare maggior vigore e stabilità agli stati dei quali il trattato di Berlino consacrò l'indipendenza, risponde senza dubbio agli interessi dell'Italia nei Balcani"⁷⁷

Allo stesso tempo il Ministro degli Esteri italiano inviò un dispaccio a Vienna per sapere quale fosse la posizione dell'Austria sulla proclamazione del regno. Perché per l'Italia era importante sapere quale fosse la posizione dell'Austria? L'Italia

⁷⁶ Confidenziale – DD – XXII – Serbia 1881-1890, doc. 162, 163, 164, 166, 167.

⁷⁷ Confidenziale – DD- XXII – Serbia 1881-1890, doc. 168, 169

all'epoca era scossa dalla crisi della Tunisia. Era un momento decisivo che cambiò la direzione della politica estera del Paese nei confronti dell'Austria-Ungheria.⁷⁸

La proclamazione del regno avvenne nella Assemblea Nazionale regolare il 6 marzo/22 febbraio 1882. Si decise che il nome sarebbe stato "Regno di Serbia" e che al principe fosse dato il titolo di "Re della Serbia": Milan I Obrenović IV. Tra le feste nazionali vennero proclamati il giorno del compleanno del principe, il giorno della salita al trono e quello della proclamazione dell'indipendenza. Per la Serbia si trattò di un momento importante per la sua politica estera e per la diplomazia, poiché elevò la reputazione del Paese. Il primo Stato che riconobbe lo status di monarchia alla Serbia fu l'Austria-Ungheria, la quale non poteva non farlo. Seguirono poi la Germania e gli altri Stati europei.⁷⁹ L'annuncio della proclamazione del Regno di Serbia arrivò al delegato italiano a Belgrado. Nel dispaccio che inviò a Roma chiese l'autorizzazione per inviare le congratulazioni a Re Milan.⁸⁰ Il giorno successivo il nuovo re accolse in udienza il delegato italiano Tosi.⁸¹

Il regno doveva occuparsi anche dei propri simboli statali, e con la legge del 2 luglio 1882 venne realizzato lo stemma del regno, che doveva mostrare che questo non fosse un nuovo Stato. Vennero quindi raffigurati gli elementi della dinastia medievale dei Nemanjić e della nuova dinastia degli Obrenović. L'aquila dei Nemanjić e lo stemma del principato composero lo stemma del regno. Lo stesso anno la Serbia ottenne anche l'inno "Bože pravde".⁸²

Il delegato italiano Tosi informò sulla situazione nel Paese, ma anche sulle possibilità che la Serbia inviasse un nuovo delegato a Vienna, e che Hristić fosse inviato straordinario e ministro plenipotenziario serbo a Roma.⁸³

La proclamazione del Regno di Serbia rappresentò per quest'ultima un gran passo avanti, ma restava altrettanto grande il prezzo da pagare per l'appoggio dell'Austria-Ungheria. Fu colpita da crisi interne, dovute alla conduzione della politica estera, e la divisione dei partiti serbi tra russofilo e austrofilo contribuì ulteriormente a destabilizzare lo sviluppo e la ripresa del Paese. La politica estera della Serbia era rivolta verso l'Austria-Ungheria, il che portò ad un peggioramento delle relazioni con la Russia. L'impero austro-ungarico proteggeva i diritti della dinastia regnante rappresentando la tesi che, in caso di una destabilizzazione all'interno della Serbia, interverrebbe ed estorcerebbe l'ordine. Anni successivi segneranno la crisi all'interno del paese in gran parte a causa delle aspirazioni di Austria e Russia per assicurare la loro influenza sulla Serbia.

⁷⁸ Confidenziale – DD- XXII – Serbia 1881-1890, doc 169.

⁷⁹ Радош Љушић, Историја српске државности, II, Нови Сад, 2000, 189; АС-МИД-ПО-1882, Ф1-Д7 – Берлин 20. фебруар 1882.

⁸⁰ Confidenziale – DD- XXII – Serbia 1881-1890, dok179

⁸¹ Confidenziale – DD- XXII – Serbia 1881-1890, dok181

⁸² . La Serbia ebbe il suo inno non ufficiale quando il principe compì la maggior età nel 1872, scrisse Jovan Đorđević. In occasione della proclamazione del regno, le parole principato e principe vennero sostituite con regno e re. Vennero anche modificati dei versi e ottenne il nome di "Bože pravde". L'inno fu composto da Davorin Jenko, Radoš Ljušić, op.cit., p. 192.

⁸³ DDI, seconda serie, volume XIV, doc. 672.

9. Opinione della diplomazia italiana sulla guerra serbo-bulgara

La rivolta di Timok ha ulteriormente violato i rapporti con la Russia, ma anche con la Bulgaria, poiché è scoppiata nella zona della demarcazione con la Bulgaria.⁸⁴

La situazione con la Bulgaria peggiorò quando i cospiratori armati trovarono il riparo sul territorio della Bulgaria, armati dalle forze bulgare al confine e inviati nella regione di Vidin. Tramite il suo messo in Bulgaria, il re cercò di appellarsi all'amicizia serbo-bulgara, chiedendo al re bulgaro di non entrare nelle questioni interne della Serbia e di allontanare i cospiratori dalle regioni di confine. Il re bulgaro rispose positivamente alle richieste di Belgrado, promettendo di bloccare l'organizzazione della rivolta dal territorio di confine bulgaro e disarmare i ribelli, ma di non farli rientrare nel confine.⁸⁵

Sebbene la rivolta fosse stata soffocata, la Serbia era rimasta senza un governo e sembrava che l'Austria volesse entrare in Serbia per ristabilire l'ordine, ma il re fissò nuove elezioni per il 6 febbraio. A causa di questo atteggiamento del re, Hristić si dimise il 19 febbraio 1884. Il nuovo governo fu formato dai progressisti, sotto la presidenza di Milutin Garašanin, il quale era anche capo del Ministero degli Esteri. Il governo Garašanin può essere diviso in due periodi, quello fino alla guerra con la Bulgaria e quello durante la guerra stessa. Gli inizi della politica estera del governo furono caotici. I primi mesi di governo fecero registrare uno scontro con la Bulgaria sulla questione degli emigranti. Il governo cercò con un altro appello di risolvere la controversia con la Bulgaria sugli emigranti allo scopo di instaurare la pace sul valico doganale e la pace tra gli abitanti sul territorio serbo. Voleva che gli emigranti si allontanassero dalle regioni di confine. All'inasprimento delle relazioni con la Bulgaria si giunse nell'estate 1884, il che fece vacillare anche le relazioni con la Russia. De la Tour scrisse da Belgrado al Ministero degli Esteri italiano, informandolo che la situazione tra Serbia e Bulgaria si fosse inasprita a tal punto che la Serbia stava preparando un ultimatum alla Bulgaria. Disse che tutta l'opinione pubblica sosteneva il governo, che in quel momento era a Niš, sulla

⁸⁴ Олга Поповић Обрадовић, Парламентаризам у Србији од 1903 до 1914, Београд, 2008, 81; Момир Самарџић, Србија и Бугарска 1878-1886, 169, Д.М. Ковачевић, Србија и Русија 1878-1889, 242; Charles Jelevich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism, Russian influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia 1879-1886*, Los Angeles, 1962, 191-193; Слободан Јовановић, Влада краља Милана Обреновића, 187-189;

⁸⁵ Момир Самарџић, Србија и Бугарска 1878-1886, 170-171;

questione delle mire espansionistiche nei confronti della Bulgaria, ma che l'opinione pubblica fosse divisa sulla questione dell'inasprimento delle relazioni con la Russia, poiché ritenevano che la Serbia dovesse creare, con una sua politica, un equilibrio tra le grandi potenze, e non nuovi nemici. Informò anche il messo italiano a Vienna sugli eventi infausti tra la Serbia e la Bulgaria. Il conte Kalnoky allora era sicuro che i due Paesi avrebbero trovato una soluzione, poiché aveva raccomandato loro di riconciliarsi al più presto.⁸⁶

Secondo i rapporti italiani da Sofia, la situazione era allarmante, poiché il governo serbo non era soddisfatto della reazione della Bulgaria sulla questione degli emigranti. Come disse de Sonnaz, per la Serbia il problema maggiore era costituito dal fatto che sul territorio di Vidin si trovavano i delegati dei radicali che stavano preparando altri disordini in Serbia, e arrivavano anche accuse al governo bulgaro che non voleva bloccare le azioni degli emigranti sul suo territorio contro la Serbia. La tensione tra la Serbia e la Bulgaria si era alzata a causa della questione di Bregovo.⁸⁷

I bulgari volevano che fossero soppresse le guardie di frontiera dal "territorio bulgaro", ovvero da Bregovo, e nel caso in cui la Serbia non l'avesse fatto, avrebbero usato la forza. La Serbia respinse tutte le richieste e l'esercito bulgaro il 3 giugno 1885 attaccò Bregovo.⁸⁸ La Serbia non voleva scatenare uno scontro armato con la Bulgaria, e per questo venne ordinato che i governatori alle frontiere fossero attenti a non provocare le autorità bulgare.⁸⁹ Il Ministero italiano degli Esteri mandò una circolare a Vienna e Belgrado per comunicare quale fosse l'atteggiamento che dovevano assumere i loro delegati in caso di scontri serbo-bulgari. Dall'Italia giungeva il sostegno per le posizioni dell'Austria-Ungheria che come disse Kalnoky al delegato italiano Galvagna, voleva risolvere la controversia in tempi rapidi. A inizio giugno De la Tour non sapeva come il governo serbo avrebbe agito sulla questione dello scontro con la Bulgaria, ma esisteva la possibilità di ritiro del delegato serbo da Sofia.⁹⁰ All'ultimatum serbo la Bulgaria rispose negativamente e per questo il delegato serbo Simić chiuse l'ambasciata serba a Sofia, lasciando la Bulgaria il 29 maggio/10 giugno 1884 e si recò a Niš. Il giorno successivo fece lo stesso anche il delegato bulgaro a Belgrado.⁹¹ L'astio tra la Serbia e la Bulgaria continuò a farsi sentire dopo il blocco delle relazioni. Le grandi potenze cercavano di risolvere la

⁸⁶ Moscati VI, Serbia – B 1412, 1884 – 8. VI 1884; Confidenziale –DD- serie LXIII, doc 232

⁸⁷ Per questo il fiume Timok, durante la demarcazione dei confini del regno di Bulgaria sul suo territorio, rimase parte del territorio del regno serbo nei pressi di Bregovo. Alla Bulgaria restava anche un possedimento degli Obrenović che negli anni Trenta era stato acquistato dal principe Milos, la "piana del re", e da parte serba era rimasta la "piana dell'imperatore". La commissione internazionale per la demarcazione del confine tra Serbia e Bulgaria non registrò questa zona poiché il trattato di Berlino prevedeva che il confine rimanesse immutato, come per quello tra Serbia e Turchia.

⁸⁸ Confidenziale – DD – serie LXIII – doc 331

⁸⁹ Душко М Ковачевић, Србија и Русија 1878-1889, 279, 280; Слободан Јовановић, Влада краља Милана Обреновића 219, 220

⁹⁰ Moscati VI – Serbia – B1412 – 9. VI 1884; Confidenziale – DD – serie LXIII – doc -229, 330.

⁹¹ АС-МИД- ПО -1884, Ф4, Д1, 25. јун 1884; АС-МИД-ПО 1884, Ф4, Д2, 28. мај 1884; 31. мај 1884; Moscati VI, Serbia, B1412, Belgrado 30. VII 1884.

controversia serbo-bulgara, poiché non potevano permettersi uno scontro nei Balcani. Re Milan davanti alla commissione disse che avrebbe voluto mantenere i confini del suo Paese, ma che in caso di attacco bulgaro su Bregovo avrebbe dato la colpa alle decisioni della commissione. Fece sapere che, nonostante dal di fuori le relazioni serbo-bulgarie sembrassero buone, da tempo ormai emergevano delle divisioni. Il re in particolare non aveva un giudizio positivo in merito all'atteggiamento del governo bulgaro che non solo voleva accogliere gli emigranti, ma dava loro anche un aiuto economico e voleva lasciarli vicino al confine con la Serbia dove potevano continuare a preparare una nuova rivolta.⁹² La mediazione delle grandi potenze andò a favore della Serbia, poiché la Germania diede ragione alla Serbia sulla questione degli emigranti. La Bulgaria doveva allontanare i rifugiati dalla frontiera, ma riconobbero parimenti che non si poteva esigere il loro allontanamento da Sofia e da Vidin. Riguardo a Bregovo, il delegato russo cercò di ridimensionare la colpa della Bulgaria, e non ridusse neppure l'importanza della Serbia che non aveva risposto con le armi all'occupazione bulgara di Bregovo. Dall'altra parte gli altri due presidenti erano contro la decisione di lasciare Bregovo alla Bulgaria, e poiché non riuscirono a trovare un accordo, entrambe le proposte furono inserite nel protocollo. La Bulgaria doveva pagare i danni alla Serbia.⁹³ In un colloquio con il delegato italiano a Sofia, il principe Batenberg non si dichiarò contrario ai punti della risoluzione, riteneva bensì che gli scontri armati per risolvere la controversia non avrebbero favorito nessuna delle due parti ed espresse la speranza che il nuovo governo bulgaro trattasse le relazioni con la Serbia con più tatto rispetto a quanto aveva fatto il governo precedente, che decise il blocco delle relazioni.⁹⁴ Il re Milan si incontrò con principe Bulgaro. Con un accordo il principe Batenberg si impegnò a restituire alla Serbia Bregovo, e il re Milan si impegnò a lasciare alla Bulgaria porzioni di territorio corrispondenti sull'altra parte del confine bulgaro e far sì che gli emigranti non si stabilissero in una fascia di territorio a 50 km dal confine. Sorsero dei problemi quando il governo bulgaro dovette ratificare le disposizioni dell'accordo, poiché riteneva che alla Serbia fossero stati concessi maggiori privilegi.⁹⁵ Il governo bulgaro disse che l'accordo non era conforme alla costituzione, perché il principe non aveva consultato il governo prima di redigerlo.⁹⁶ Il re Milan era infuriato per l'atteggiamento della Bulgaria e minacciò di oltrepassare il confine con l'esercito qualora gli emigranti dal territorio bulgaro avessero fatto esplodere una rivolta. Il focolaio della rivolta di Timok sul territorio bulgaro rappresentava un pericolo che avrebbe potuto comunque portare alla guerra serbo-bulgara.⁹⁷ La politica italiana si manteneva neutrale in merito alla

⁹² Moscati VI, Serbia, B1412, doc Belgrado 30. VI 1884.

⁹³ АС-МИД- ПИО -1884, Ф4, Д1, 25. јун 1884; АС-МИД-ПИО 1884, Ф4, Д2, 28. мај 1884; 31. мај 1884; Moscati VI, Serbia, B1412, Belgrado 30. VII 1884.

⁹⁴ Confidenziale – DD – serie LXIII, doc 366.

⁹⁵ Moscati VI, Serbia, B1412, doc Belgrado 12. XI. 1884.

⁹⁶ Confidenziale– DD- serie LXIII, 1885 – doc 442, 447

⁹⁷ Слободан Јовановић, Влада краља Милана Обреновића, 222-224.

questione serbo-bulgara, perché le trasformazioni dell'equilibrio della politica dei Balcani non andavano a suo favore. Sarebbe stato impossibile evitare una guerra serbo-bulgara, poiché la Serbia vedeva nella Bulgaria una minaccia ai suoi confini attuali e futuri. Il motivo di ciò era la politica austrofila della Serbia che vedeva tutte le trasformazioni in Bulgaria attraverso il prisma degli interessi russi diretti contro la Serbia. Gli scontri su Bregovo e la questione dei rifugiati fece scoppiare scontri ancora più forti dopo l'annessione della Rumelia Orientale alla Bulgaria, alla quale la Serbia non guardava come la realizzazione degli interessi nazionali della Bulgaria, ma come un'estensione della sfera di interesse della Russia che escludeva ogni possibilità di espansione della Serbia verso la Macedonia.

Dato che il re Milan non riuscì nell'intento di mantenere l'equilibrio raggiunto a Berlino, era deciso a condurre una guerra per difendere gli interessi serbi. Ordinò così una smilitarizzazione dell'esercito e riunì il Parlamento che doveva approvare il finanziamento della guerra.⁹⁸

La Serbia cercò di ottenere l'appoggio dell'Italia riguardo alle sue aspirazioni, poiché era alleata dell'Austria-Ungheria. Sperava fortemente nell'aiuto italiano. La situazione da parte italiana era diversa. L'Italia non ha visto gli scontri come minacce territoriali alla Serbia e il cambiamento di equilibrio, ma la questione bulgara è stata vista sul principio del diritto di nazionalità.⁹⁹

Nei colloqui tra i delegati italiani De Novellis e l'appena arrivato De Tour si notava molto distacco. Non precisarono le posizioni del governo e si limitarono a fare delle dichiarazioni sulle buone intenzioni, sulle simpatie e sull'amicizia che il loro governo aveva nei confronti della Serbia e del suo re. Gli stessi colloqui furono condotti a Roma dal colonnello serbo Franasović che sperava in una risposta positiva dell'Italia, considerata l'alleanza con l'Austria-Ungheria. Riteneva che l'Italia a causa degli eventi in Bulgaria non avrebbe voltato le spalle alla Serbia e l'avrebbe aiutata a difendere i suoi territori. Si appellò al governo italiano affinché avesse comprensione non solo per la Bulgaria, ma anche per la Serbia, poiché l'equilibrio dei Paesi balcanici non riguardava solo questioni politiche, ma anche nazionali. Dando il primato al principio di nazionalità della Bulgaria, l'Italia in questo modo avrebbe privato dello stesso principio sia la Serbia che della Grecia.¹⁰⁰

La Serbia dichiarò guerra alla Bulgaria il 2/14 novembre, giustificando l'attacco con la violazione, da parte della Bulgaria, delle disposizioni del trattato di Berlino e a causa delle cattive relazioni tra i due Stati. L'attacco iniziale da parte dell'esercito serbo ebbe successo e sorprese il governo russo, secondo cui i successi bellici della Serbia avrebbero potuto rendere possibile alla Russia un'ulteriore espansione. Dopo la dichiarazione di guerra della Serbia, la pressione delle potenze

⁹⁸ Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1883-1885, doc 160; Слободан Јовановић, Влада краља Милана Обреновића, 234; Душко Ковачевић, Момир Самарџић, Скупштинске беседе краља Милана, 158; Момир Самарџић, Од Санстефана до Сливнице – Србија против Бугарске 1878-1886, Нови Сад, 2008, 278, 279; A. Biaggini, op. cit, 90

⁹⁹ Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1883-85, doc 86.

¹⁰⁰ AC – МИД – ПО – Ф2, Д6, – 1885, Рим, 12/25. V; 14, XII

era diretta verso l'Impero austroungarico affinché non partecipasse direttamente al conflitto, poiché avrebbe coinvolto anche la Russia a fianco della Bulgaria per fermare la Serbia. L'Austria-Ungheria doveva chiedere alla Serbia di ritirare l'esercito dietro alle frontiere. Il Ministro degli Esteri italiano accettò l'unificazione della Bulgaria sul principio della nazionalità, ma negò espressamente che le mire serbe fossero basate sullo stesso principio, poiché ciò avrebbe potuto fornire un cattivo esempio agli altri.¹⁰¹ Dopo la svolta a Slivnica, quando l'esercito bulgaro lanciò l'attacco, il re Milan ordinò il ritiro dell'esercito verso Pirot, ma avendo consultazioni con Garašanin ordinò un nuovo attacco. Con un nuovo attacco l'esercito bulgaro il 23 novembre respinse l'esercito serbo che si ritirò verso le frontiere. Le truppe della Bulgaria entrarono il giorno successivo a Caribrod. Il principe Battenberg volle proseguire nella conquista in direzione di Niš e dopo aver conquistato il territorio avrebbe inviato un ultimatum a ritirarsi dal territorio serbo se avesse riconosciuto l'annessione della Rumelia orientale. L'esercito bulgaro, invece, proseguì la sua conquista verso Pirot che cadde il 28 novembre.¹⁰²

Dopo la caduta di Pirot le potenze risposero ed espressero la volontà di mediare nei negoziati di pace. Poiché l'Italia elaborò la proposta della commissione, a capo di quest'ultima venne nominato l'addetto militare italiano, il tenente colonnello A. Cerutti. Grazie al suo ottimo lavoro, la commissione durante le prossime cinque sessioni impostò le condizioni della tregua firmata il 9/21 dicembre 1885 e durò per due mesi, sino al 17 febbraio/1. marzo 1886.¹⁰³ La preoccupazione del governo italiano aumentò nei primi mesi del 1886, quando la firma della pace stentava ad arrivare, perché sembrava che la Serbia, sia a livello ufficiale che di opinione pubblica, non aveva ancora scelto la pace. L'esercito serbo era in preparazione, e secondo il colonnello Cerutti in alcune lunghe operazioni militari avrebbe potuto avere la meglio sull'esercito bulgaro. La preoccupazione crebbe dopo le notizie che giungevano da Belgrado: la crisi interna e la sconfitta sul campo di battaglia potevano danneggiare la situazione in Serbia, soprattutto se si consideravano le voci che il re Milan sarebbe stato pronto ad abdicare. L'Italia temeva tutto ciò, poiché potenzialmente avrebbe costituito una nuova opportunità per la Russia di imporre la sua influenza sulla Serbia. Con l'arrivo del nuovo incarico d'affari a Belgrado la preoccupazione dell'Italia si attenuò. Si stimava che all'estero si desse molto rilievo

¹⁰¹ Moscati VI – Turchia – B 1238, doc 15. XI 1885; Moscati VI – Serbia – B 1412 – doc 6. X 1885; Љиљана Алексић Пејковић. Италија и српско-бугарска криза 1885-1886, 137, 138; Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1885, doc 368, 372, 373, 385, 386. Душко М. Ковачевић, Србија и Русија 1878-1889, 296, 297; Момир Самарџић, Од Санстефана до Сливнице – Србија против Бугарске 1878-1886, 297, 298.

¹⁰² В. Вучковић, Дипломатска историја српско-бугарског рата (1885-1886), Београд, 1956, 47-49; Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића, 262-265; Момир Самарџић, Од Санстефана до Сливнице – Србија против Бугарске 1878-1886, 300-302. Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1885, doc 388, 397, 392, 401, 402, 405, 410, 414

¹⁰³ A Biaggini, op. cit, 93, 93; Moscati VI, Serbia – B1412 – doc 18. XII 1885; Душко М. Ковачевић, Србија и Русија 1878-1889, 307-309; Момир Самарџић, Од Санстефана до Сливнице – Србија против Бугарске 1878-1886, 306-309;

alla situazione interna in Serbia, ma non veniva negato un nuovo ritorno dell'influenza della Russia in Serbia.¹⁰⁴

I negoziati di pace si svolsero a Bucarest. Il trattato di pace tra la Serbia e la Bulgaria fu firmato il 3 marzo 1886 e conteneva un solo articolo: "Tra il Regno di Serbia e il Principato di Bulgaria, la pace viene ripristinata alla data della firma di questo accordo." Il giorno dopo la firma dell'accordo a Belgrado venne annunciata la smilitarizzazione dell'esercito e il 17 marzo vennero modificate le ratifiche.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Љиљана Алексић Пејковић, Италија и српско-бугарска криза 1885-1886, 140-142; A. Biaggini, *Momenti di storia Balcanica (1878-1914)*, 94-98; Moscati VI – Turchia – B 1238, 25. XII 1985; Moscati VI – Serbia – B 1412 – 9/21. gennaio, 20 gennaio/1. febbraio 1886

¹⁰⁵ АС – МИД – ПО 1886 – Ф1 – Д10

10. Atteggiamento della diplomazia italiana verso l'abdicazione del re Milan

Sil re già dalla fine della guerra con la Bulgaria rifletteva sulla possibilità di abdicare. Aveva intenzione di lasciare il Paese insieme alla regina e all'erede al trono, ma a questo intento si oppose Garašanin. Il re era insoddisfatto del comportamento di Ristić e Pirocanac ma non riuscì a eliminare il malcontento all'interno del Paese, causato da una cattiva politica. Garašanin si incontrò con Ristić, Pirocanac e un gruppo di politici riuniti intorno a loro. I liberali e i progressisti si ponevano contro la politica del re Milan, sia a livello estero che interno. Ritenevano che la Serbia in materia di politica estera dovesse orientarsi verso la Russia, ma a livello interno avrebbe dovuto lavorare sugli emendamenti alla costituzione. Il re non era a favore di una simile politica. Pirocanac e Ristić tenevano presente l'abdicazione del re, e poiché l'erede al trono era ancora minorenne vedevano sé stessi al posto dei futuri governatori.¹⁰⁶

L'immagine del re di Milano diminuì dopo la fine della guerra con la Bulgaria. La situazione interna del paese non era ad un livello alto, in quanto i rappresentanti della scena politica erano divisi sulla questione della condotta di politica estera. La vita coniugale della coppia reale ulteriormente peggiorava la posizione di Re Milan. Il matrimonio tra re Milan e la regina Natala si concluse con un divorzio. Tutto indicava la possibilità dell'abdicazione del re.

Determinato ad abdicare il re riferì motivi privati e politici, ovvero il disaccordo con le aspirazioni nazionali del popolo serbo, incoraggiate dalla Russia, suo acerrimo nemico. Il re il 3 marzo del 1889 invitò a corte i due futuri governatori Jovan Ristić e Kosta Protic, con i quali concordò che come terzo governatore generale venisse nominato Jovan Belimarkovic. Il re annunciò il decreto di abdicazione il 6 marzo 1889. Dal Ministero degli Affari Esteri italiano dopo l'abdicazione arrivò un dispaccio in cui il Ministro degli Esteri richiese una relazione dettagliata sulle ragioni della sua abdicazione. L'interesse del Ministero degli Affari Esteri italiano sulla situazione attuale interna alla Serbia era grande. La motivazione principale era il possibile cambiamento della politica estera della Serbia. Vennero inviate circolari a Londra, Vienna, Berlino, San Pietroburgo, Bucarest, per scoprire l'atteggiamento di questi paesi verso la situazione interna in Serbia e in che modo questi cambiamenti avrebbero influito sulla loro politica nei Balcani. Nei dispacci indirizzati al Ministro degli Affari Esteri a Vienna, Crispi si chiedeva se

¹⁰⁶ Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића, 286, 287

l'Austria-Ungheria avrebbe sostenuto il colpo di stato in Serbia e bloccato la Costituzione, che avrebbe consentito al re Milan di non abdicare. Da come gli rispose Nigra da Vienna una situazione del genere non era possibile poiché l'Austria-Ungheria non voleva un nuovo conflitto con la Russia, per cui preferivano l'abdicazione. La Russia era convinta che la Serbia dovesse prima di tutto risolvere la situazione interna del paese, e solo poi, rivolgersi alla politica estera. A Londra non erano soddisfatti dell'abdicazione del re Milan perché avevano paura dei nuovi conflitti interni, pertanto si consultarono con il delegato austro-ungarico a Londra. La stampa europea giudicò l'abdicazione del re Milan come una nuova vittoria della Russia sul dominio austro-ungarico in Serbia.¹⁰⁷

Le guerre con la Bulgaria hanno minato la reputazione del re Milan a causa del suo discutibile comportamento nei momenti di crisi ed era inevitabile che si sarebbe giunti all'abdicazione. Senza più autorità non è stato in grado di mantenere la stabilità nel paese usurpato da lotte intestine per la supremazia. Le frequenti crisi ministeriali e le richieste di cambiamento della Costituzione hanno ulteriormente indebolito l'autorità del re. Non è stato possibile ritardare il cambiamento della Costituzione, perché erano d'accordo tutte le parti, ed in queste circostanze il re non era più in grado di condurre la propria politica estera diretta verso l'Austria-Ungheria. L'influenza russa in Serbia ha minato dall'interno il governo del re Milan, alimentata dal partito liberale e radicale. L'interesse italiano in Serbia all'epoca era grande, perché ogni modifica all'interno del paese avrebbe potuto portare anche a cambiamenti nelle politiche dei paesi europei nei Balcani. Vengono seguiti da vicino gli sviluppi nel paese e controllato il suo sistema finanziario, ma l'Italia attraverso i suoi rappresentanti nelle capitali europee ha seguito anche lo stato d'animo di questi paesi nei confronti degli avvenimenti in Serbia. La ragione principale di questo comportamento dell'Italia può essere vista nel fatto che non volesse né il rafforzamento della Russia né quello dell'Austria nei Balcani e le turbolenze all'interno della Serbia in Bulgaria indicavano un possibile confronto diretto tra la Russia e l'Austria nei Balcani.

¹⁰⁷ Г. Јакшић, Из новије српске историје. Абдикација краља Милана и друге расправе, Београд, 1953, 194, 195, 201, 202; DDI, seconda serie, volume XXII, doc. 508, 510, 511, 512, 513, 515, 519, 532, 533, 535.

11. Il regno del re Alessandro dal punto di vista della diplomazia italiana

opo l'abdicazione di re Milano, il governatorato offrì la nuova composizione del governo al partito più forte del Paese, i radicali. Il nuovo governo non sapeva dell'esistenza della Convenzione segreta e cercava di impegnarsi a livello politico per mantenere buone relazioni con la Russia. Per questo motivo si arrivò ad un raffreddamento delle relazioni con l'Austria-Ungheria.¹⁰⁸

Il regno del giovane re Aleksandar sotto il governatorato fece registrare ulteriori scontri tra i suoi genitori e per questo il governatorato ebbe dei problemi. Le relazioni tra il governatorato e il re Milan dopo l'abdicazione vennero regolati con l'atto del 7 marzo 1889, ma non fu lo stesso per le relazioni con la regina perché la costituzione non regolava lo status di quest'ultima. Galvagna scrisse da Belgrado che nel colloquio con il delegato italiano a San Pietroburgo sentì che la Russia non era soddisfatta del governo serbo, che lo definiva "popolare".¹⁰⁹

Lo strapotere dell'Austria-Ungheria e della Russia nei Balcani non andò comunque a favore dell'Italia. Essa temeva la nuova situazione in Serbia poiché si sarebbe potuta realizzare un'alleanza tra gli Stati dei Balcani. Nella corrispondenza tra il Ministro italiano degli Esteri e il delegato italiano a Vienna, il ministro si disse preoccupato; voleva conoscere la posizione dell'Austria-Ungheria in merito alla situazione in Serbia. Il conte Kálnoky esclude la possibilità di creazione di un'alleanza balcanica, ma il Ministro italiano degli Esteri Crispi riteneva che esistesse un pericolo legato in particolare al fatto che all'alleanza tra Serbia e Bulgaria si sarebbe potuta unire anche la Romania e che tale posizione avrebbe potuto apportare disordini nei Balcani e odore di guerra tra la Russia e l'Austria-Ungheria. D'altra parte, il delegato italiano a Vienna Nigra parlò con Kálnoky, il quale gli assicurò che l'Austria-Ungheria non avrebbe fatto nulla per danneggiare la pace nei Balcani, né provocare una reazione della Russia, la quale, come riteneva, voleva evitare nuovi scontri. Crispi non era sicuro di come sarebbero andate le cose, considerato che nei dispacci che riceveva dai suoi delegati da Belgrado, Sofia e Bucarest si parlava della possibile alleanza, ma anche che essa avrebbe ricevuto il sostegno di Bismarck. Per Kálnoky questa possibilità era da escludere, poiché riteneva che come alleate la Germania e la Russia non avrebbero fatto delle mosse

¹⁰⁸ Милош Јагодић, Министарски савет 1889, влада Косте Протића, Владе Србије, Београд, 2005, 154, 155.

¹⁰⁹ Сузана Рајић, Александар Обреновић – владар на прелазу векова сукобљени светови, Београд, 2011, 48-52; *Serie A Politica, Serbia*, B 113, Belgrado 9. III 1889.

per minacciare i loro interessi. Se la Germania avesse appoggiato l'alleanza di guerra sui Balcani, ciò avrebbe causato una guerra che tutti volevano evitare.¹¹⁰

Il governo di Savo Grujić fu ricostituito il 28 marzo 1890. Sul fronte della politica estera, si arrivò ad un conflitto con la Bulgaria, anche se i radicali lavorarono per stabilire un buon rapporto proprio con questo paese. L'influenza russa divenne più pronunciata.¹¹¹

Il nuovo governo il 23 febbraio del 1891 fu formato dal radicale Nikola Pašić. Da questi ci si aspettava che risolvesse la partenza del re Milan dal paese, cosa che fece nell'aprile del 1891 mediante un accordo con il re Milan. Ai primi di febbraio Galvagna riferì di un possibile accordo, che esisteva già prima, e che in una conversazione con Jovan Ristić venne a sapere che l'accordo sarebbe stato reso pubblico. Ai primi di marzo da Roma arrivò la conferma dal Ministro degli Affari Esteri, Rudini, che l'Italia accettava il nuovo governo e che il re poteva ancora contare sulle relazioni amichevoli con l'Italia.¹¹² Una volta calmata la situazione intorno alla coppia reale, cominciò il conflitto tra i radicali e i liberali, i due partiti al potere. Ristić pretese di portare il governo sotto la sua influenza e nella reggenza ci furono due liberali. La prima grave crisi nel Paese ci fu con la morte del governatore, il generale Kosta Protić, il 16 giugno 1892 Slobodan Jovanović riferisce che egli era un buon suddito del re Milan e che la sua morte avvenne improvvisamente dopo la partenza del re dal Paese. Il segretario italiano a Belgrado Cucchi Bosso riferì circa gli eventi sfortunati ponendo l'enfasi sulla morte improvvisa del generale Kosta Protić.¹¹³

A causa della crisi in atto nel Paese e dei conflitti annunciati tra liberali e radicali il re Aleksandar chiese al governatore l'abrogazione dell'atto che interdiva ai suoi genitori il ritorno nel Paese. A fine gennaio Galvagna testimoniò la riconciliazione della coppia reale.¹¹⁴ Jovan Avakumović e il governatore Jovan Belimarković non si opposero all'abolizione della controversa legge, al contrario di Jovan Ristić, la cui parola era per il re Aleksandar fondamentale.¹¹⁵

Il governo di Jovan Avakumović fu prettamente liberale ed era solo una soluzione transitoria per indire nuove elezioni. In seguito alla caduta del governo radicale i rapporti con l'impero austroungarico migliorarono, con la Serbia che estese la validità dei già esistenti accordi commerciali e pospose di sei mesi il termine per la ratifica di un nuovo accordo. Il miglioramento dei rapporti con l'impero austroungarico si tradussero in un raffreddamento dei rapporti con la Russia; si

¹¹⁰ DDI, seconda serie, volume XXII, doc 560, 563, 564, 565, 570, 571

¹¹¹ Милош Јагодић, Министарски савет 1890-1891, влада Саве Грујића, Владе Србије, Београд, 2005, 162, 163.

¹¹² Милош Јагодић, Министарски савет 1891-1892, Блада Николе Пашића, Владе Србије, Београд, 2005. 164, 165; Serie P Politica, Serbia, B 192, rapporti politici Belgrado 30. I; 14. II, 27. II 1891; Roma 8. III 1891. Belgrado 14. IV 1891.

¹¹³ Сузана Рајић, op cit. 71; Слободан Јовановић, Влада Александра Обреновића, књ. 1, Београд, 1934, 298; Serie P Politica, Serbia, B 192, rapporti politici Belgrado 17. VI 1892.

¹¹⁴ Confidenziale, DD, Serbia, 1893, doc. 388

¹¹⁵ Сузана Рајић, op. cit., pp. 72-75.

diceva persino che la Russia aiutasse finanziariamente il partito radicale in vista delle elezioni di marzo.¹¹⁶ La situazione nel Paese era nefasta, i radicali erano insoddisfatti e l'unica soluzione passava per la proclamazione del re Aleksandar come maggiorenne. Il delegato italiano riferì che la situazione in Serbia era caotica e che si erano verificati disordini in seguito ai risultati elettorali. I radicali inviarono a Vienna Dokić, loro delegato, per discutere con il re Milan sulla proclamazione del re Aleksandar come maggiorenne e sulla sua ascesa al trono. Promise al re che in seduta di Assemblea i radicali avrebbero formato l'opposizione e che avrebbero sostenuto la proclamazione del re al trono.¹¹⁷

Il colpo di stato era previsto per il 12 aprile. Prima di essere proclamato maggiorenne e di salire al trono il re volle far convenire i ministri con l'aiutante in campo Ilija Ćirić rimandando il colpo di stato al 13 aprile. Ćirić suggerì al re di inventare una scusa per convocare tutti i ministri a palazzo e agevolarne l'arresto; il re seguì il suggerimento e il 13 aprile convocò i ministri a corte con il pretesto di voler discutere con loro la legge che vietava il ritorno dei suoi genitori nel Paese. Il re doveva pensare, inoltre, alla composizione del nuovo governo; in ciò gli venne d'aiuto il radicale Dokić, con cui il re definì un piano per il futuro governo e le linee guida del suo operato. Il giorno del colpo di stato Ćirić schierò l'esercito a protezione del re, decidendo di non coinvolgere la guardia reale per non comprometterla; il re ne avrebbe invocato l'intercessione solo in caso di reale bisogno. A Belgrado i diplomatici ricevettero una nota che informava sulla caduta del governo Avakumović e che il re aveva assunto il potere. Da Belgrado Galvagna fece sapere che il colpo di stato in Serbia era stato accettato e che il popolo era tranquillo e contento. Nigra, delegato italiano a Vienna, riferì che Kálnoky aveva accettato l'assunzione del potere in Serbia e che attendeva conferma ufficiale da parte del re Aleksandar. Le relazioni italiane da Vienna corroborano che l'ascesa del re Aleksandar al potere era stata accolta anche presso l'impero. Il nuovo assetto della corona serba fu accettato a Londra, a Costantinopoli e a San Pietroburgo. Alla fine di aprile Galvagna scrisse sulla situazione interna in Serbia, in seguito al colpo di stato, considerandola come un momento chiave per lo scenario di crisi del paese, che il governo Avakumović e il governatore non avevano che peggiorato. Espresse perplessità sulla posizione della Russia riguardo al re Aleksandar, la quale non era lieta del fatto che i progressisti entrassero a far parte del nuovo governo, in quanto erano noti come propugnatori della corrente austrofila quanto a politica estera.¹¹⁸

Le nuove elezioni furono indette per il 30 maggio 1893, con i radicali che ottennero la vittoria poiché non furono confrontati ad avversari di spessore. Lazar Dokić fu incaricato della formazione di governo. Sul versante della politica estera tale governo ratificò accordi commerciali con l'impero austroungarico, con la Ger-

¹¹⁶ Ђорђе Ђурић, Министарски савет 1892-1893, Влада Јована Авакумовића, Владе Србије, Београд, 2005, 169-171.

¹¹⁷ Serie P Politica, Serbia, B 192, Belgrado 20. III 1893; Сузана Рајић, op cit. 76-78

¹¹⁸ Сузана Рајић, op cit. 85-87; Serie P Politica, Serbia, B 192, Belgrado 15. IV 1893; Confindenziale, DD, Serbia 1893, doc 393, 394, 395, 397, 398, 399, 400.

mania e con la Gran Bretagna. Durante tale governo, inoltre, venne pubblicato il testo della convenzione segreta nel quotidiano radicale *Odjek*, provocando malumori da parte dell'impero.¹¹⁹

Rifiutando l'accettazione dell'abrogazione della legge che interdica il ritorno dei genitori del re, i radicali rifiutarono di accettare, di fatto, il ritorno di Milan. Con la fine della collaborazione con i radicali apparve un nuovo problema nella scena politica serba. Il re sosteneva uno stato centralista, una monarchia costituzionale in cui il sovrano sarebbe stato il potere più importante del Paese che riuniva il potere legislativo ed esecutivo.¹²⁰ Il 24 gennaio 1894 Đorđe Simić formò il nuovo governo, su proposta del re Aleksandar, costituito da progressisti e liberali non appartenenti alla sfera politica, ma piuttosto a quella intellettuale. Il segretario italiano da Belgrado riferì che il governo austro-ungarico era molto soddisfatto del neo-governo di Simić. I rapporti italiani da Costantinopoli testimoniavano i timori di Sublime Porta a causa dei continui cambiamenti in Serbia e avanzavano la possibilità d'invio di rinforzo militari al confine. Sublime Porta non era lieto dei frequenti cambi di governo perché vi era un avvicinamento tra governi russofili e governi austrofili. Si riteneva che tale situazione sarebbe potuta sfociare in un conflitto tra Russia e Austria minando, di conseguenza, la pace in Europa.¹²¹ Il re annunciò apertamente la lotta contro i radicali, menzionando nuovamente l'abolizione della costituzione; avrebbe combattuto i radicali fino all'ultimo, altrimenti avrebbe abdicato. Il 21 maggio 1894 il re sospese la Costituzione del 1889, seguì il ripristino della Costituzione del 1869. Galvagna segnalò che l'abolizione della Costituzione era un fatto più che atteso, come dimostrato dagli avvenimenti precedenti nel paese. Sottolineò che il popolo aveva accettato il ripristino della Costituzione del 1869. In seguito a questo dispaccio il Ministero italiano degli Affari Esteri iniziò ad interessarsi all'atteggiamento dell'Impero Austroungarico. Il rapporto da Vienna annunciava che il governo austriaco udiva con indifferenza la notizia dell'abolizione della Costituzione. Nel mese di giugno arrivò a Belgrado una relazione in cui Galvagna affermava che l'Impero Austroungarico e la Russia avevano concordato di non interferire nella situazione attuale del Paese, in quanto entrambe auspicavano che gli eventi avrebbero portato alla fine della dinastia Obrenović.¹²²

Il delegato italiano a Belgrado, Avarna, riferì sulle elezioni in Serbia, dicendo che il nuovo governo era stato costituito da Novaković che per anni era stato delegato serbo a Costantinopoli. Un'altra svolta per la Serbia avvenne nel 1895, con la partenza del re in vacanza a Biarritz, dove incontrò Draga Masin, sua futura moglie. Questo amore all'inizio suscitò malcontento in Serbia, poiché si riteneva che fosse un'avventura passeggera. Il nuovo governo compì una svolta in ambito di politica estera e modificò il corso delle relazioni con la Russia, la quale le aveva

¹¹⁹ Владе Србије, 167.

¹²⁰ Сузана Рајић, op cit. 103-105; Serie P Politica, Serbia, B 192, rapporti politici Belgrado 22. I 1894; Belgrado 25. I 1894

¹²¹ Confidenziale, DD, Serbia 1894, doc 415, 416, 417

¹²² Confidenziale, DD, Serbia 1894, doc 432, 434, 435, 437; Слободан Јовановић, opus cit., 255

offerto un sostegno a livello di politica nazionale. Novaković riuscì anche a modificare le relazioni tra la Serbia e il Montenegro che nel periodo precedente non erano ottimali. Instaurò buone relazioni con i vicini, ma si arrivò ad un raffreddamento delle relazioni con l'Austria-Ungheria. All'inizio del 1896 il governo portò al parlamento una proposta di emendamento della costituzione, a seguito della quale venne creata una commissione per la stesura del testo della nuova costituzione composta dai membri di tutti i tre partiti. A causa dei dissensi tra il re e il governo in materia di politica estera e del raffreddamento delle relazioni con l'Austria-Ungheria, il re decise di cambiare il governo.¹²³

Đorđe Simić formò il nuovo governo a dicembre. Si trattò di un governo di radicali moderati. Durante questo governo scoppiò uno scontro in Grecia nel quale anche la Serbia volle essere coinvolta, poiché con la riapertura della questione orientale voleva anticipare la Bulgaria nella conquista della Macedonia. Le grandi potenze, però, non volevano nuovi scontri e richiesero alla Serbia e alla Bulgaria di non fare altre mosse. L'opinione pubblica criticò duramente il governo poiché non aveva difeso gli interessi nazionali, e così il governo diede le dimissioni. Il nuovo governo venne formato da Vladan Đorđević il 23 ottobre 1887 ed era costituito da progressisti e liberali. L'attività del governo può essere divisa in due periodi: fino all'attentato al re Milan del 1899 e dopo l'attentato, fino alla caduta del governo nel luglio 1900.¹²⁴

Durante questo governo ci si occupò anche della questione del matrimonio del re Aleksandar. Prima di fare la conoscenza di Draga Masin, il re aveva un approccio razionale sul matrimonio. Sapeva di dover sposare una delle principesse delle dinastie straniere in modo che la Serbia potesse rafforzare la propria posizione internazionale. I rapporti tra il re e Draga Masin dal 1895 al 1898 diventarono sempre più stretti, e il re decise di sposarla nel 1899. L'attentato di Ivandan al re Milan bloccò le sue intenzioni. Il re cominciò sempre più a immischiarsi nelle questioni del governo. Il re Milan e reggina Natalia non erano per niente d'accordo con il possibile matrimonio del re Aleksandar e Draga Masin. Il re Aleksandar il 20 giugno 1900 annunciò il matrimonio con Draga Mašin, unione appoggiata dalla Russia. Diego, l'incaricato d'affari italiano a Belgrado, parlò della situazione difficile nel Paese provocata dall'annuncio del re. Nel suo dispaccio inviò in appendice anche il proclama inviato dal re Aleksandar al suo popolo. I tentativi di Genčić e Đorđević di evitare il matrimonio non andarono a buon fine. Il matrimonio della coppia reale fu fissato per il 5 agosto. L'incaricato italiano di affari Diego inviò dei rapporti sul matrimonio della coppia reale. Disse che il corpo diplomatico sarebbe stato presente alla cerimonia, tranne il delegato inglese che ricevette l'invito a non presentarsi all'ultimo momento. Il matrimonio del re contribuì al rafforzamento delle relazioni con la Russia, perché a nome dello zar russo, il testimone di matrimonio fu Pavle Mansurov, incaricato d'affari russo in Serbia. Dopo il matrimonio

¹²³ Сузана Рајић, Министарски савет 1895-1896, Влада Стојана Новаковића, Владе Србије, Београд, 2005, 181-183.

¹²⁴ Владе Србије, 168

era sicuro che la politica estera si sarebbe orientata verso la Russia, come lo dimostra anche la visita del generale Mišković a San Pietroburgo, quando disse che le relazioni serbo-russe sarebbero state dal quel momento in poi “durature”.¹²⁵

Il regno del re Aleksandar fino al matrimonio fece registrare una situazione politica caotica che si rifletté direttamente anche sulle direzioni in cui andava la politica estera, dall'austrofilismo al russofilismo e viceversa. Per questo le potenze spesso erano preoccupate di quanto avveniva in Serbia, col timore che ciò avrebbe potuto portare uno scontro tra Russia e Austroungheria in merito alle sfere di interesse nei Balcani. Il Ministero italiano degli Esteri seguì con attenzione gli eventi in Serbia, ma anche le sue relazioni con le altre potenze, innanzitutto Russia, Austria e Turchia. L'Italia voleva realizzare i suoi obiettivi economici sul territorio della Serbia, e ciò era abbastanza difficoltoso durante il periodo in cui le relazioni austro-serbe erano buone, poiché la Serbia era legata all'Austroungheria dalla Convenzione segreta.

¹²⁵ Сузана Рајић, op cit. 187-300; Слободан Јовановић, op cit. 3-65; Serie P Politica, Serbia 194, rapporti politici Belgrado 22. VII; 27. VII; 28. VII 1900; DDI, terza serie, volume IV, doc. 37

12. La rivoluzione del maggio e la diplomazia italiana

Sil re giurò la costituzione il 20 ottobre 1901 nel palazzo Novi Dvor. All'evento parteciparono, oltre ai dignitari ecclesiastici, anche cariche civili e militari, nonché delegati stranieri.

Il re sperava di poter quietare le polemiche provocate dal fidanzamento e dal matrimonio. Fece il possibile affinché il matrimonio fosse riconosciuto anche al di fuori dei confini della Serbia, ma si prospettava una nuova crisi: il re venne a sapere che la regina non era incinta, sebbene la sua gravidanza fosse stata annunciata nell'agosto 1900. L'opinione pubblica si sentiva ingannata e riteneva che la regina non fosse incinta. La falsa gravidanza costituì un grande scandalo che fece vacillare la posizione del re, poiché poneva la questione dell'erede al trono.¹²⁶ Dopo la falsa gravidanza, era chiaro che i dubbi degli avversari del re fossero fondati, e che la regina fosse sterile. Esisteva la possibilità che la dinastia non legittimasse l'erede a causa delle pressioni da parte della Russia. La diplomazia russa si rivolse al re Aleksandar e lo informò che avrebbe aspettato l'arrivo dell'erede al trono per due-tre anni in caso contrario il re avrebbe dovuto adottare l'erede.¹²⁷

La questione del trono confondeva l'opinione pubblica in Serbia, in particolare quando si prospettò la possibilità dell'arrivo di Nikola Lunjevica sul trono serbo, il che provocò anche rivalità tra i fratelli e portò ad uno scontro fisico tra i due. Questo infelice avvenimento provocò agitazione a palazzo e portò alle elezioni anticipate. Si prevedeva che la Russia e l'Austria-Ungheria avrebbero fatto pressione sulla casa reale serba. Nel rapporto italiano del 23 settembre 1901 si legge che l'Austria si era opposta con forza alla possibilità che la dinastia montenegrina si impossessasse del trono di Serbia, visto che esisteva la possibilità di un accordo tra Russia e Austria per portare sul trono serbo Đorđe Karađorđević, figlio di Petar, che studiava presso l'accademia militare russa.¹²⁸

La fiducia al re cominciò pian piano a indebolirsi, principalmente a causa della regina Draga e dello scandalo sulla falsa gravidanza, ma anche perché cercava di far salire al trono serbo suo fratello. I rapporti del segretario italiano a Belgrado riferiscono di questi avvenimenti. In uno di questi rapporti si legge che all'esercito era stato ordinato di salutare la famiglia della regina Draga.¹²⁹

¹²⁶ Слободан Јовановић, Влада Александра Обреновића, књ. 3, 126, 127.

¹²⁷ Serie P Politica, Serbia, B 195, Belgrado 21 giugno 1901.; Слободан Јовановић, Влада Александра Обреновића, књ. 3, 126, 127.

¹²⁸ Serie P Politica, Serbia, B 195, Belgrado 23. settembre 1901.

¹²⁹ Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 7. febbraio 1902.

Vennero fissate nuove elezioni per il 19 maggio. Mihailo Vujić formò il nuovo governo. Nella politica estera il governo cercava di discostarsi dalle istanze filo-russe ma anche di organizzare l'udienza del re in Russia. Nei rapporti italiani dell'aprile e del maggio si legge di una possibile visita del re serbo in Russia, che sembrava anche rispettare la volontà dello stesso zar. La diplomazia serba aveva come obiettivo principale l'organizzazione di un incontro tra il re serbo e lo zar russo come avevano previsto il Ministero degli Esteri russo e il delegato russo in Serbia. L'incontro ufficiale sarebbe avvenuto nell'autunno 1902.¹³⁰

Il Ministro russo degli Esteri, il conte Lamzдорff, inviò una lettera nel giugno, nella quale si diceva che la visita della coppia reale serba si sarebbe tenuta nell'autunno. Il governo serbo inviò la comunicazione a tutti i suoi delegati all'estero. Giornali serbi e russi parlavano della visita.¹³¹

A causa della malattia dell'imperatrice russa la visita della coppia reale serba sarebbe stata rinviata all'anno successivo. Secondo il re serbo il nuovo rinvio della visita voleva significare un rifiuto della richiesta di visita e per questo il governo Vujić diede le dimissioni. Non era noto il nome di chi avrebbe formato il nuovo governo, tuttavia si prevedeva che sarebbe stato il generale Cincar-Marković il quale voleva che la Serbia a livello di politica estera fosse orientata verso l'Austria-Ungheria.¹³²

Nei primi mesi del 1903 si registrò un'ascesa delle proteste contro la dinastia, motivo per cui il re il 16 gennaio chiuse la seduta del parlamento senza approvare il bilancio per l'anno in corso. Magliano riferisce sulle trasformazioni politiche, ma accenna anche la possibilità di emendare la Costituzione, come peraltro avveniva nei circoli politici in Serbia. Nonostante ciò il parlamento chiuso non venne sciolto, perché sarebbe servito al re nel caso in cui avesse dovuto approvare delle spese militari. L'azione del re causò una levata di scudi dell'opposizione. Magliano scrive che secondo lui sia la politica estera che interna si teneva intorno al palazzo di Niš, come affermato in circostanze misteriose. Magliano dice che in Serbia si riproponeva la questione dell'erede al trono, e che a sollevarla era stato il conte Lamzдорff. Le popolazioni austriaca e russa si sentivano offese dalla notizia della possibile ascesa di Lunjevica al trono serbo. Il conte Lamzдорff diede un ultimatum al re Aleksandar con il sostegno dell'Austria. Il re entro ventiquattr'ore avrebbe dovuto dire se il trono serbo sarebbe stato occupato da uno dei tre candidati (principe montenegrino Mirko, duca di Leuchtenberg, principe Battenberg) proposti da Russia e Austria, altrimenti il re avrebbe dovuto divorziare e fare una famiglia con una nuova donna. Magliano scrive che il re disse che il divorzio vi sarebbe stato da lì ad un anno e che la nuova fidanzata sarebbe stata scelta in accordo con Austria e Russia. Inoltre, la regina Draga avrebbe ottenuto un appannaggio dalla Russia.

¹³⁰ Слободан Јовановић, op cit. 300, 301; Владе Србије, 195; Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 19. aprile 1902; 20. maggio 1902.

¹³¹ Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 12. giugno 1902; 10. luglio 1902; Вукадин Сре-теновић, op cit. 178.

¹³² Слободан Јовановић, op cit. 311; Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 17. ottobre 1902; Сузана Рајић, op cit. 368.

Magliano doveva incontrarsi anche con il capo di gabinetto di Sua Maestà il Re, Petronijević, che voleva conoscere la posizione della diplomazia diplomatica in merito alla nuova situazione politica in Serbia.¹³³ Con un altro rapporto Magliano smentì il rapporto precedente, considerato che i giornali serbi e russi avevano pubblicato la notizia del divorzio della coppia reale dicendo che fosse una farsa, ma Magliano dice che la notizia continuava a girare tra i circoli diplomatici. Il motivo principale del divorzio sarebbe stata la sterilità della regina.¹³⁴

Il malcontento dell'opposizione diventò allarmante. Il diplomatico russo Tcharicoff da fonti affidabili venne a sapere che alcuni politici stavano preparando una risoluzione al re con la quale richiedere l'abdicazione di quest'ultimo. In caso contrario avrebbero commesso un attentato al re. Il messo russo riteneva che uno scenario simile poteva essere possibile, ma che lo stesso re non reagì a simili minacce. Gli scontri con i radicali si inasprivano, e nel febbraio 1903 il re vedeva come unica soluzione alle controversie con i suoi oppositori gli emendamenti alla costituzione. La sua intenzione di emendare la costituzione non venne accettata nella capitale. Il 5 aprile vi sarebbero state delle proteste, e il re ne fu informato. I dimostranti volevano provocare le autorità per scatenare una loro reazione aggressiva che sarà poi sfruttata come la causa di nuove manifestazioni alla Domenica delle Palme, il 20 aprile. I disordini cominciarono il 5 aprile 1903, e a scatenarli fu il malcontento sulla legge che colpiva i commercianti. Anche se furono informati di essere stati ingannati e di aver interpretato erroneamente la direttiva, le dimostrazioni non si fermarono. I disordini portarono anche ad uno scontro tra dimostranti e gendarmeria. Vi furono anche delle vittime. Il giorno dopo, il 6 aprile, il re decise di emendare la costituzione con un colpo di Stato. Nella notte tra il 6 e il 7 aprile emise una proclamazione datata il 6 aprile con la quale sospendeva la costituzione del 1901, e poi ne emise una seconda il 7 aprile che fece tornare in vigore la stessa costituzione, ma con alcuni emendamenti. Il re giustificò questa sua mossa con il bisogno di correggere l'introduzione della costituzione del 1901 poiché il parlamento aveva toccato i diritti della corona come il portatore dei poteri esecutivi e legislativi.¹³⁵ Vennero fissate delle nuove elezioni il primo giugno ma la maggior parte dell'opposizione le boicottava. Le elezioni furono segrete e indirette e il governo ottenne la vittoria. L'opposizione aveva accusato il governo di aver vinto le elezioni con dei brogli. I deputati eletti dovevano incontrarsi il 2 luglio, ma la convocazione dell'assemblea del governo di Aleksandar Obrenović non avvenne poiché nove giorni dopo le elezioni la coppia reale venne uccisa.¹³⁶

¹³³ Сузана Рајић, op cit. 399; Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 5. gennaio; 6. gennaio; 8 gennaio; 9. gennaio; 18. gennaio.

¹³⁴ Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 10. gennaio.

¹³⁵ Слободан Јовановић, нав дело, 297-300; Сузана Рајић, op cit. 400, 412, 414, 416; Dragiša Vasić, *Devetsto treća (Majski prevrat)*, prilozi za istoriju Srbije od 8. jula 1900 do 17. januara 1907, Beograd 1925, 40-43; Српске новине 25. март 1903; Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 5. aprile N 289/125; 6. aprile N 293/127; 6. aprile N 296/129; 8. aprile N 302/131; 8. aprile 303/132;

¹³⁶ Слободан Јовановић, на. дело, 302-305; Сузана Рајић, op cit. 419, 420; Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 2. giugno N 447/194; 5. giugno N 455/200

Fu un complotto? Quale fu il motivo dell'uccisione della coppia reale? Dopo il fidanzamento del re la condizione dell'esercito peggiorò. Seguirono gli scandali della casa reale, a partire dalla falsa gravidanza della regina Draga, poi i fratelli di questa, Nikola e Nikodije Lunjevica, che secondo gli ufficiali non meritavano tutte le onorificenze che avevano e che avevano ottenuto solo perché erano i fratelli della regina. Lo scontro tra i due e la possibilità di salita al trono di Nikodije infiammarono gli animi contro il re serbo. Gli ufficiali non avevano una buona opinione del re. Il re fu informato dell'atteggiamento dell'esercito, ma riteneva che rendere noto il fatto che l'esercito stesse covando un complotto avrebbe influito negativamente su di lui come governatore e sulla situazione politica del Paese. A causa del rinvio del viaggio in Russia e dei titoli dei giornali della monarchia degli Asburgo sulla vita privata del re, l'esercito riteneva che il Paese fosse isolato e che soffrisse delle conseguenze del suo fidanzamento. Furono i disordini del 5 aprile a convincere l'esercito a prendere provvedimenti concreti per l'uccisione degli Obrenović. Dopo le proteste anche lo stesso re era sicuro che non avrebbe potuto più godere del sostegno dell'esercito, in particolare della frangia belgradese.¹³⁷

I complottisti non riuscirono a trovare un accordo: dovevano uccidere anche il re o solo la regina? La decisione finale sull'assassinio della coppia reale arrivò dopo le proteste di aprile. Le preparazioni del complotto durarono più di un anno e mezzo, e arrivarono delle voci anche al re. La data ultima per l'uccisione sarebbe stata il 19 aprile, ma sarebbe stato impossibile realizzarlo a causa delle proteste, dato che il re ora dedicava più attenzione all'esercito. Il piano finale dell'attentato al palazzo venne emesso il 9 giugno/27 maggio 1903. Secondo i rapporti dei russi nella notte tra il 10 e l'11 giugno/28 e 29 maggio 1903 all'uccisione della coppia reale parteciparono 40 ufficiali da Belgrado e 10 dalla Serbia. Nel progetto di uccisione non rientrava l'assassinio del ministro e dei fratelli del re, ma la decisione di uccidere il generale Cincar-Marković e Milovan Pavlovic fu presa da Aleksandar Masin, giustificandola con il fatto che sarebbero state vittime del proprio status. Il Ministro degli Interni Velja Todorovic rimase ferito, ma sopravvisse. I fratelli Lunjevic vennero uccisi quali vittime della vendetta personale di Boja Tankosic.¹³⁸

¹³⁷ Сузана Рајић, op cit. 433-435; Dragiša Vasić, op cit., 51-53

¹³⁸ Сузана Рајић, op cit. 444-446; Dragiša Vasić, op. cit, 59-62; Wayne S. Vucinich, op. cit, 53-55; Слободан Јовановић, op cit. 370-374; *Serie P Politica*, Serbia, B 196, Belgrado – telegramma 11. giugno 1903.

13. L'aiuto della diplomazia italiana nel rinnovo delle relazioni diplomatiche serbo-inglesi

opo l'assassinio della coppia reale la mattina dell'11 giugno 1903 fu costituito un governo civile di transizione. Nel nuovo governo rientrarono i rappresentanti di tutti i partiti politici e dell'esercito. Il nuovo governo aspirava a mantenere la pace nel Paese e ad evitare il coinvolgimento delle potenze straniere.¹³⁹

Il governo voleva mantenere la pace nel Paese, ma doveva far fronte anche alle inimicizie delle grandi potenze. Qual'era la loro posizione? Esisteva un timore giustificato: si sarebbe potuti giungere a scontri a livello di politica estera che avrebbero spinto la Serbia verso l'isolamento diplomatico. Perché esisteva tale timore? Le dinastie europee imperiali e reali si attenevano ai principi della legittimità monarchica e dell'umanesimo. Per loro l'uccisione della coppia reale era vista come un attacco contro loro stessi. L'accettazione di questo evento sarebbe stata una minaccia alla loro esistenza e avrebbe scatenato la distruzione dell'ordine politico e sociale esistente. L'assassinio della coppia reale era per loro il primo passo verso la rivoluzione. Il fatto che le varie monarchie europee si sostenessero a vicenda fornisce la vera immagine dell'Europa di quel tempo. I dettagli sull'uccisione della coppia reale arrivarono presto sulle prime pagine dei giornali di tutta Europa, il che mise ancora più in difficoltà la Serbia e la sua posizione a livello internazionale, poiché agli attentatori si rimproverava di aver agito crudelmente e di aver offeso il giuramento dato al re.¹⁴⁰

Quale fu la risposta delle famiglie reali europee e della diplomazia agli avvenimenti in Serbia? Dopo il rapporto dello stesso giorno del delegato italiano a Belgrado al ministero degli Esteri, venne inviata una circolare alle rappresentanze di Londra, Vienna, Parigi, San Pietroburgo, Berlino e Costantinopoli. Il ministero informava i suoi delegati sugli eventi in Serbia e sulla costituzione del nuovo governo, il quale stava cercando di mantenere la pace nel Paese. Per il ministero era importante conoscere le posizioni degli altri Stati europei, innanzitutto sulla possibile ascesa di Petar Karađorđević al trono serbo, considerato che da Belgrado gli era stato inviato un messaggio nel quale si diceva che allo stesso tempo questa era anche la volontà del popolo.¹⁴¹

¹³⁹ Драгољуб Р. Живојиновић, Краљ Петар I Карађорђевић (у отаџбини 1903-1914), књ 3/2, Београд, 2003, 1-3; Српске новине 29. мај 1903; Confidenziale, DD, Serbia, XXII, 1902-1908, doc. 589

¹⁴⁰ Љиљана Алексић-Пејковић, Односи Србије са Француском и Енглеском 1903-1914, Београд 1965, 49, 50; Драгољуб Р. Живојиновић, op cit. 12-15.

¹⁴¹ Serie P Politica, Serbia, B 196, Roma 11. giugno 1903.

Per la Serbia l'atteggiamento di Austria e Russia era importantissimo. Entrambi i Paesi riconobbero l'arrivo del re Petar sul suolo serbo, il che venne reso noto anche sui giornali austriaci e russi e dai loro delegati. Erano in rivalità su chi avesse riconosciuto per primo il nuovo status della Serbia, perché così avrebbero rafforzato la propria posizione. Anche se entrambi i Paesi avevano dei governi autocrati a causa dei loro interessi sul territorio della Serbia, non erano guidati dal principio dell'intoccabilità della personalità del re. In Inghilterra la situazione era diversa. L'Austria e la Russia si attenevano al principio di non coinvolgimento nel diritto del popolo all'autodeterminazione, solo per evitare in questo modo eventuali azioni da parte di un'altra potenza. Il Ministero degli Esteri italiano inviò una circolare a Belgrado, Berlino, Vienna, Parigi, Londra e San Pietroburgo informando che l'Austria-Ungheria aveva accettato la scelta del nuovo re in Serbia e aveva dichiarato che non era vero che l'Austria stava facendo avanzare il suo esercito ai confini con la Serbia.¹⁴²

I diplomatici europei aspettavano la seduta del parlamento fissata per il 15 giugno per poter decidere sulle future azioni da intraprendere. Sebbene le informazioni iniziali nelle città europee vennero accolte con indifferenza, la situazione cambiò dopo che si venne a sapere che all'omicidio avevano partecipato degli ufficiali che dovevano essere il principale appoggio e difesa del re. I diplomatici inglesi erano inorriditi dagli eventi in Serbia. All'interno del governo inglese si parlava dei futuri provvedimenti diplomatici nei confronti della Serbia. Ci si chiedeva se l'attività diplomatica con le personalità del governo che avevano partecipato al complotto si dovesse proseguire, e si parlava anche di un'eventuale azione congiunta con le altre potenze. Così il governo inglese si intrometteva direttamente anche nella politica interna della Serbia, e indirettamente in quella dei Balcani.¹⁴³

Il delegato serbo a Londra, Čedomilj Mijatović, annunciò che l'Inghilterra aveva sospeso le relazioni diplomatiche con la Serbia dopo l'assassinio del re Aleksandar, ma aveva deciso di lasciare il suo delegato in Serbia. Sir Bonham sarebbe rimasto in Serbia come osservatore, ma non avrebbe né richiesto di accreditarsi nel nuovo governo, né avrebbe riconosciuto il re finché non avesse ottenuto un rapporto dettagliato sul modo in cui questi era salito al potere. L'Inghilterra voleva che la Serbia punisse i cospiratori.¹⁴⁴

Prima dell'arrivo in Serbia, il re eletto Petar inviò dei telegrammi allo zar russo e all'imperatore austriaco, al re italiano e al principe montenegrino, e in seguito anche ad altri governatori. Nella lettera al re Vittorio Emanuele disse di essere stato scelto all'unanimità alla Camera e al Senato e che fosse intenzionato a lavorare per il benessere del popolo serbo, così come anche Vittorio Emanuele lavorava per il

¹⁴² Љиљана Алексић Пејковић, op cit. 49-55; Драгољуб Р Живоиновић, op cit. 2; Serie P Politica, Serbia, B 196, Roma 15. giugno 1903 – telegramma N 958

¹⁴³ Љиљана Алексић Пејковић, op cit. 52, 53; British Documents on the Origins of the War 1898-1914, vol. V, 1903-1909, doc 90, 91, 96

¹⁴⁴ Документи о спољној политици Краљевине Србије, књига 1, свеска 1, док. 10, 13, 18; Confidenziale, DD, Serbia, XXII, 1902-1908, doc.634

bene del popolo italiano, e che avrebbe concentrato tutti i suoi sforzi per svolgere i suoi nuovi doveri. Il re italiano, così come lo zar russo e l'imperatore austriaco, fece gli auguri al re serbo. L'ambasciatore russo in Italia disse che il re Vittorio Emanuele parlò bene del nuovo re serbo, ma lo avvertì anche della sua posizione difficile a causa della dipendenza dall'esercito. Questa sua osservazione, tuttavia, non fu parte integrante del telegramma con il quale rispose al re Petar.¹⁴⁵

Tra i diplomatici stranieri ad attendere il re il 24 giugno 1903 ci furono solo quello russo, Tcharicoff, e austriaco, Dumba. Stessa situazione anche per l'udienza al palazzo. L'incaricato d'affari francese condizionò il suo arrivo a quello del resto del governo, ma ciò non avvenne.

Come si giunse allo "sciopero diplomatico"? La questione del complotto rappresentava un grande peso per il re Petar nei primi anni del suo governo. Lo stesso re non trovava il sostegno dei partiti politici ma doveva anche salvaguardare la sua famiglia. I complottisti ebbero un ruolo decisivo per la sua ascesa al potere, opponendosi ai sostenitori della dinastia deposta e ai detrattori tra i politici. Il re si trovava in una situazione molto delicata: da un lato, i complottisti che gli avevano agevolato l'ascesa al trono, e dall'altro le pressioni continue delle potenze europee che volevano processarli. Il problema emerse anche quando i soldati dalle varie province si ribellarono contro gli organizzatori del complotto, i quali ritenevano che l'esercito non dovesse entrare nella vita politica del Paese.¹⁴⁶

Le relazioni con l'Inghilterra continuarono a non essere buone anche dopo la sostituzione del delegato serbo a Londra. Il marchese inglese Lansdowne rifiutò di accogliere il nuovo delegato serbo, Aleksandar Jovičić. Aveva dato il suo accredito al Vicesegretario di Stato del Foreign Office, Willer, gli aveva detto che l'accredito non poteva essere accettato.¹⁴⁷

Il delegato inglese a Roma sperava che il suo governo e che quello inglese ristabilissero le relazioni con la Serbia, ma tale possibilità venne scartata dal Foreign Office. Un nuovo "scandalo diplomatico" emerse quando l'incaricato d'affari inglese a Belgrado si rifiutò di accettare gli auguri inviati dal governo serbo in occasione del compleanno del re Edward. Il delegato serbo non accreditato a Londra, Jovičić, dubitava del fatto che le relazioni con l'Inghilterra si sarebbero ristabilite presto, considerato che in Inghilterra ritenevano che la casa reale serba fosse composta da complottisti e assassini. Termina il suo rapporto osservando che in Inghilterra si stavano portando a termine le preparazioni per l'arrivo del re italiano. In occasione della sua visita a Londra, il re italiano aveva provato a mediare sul rinnovo delle relazioni serbo-italiane, come disse anche Mihajlovic. Aveva parlato molto bene del re serbo, ma trovò un ambiente molto freddo.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Драгољуб Р Живојиновић, op cit. 33; Confidenziale, DD, Serbia, XXII, 1902-1908, doc. 627, 628, 632

¹⁴⁶ Драгољуб Р. Живојиновић, op cit. 233, 234

¹⁴⁷ Документи о спољној политици Краљевине Србије, књига 1, свеска 1, док. 161, 210.

¹⁴⁸ Документи о спољној политици Краљевине Србије, том 1, vol. 1, doc 291, 357; Љиљана Алексић Пејковић, op cit. pp. 431-433; British Documents on the Origins of the War 1898-1914, vol. V, 1903-1909, doc. 112.

All'inizio di marzo il Foreign Office si pronunciò sulle relazioni diplomatiche con la Serbia, ma allo stesso tempo era sempre dell'idea che i complottisti dovessero uscire dal governo ed essere puniti. La stessa notizia venne diffusa dal delegato italiano. Con un decreto del re, il 4 gennaio venne limitata a sei mesi la durata del servizio degli ufficiali a palazzo. Secondo il decreto, il re il 31 marzo doveva mandare via i complottisti, ma con un decreto governativo vennero anzi promossi e divennero ancora più influenti sulla scena politica del Paese.¹⁴⁹

Per la diplomazia europea sapere che i complottisti fossero stati eliminati dal governo ma che non fossero stati puniti, anzi gli erano stati conferiti degli ordini importanti, era un colpo basso. Considerato che l'ambiente diplomatico esigeva che i complottisti fossero stati eliminati dal governo, il che venne realizzato, potevano accettare questa mossa, poiché la posizione in cui si trovavano ora i complottisti non li legava in alcun modo ai diplomatici. La Francia accettò per prima di far rientrare il suo delegato. Seguirono l'Austria-Ungheria l'11 aprile e in seguito l'Italia. Il delegato russo tornò a Belgrado il 25 aprile e inoltrò la richiesta di accreditamento il 28 aprile. Il delegato inglese Tessinger disse che in questa situazione anche l'Inghilterra doveva seguire l'esempio degli altri Paesi e accontentarsi del fatto che i complottisti erano stati allontanati. Tessinger inizialmente sostenne lo sciopero diplomatico e ritenne che non bisognava riallacciare velocemente le relazioni con la Serbia, ma cambiò opinione quando vide che i complottisti erano ancora forti all'interno della Serbia e che erano sostenuti dall'opinione pubblica. Riteneva che ulteriori pressioni avrebbero potuto solo peggiorare la situazione e provocare reazioni negative dell'opinione pubblica contro l'intrusione delle potenze negli affari interni della Serbia.¹⁵⁰

Una nuova opportunità per riallacciare buone relazioni con l'Inghilterra veniva dall'incoronazione del re Petar. Il delegato russo e quello italiano cercarono di convincere a Londra il re Edward di riallacciare le relazioni con la Serbia e che l'incoronazione rappresentasse un momento perfetto per farlo, ma anche questo nuovo tentativo fallì.¹⁵¹ Il Ministero serbo degli Affari Esteri continuò a cercare un modo per riallacciare le relazioni diplomatiche con l'Inghilterra. Il ministro degli Affari Esteri Pašić ritenne che fosse necessario farlo senza la mediazione dell'Italia, e per questo inviò delle istruzioni a Milovanović a Roma. Nei suoi rapporti Milovanović dice che sia il Ministro degli Esteri Tittoni, sia l'Ambasciatore francese erano d'accordo con l'Ambasciatore inglese per ristabilire le relazioni diplomatiche serbo-inglesi. Milanovic nel colloquio con l'Ambasciatore inglese cercò di sminuire il problema, dicendogli che simili attentati alle famiglie reali avvengono

¹⁴⁹ Документи о спољној политици краљевине Србије, књ. 1, св. 2, док 104; Serie P Politica, Serbia, B 197, Londra 7. marzo; Rom 31. mrzo; Belgrado 2. aprile, 5 aprile 1904.

¹⁵⁰ Љиљана Алексић-Пејковић, Односи Србије са Француском и енглеском 1903-1914, 78; Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 6. aprile; 6. aprile N 185/66; 11. aprile, 14. aprile telegramma; 26. aprile; 2 maggio 1904; Документи о спољној политици краљевине Србије, књ. 1, св. 2, док 174

¹⁵¹ Љиљана Алексић-Пејковић, Односи Србије са Француском и енглеском 1903-1914, 84; Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 11. ottobre, 12. ottobre; 21. ottobre 1904; Документи о спољној политици краљевине Србије, књ. 1, св. 2, док 209, 267, 315, 322, 325, 333, 334, 422

anche in altri Paesi e che questi non vengono isolati a livello diplomatico. Parlò anche del danno che l'Inghilterra apportava ad un piccolo Paese, mantenendolo così isolato. Aveva le stesse argomentazioni Nikola Pasic, quando parlò a Tittoni. L'azione diplomatica congiunta con l'Italia non aveva apportato i suoi frutti. Il delegato inglese si era astenuto, il che era un bene per Lord Landsdawn che riteneva che non fosse possibile riallacciare le relazioni con l'Inghilterra senza delle concessioni da parte del re Petar.¹⁵² L'assistente del Ministro inglese degli Affari Esteri Barrington dichiarò che non poteva aspettarsi niente dalla Serbia, ma allo stesso modo mantenevano il loro diritto di non intrattenere relazioni diplomatiche con un Paese che al governo aveva posto gli assassini del re. Disse che se la Serbia avesse continuato ad essere indifferente lo avrebbe fatto anche l'Inghilterra, e sarebbe stato necessario attendere le nuove generazioni per ristabilire le relazioni. Ad ogni modo Barrington disse a Mijatovic che secondo lui si poteva giungere ad un accordo, una volta che i complottisti sarebbero andati in pensione, e il governo serbo inoltrò una proposta per riallacciare le relazioni diplomatiche tramite un'altra potenza amica. Mijatović riferì i dettagli del suo colloquio al Foreign Office al delegato serbo Jovičić, ma Pasic dovette bloccare tutto. A causa delle tensioni all'interno del Paese, i complottisti dovettero rimanere nell'esercito.¹⁵³

L'atteggiamento dell'Inghilterra nei confronti della Serbia cambiò dopo le relazioni tesi tedesco-inglesi. L'Inghilterra aveva bisogno di un alleato contro la Germania, e vide l'opportunità nel migliorare i rapporti con la Russia. Per trovare un compromesso e iniziare a normalizzare le relazioni serbo-inglesi, iniziò la separazione iniziale delle relazioni economiche dalle relazioni politiche, con la creazione di un'agenzia commerciale serba a Londra.¹⁵⁴

Il ministro degli Esteri serbo, Žujović, espone il problema inizialmente al deputato italiano, Avanzano, poiché il ministro italiano Guiccioli era assente da Belgrado. Žujović aveva pianificato di richiedere l'intervento italiano per scoprire le condizioni esatte in cui l'Inghilterra avrebbe accettato di rinnovare le relazioni diplomatiche con la Serbia. Avezzano era consapevole che l'influenza italiana in Serbia sarebbe aumentata se la mediazione si fosse conclusa positivamente, ma non diede una promessa formale. All'inizio di novembre, Tesinger parlò con il rappresentante italiano Guiccioli, che è tornato in Serbia, sulla situazione in Serbia e sulla possibilità di una mediazione.¹⁵⁵ Il governo italiano accettò di intervenire attraverso la sua Ambasciata a Londra. Al rappresentante italiano a Londra, Pansa, era stato incaricato di esaminare il campo e verificare se fosse possibile soddisfare le

¹⁵² Документи о спољној политици краљевине Србије, књ. 1, св. 2, 600, 605, 611, 617; Љиљана Алексић-Пејковић, Односи Србије са Француском и енглеском 1903-1914, 85-86;

¹⁵³ Љиљана Алексић-Пејковић, Допринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903-1906, 434

¹⁵⁴ Љиљана Алексић-Пејковић, Допринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903-1906, 435, 436

¹⁵⁵ Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 3. novembre 1905; Љиљана Алексић-Пејковић, Допринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903-1906, 438

richieste serbe. Dopo la conversazione a Pansa è stato chiaro che non si poteva fare più niente fino a quando non si vede la reazione di Belgrado agli atteggiamenti inglesi espressi. Riteneva che il governo inglese non avesse mostrato un forte interesse per la Serbia e che il governo italiano avrebbe dovuto quindi attendere prima di riavviare nuovamente la questione della mediazione.¹⁵⁶

In un incontro che ebbe con Avezzano, Pašić espresse le aspirazioni del governo serbo di congedare i cospiratori e gli chiese di riferire del loro incontro a Tesingger e di informare in questo modo il suo governo, che avrebbe notato il desiderio della Serbia di ristabilire le relazioni diplomatiche con l'Inghilterra.

Avevano trasmise i dettagli dell'incontro a Tesingger che inviò una relazione al suo governo, sottolineando che sia importante che il governo inglese accettasse l'offerta di Pašić, altrimenti l'Austroungheria prenderebbe in consegna l'intero mercato serbo e metterebbe a repentaglio il commercio inglese e gli interessi politici in Serbia e nei Balcani. Il governo inglese accettò l'opinione di Tesingger e considerò di accettare come soddisfazione congedo dei cospiratori e in tal modo portò alla soluzione del conflitto e all'istituzione di ristabilimento delle relazioni diplomatiche serbo-britanniche.

I cospiratori furono mandati in pensione con il decreto dell'11 giugno 1906 e un nuovo inviato inglese fu nominato subito dopo. Il governo Pašić è entrato nelle nuove elezioni con la questione risolta della cospirazione, che ha anche contribuito alla sua vittoria alle elezioni.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 3. novembre, Roma 20 novembre N 57301, 20. novembre N 57315, 22. novembre 57502; Londra 30. novembre 1296/442

¹⁵⁷ Љиљана Алексић Пејковић, Допринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903-1906, 446-448; Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 19. maggio; 11. maggio 1906.

14. La Ferrovia adriatica negli occhi della diplomazia italiana

La forte dipendenza dall'impero austro-ungarico sprangò le porte allo sviluppo dell'industria serba. In seguito all'insediamento al trono del re Alessandro il corso della politica estera serba cominciò a oscillare tra l'impero austro-ungarico e la Russia. Si cercava di diminuire l'influenza austriaca, la quale, attraverso la Convenzione segreta e l'accordo commerciale, aveva impedito uno sviluppo indipendente dell'industria serba. Per cambiare questa situazione la Serbia aveva bisogno di canalizzare l'esportazione dei propri beni anche verso altri paesi occidentali e l'istituzione della Ferrovia adriatica parve essere una soluzione a tale necessità. Sul versante politico ed economico la ferrovia apparve essere in grado di rientrare nella sfera di influenza delle grandi potenze, in primo piano della Russia e dell'Italia. Perché? La Russia intendeva beneficiare di uno sbocco sul Mediterraneo e per l'industria italiana e per il capitale della ferrovia si sarebbero spalancate le porte verso l'interno della penisola balcanica.¹⁵⁸

Già durante il regno di Milan vi fu la possibilità che la Serbia fosse servita dalla ferrovia adriatico-danubiana. La linea ferroviaria avrebbe dovuto ricollegarsi a quella russo-rumena, probabilmente da Odessa, garantendo così a questi due paesi uno sbocco sul mare Adriatico.¹⁵⁹

Il governo serbo iniziò a considerare seriamente l'istituzione della Ferrovia adriatica nel periodo 1896-1897. La Serbia, attraverso il suo Ambasciatore presso la Porta, Stojan Novaković, presentò due note che richiedevano l'edificazione della ferrovia.

Un cambiamento del corso della politica estera serba fu evidente in seguito al matrimonio del re Alessandro e all'arrivo del governo radicale filorusso, allorquando fu riconsiderata l'istituzione delle ferrovie adriatiche. Perché il progetto fu riconsiderato e quali forze erano alla base dell'interesse per la sua realizzazione? Il progetto della Ferrovia adriatica avrebbe dovuto fungere da contrappeso al progetto indetto dal governo austro-ungarico, nel novembre 1900, in merito all'istituzione della ferrovia bosniaca orientale, che avrebbe intaccato lo status quo dei Balcani, minacciando in modo più sensibile la Serbia. Il progetto e le ferrovie avrebbero fornito all'impero austro-ungarico un accesso a Salonicco e questo era il suo obiettivo. In tutta risposta la Russia sollevò la questione della costruzione della

¹⁵⁸ Димитрије Ђорђевић, Пројекат Јадранске железнице, Историјски гласник, 3-4, Београд, 1956, 3.

¹⁵⁹ Wayne S. Vučinić, op cit. 210

Ferrovia adriatica e diresse l'attività diplomatica verso Francia, Italia e Turchia. L'Ambasciatore russo a Roma esortò il governo italiano a sostenere il progetto adriatico, stessa missione diplomatica ebbe luogo a Costantinopoli, dove si puntò a convincere il sultano che l'edificazione della ferrovia avrebbe soddisfatto le esigenze economiche e militari del paese. Il progetto fu avviato dalla Russia, che non lo foraggiò tuttavia sul piano economico e la costruzione delle ferrovie fu assicurata dal capitale francese e italiano. Il governo italiano approvò il progetto della Ferrovia adriatica e il rappresentante francese a Roma era sicuro che il rappresentante italiano presso la Porta si sarebbe espresso a favore del progetto ferroviario.¹⁶⁰

Le relazioni da parte italiana testimoniano, durante il 1901, l'interesse da parte del governo italiano per la costruzione della ferrovia. Il rappresentante italiano in Serbia intrattenne frequenti dialoghi con il rappresentante russo che lo informava sugli sviluppi raggiunti a Porta. Al contempo i dispacci arrivati da Costantinopoli, da parte del rappresentante italiano, informavano della posizione della Porta così come della posizione dei rappresentanti russi, francesi e serbi in merito al progetto ferroviario adriatico.¹⁶¹

Nel quadro della guerra doganale il governo italiano si impegnò a sostenere, presso la Porta, la proposta serba di edificazione della Ferrovia adriatica. Nei piani serbi l'istituzione della Ferrovia adriatica contemplava la costruzione delle ferrovie della Craina. Il piano originale teso a finanziarsi con i capitali dalla Francia venne cambiato nell'estate del 1906, allorquando il governo serbo cercò di costituire una società assistita dal capitale inglese, che avrebbe inizialmente avviato i lavori delle ferrovie della Craina per poi passare all'intero articolato delle Ferrovie adriatiche. Le società inglesi erano note nel settore della costruzione delle ferrovie coloniali e si ritenne che il governo britannico, attraverso il suo rappresentante a Costantinopoli, sarebbe riuscito a convincere la Porta in merito all'edificazione della Ferrovia adriatica.¹⁶²

L'adozione del progetto della Ferrovia adriatica da parte della Porta fu di estrema rilevanza. La visita a Belgrado del pascià Munir, tra la fine del 1906 e l'inizio del 1907, scatenò le proteste a Vienna e a Sofia. Il sostegno della Porta alla costruzione della ferrovia costituì un duro colpo per le intenzioni dell'impero austro-ungarico tese a indebolire economicamente la Serbia e a ritagliarsi uno sbocco verso la Macedonia. La ferrovia avrebbe contribuito al miglioramento della posizione militare della Turchia e rafforzato economicamente l'impero. Con la politica delle concessioni a beneficio di Francia, Inghilterra e Italia si sarebbe ottenuto il loro sostegno contrastando così le intenzioni dell'Austria. Per schierare la Porta dalla

¹⁶⁰ Љиљана Алексић Пејковић, Италија и Јадранска железница, Историјски часопис, 34, Београд, 1988, 259, 260; Wayne S. Vucinic, op. cit, 210; Димитрије Ђорђевић, Пројекат Јадранске железнице, 5; Documents Diplomatiques Français, série II, volume I, doc 139, 182, 247, 307, 328

¹⁶¹ Confidenziale, DD, Ferrovie Balcaniche 1888-1910, doc 42, 45, 46, 48, 49, 51, 54

¹⁶² Димитрије Ђорђевић, Пројекат Јадранске железнице, 6, 7; Љиљана Алексић Пејковић, Италија и Јадранска железница, 263

propria parte, la Serbia dovette fare affidamento sul sostegno diplomatico delle grandi potenze. La prima ad accettare il suo progetto fu l'Italia. Per avere un quadro più circostanziato relativo alla Ferrovia adriatica, nel marzo 1906 il governo italiano inviò il pubblicista Vico Montegaca in Serbia, Romania e Bulgaria. San Giuliani, nuovo rappresentante italiano a Londra, alla fine del 1906 esortò il governo britannico ad accettare il progetto e all'ambasciatore italiano a Costantinopoli furono inviate istruzioni affinché alla Porta fosse sostenuto il progetto ferroviario serbo.¹⁶³

Un importante fattore fu costituito dal finanziamento e dalla costruzione della ferrovia attraverso due fasi: i negoziati con i rappresentanti della *Société financière d'Orient* e con la Banca ottomana di Parigi, in seguito le trattative furono estese in Inghilterra, Russia e Italia, da cui si attendeva un afflusso di capitali. L'intesa fu raggiunta con i rappresentanti della banca di Parigi, dopodiché furono adottate due linee nei confronti della Porta: le concessioni e i collegamenti con le ferrovie ottomane. Il pascià Munir si raccomandò del fatto che a tale richiesta avrebbe dovuto seguire il momento di inizio dei lavori. Una circostanza aggravante insorse allorquando il governo italiano chiese una partecipazione, che la Banca ottomana rifiutò, spiegando che tale mossa avrebbe suscitato la sfiducia della Porta che di conseguenza sarebbe diventata inaccessibile.¹⁶⁴

Alla fine di febbraio 1908, su iniziativa del governo d'Italia, fu costituito un gruppo di capitalisti, rappresentanti del capitale prettamente italiano, guidati dalla Banca nazionale italiana. Il gruppo doveva partecipare alla costruzione delle ferrovie. I negoziati con i rappresentanti della Banca ottomana furono condotti alternativamente a Parigi e a Roma. La Banca Ottomana inizialmente accettò che l'Italia partecipasse unicamente alla costruzione del porto dell'Adriatico, ma sotto pressione del ministro degli esteri francese accettarono che i banchieri francesi partecipassero alla costruzione della ferrovia, ma a condizione che a favore francese fosse risolta la controversia accesa con i capitalisti italiani inerente alle miniere e alla ferrovia di Eraclea. Dopodiché fu raggiunto l'accordo, il 13 marzo, relativo alla società di capitale franco-italiana.¹⁶⁵

L'Inghilterra si rifiutò categoricamente di aderire al progetto adriatico, il che indebolì visibilmente l'azione delle grandi potenze. A inizio giugno 1908 si credette che la Porta avrebbe accettato il progetto, sebbene vi fossero stati disaccordi. Tcharicoff consigliò il governo serbo di essere pronto a lavorare appena fosse raggiunto un accordo, e che il denaro fosse depositato a Costantinopoli. A Parigi, il 30 luglio, ebbe luogo la prima riunione dei sindacati per la costruzione della Ferrovia adriatica, in presenza della Banca ottomana, della rete ferroviaria generale e della società Salonico-Costantinopoli. Lo sviluppo dei lavori in una direzione positiva fu interrotto dalla rivoluzione dei Giovani Turchi.

¹⁶³ Димитрије Ђорђевић, Пројекат Јадранске железнице, 8

¹⁶⁴ Димитрије Ђорђевић, Пројекат Јадранске железнице, 11

¹⁶⁵ Љиљана Алексић Пејковић, Италија и Јадранска железница, 264-267; Димитрије Ђорђевић, Пројекат Јадранске железнице 13, 14; DDF, serie II, volume XI, 343, 353, 356

Il 1908 non fu un anno turbolento solo a causa della rivoluzione dei Giovani Turchi, ma anche per l'annessione della Bosnia ed Erzegovina, che cambiò l'andamento e la priorità della politica serba.¹⁶⁶

La lotta per le concessioni proseguì subito dopo la crisi di annessione del 1909. Ai primi di gennaio alla Porta si disse che le richieste serbe sarebbero state sostenute, ma a due condizioni: in primo luogo, che la Porta non era in grado di impegnarsi finanziariamente per la costruzione della ferrovia e la seconda che la ferrovia condizionava la posizione russa relativa alla questione cretese e in questo si evince chiaramente l'obiettivo teso a ricattare la diplomazia russa.

Nel 1909 il governo serbo accese un prestito con Parigi, che avrebbe dovuto permettere la costruzione di ferrovie e di porti. Nel corso della riunione dei governanti russi e italiani, a Rakondija, Tittoni e Izvolski concordarono che si dovessero avviare al più presto i lavori di costruzione della ferrovia. Milovanović volle accelerare la costruzione delle ferrovie pertanto cercò di mediare, a Londra e a Vienna, affinché i loro capitali fossero altrettanto inclusi nella costruzione della ferrovia, tuttavia questi tentativi si conclusero con un fallimento.

Sotto pressione da parte della diplomazia italiana, francese, russa e serba la Porta permise a una società francese, il 3 settembre 1909, di compiere uno studio di terreno. L'autorizzazione ottenuta dalla Porta comprendeva l'intero percorso. Sorsero problemi imprevisi allorquando gli ingegneri sul terreno, dopo aver attaccato la popolazione albanese, si ritirarono a Costantinopoli, riportando i lavori della ferrovia a un nuovo punto morto.¹⁶⁷

Il re Petar e Milovanović visitarono Costantinopoli nel mese di aprile 1910 in occasione dell'accordo commerciale delle Ferrovie adriatiche. In quel momento la politica turca guardava favorevolmente la Ferrovia adriatica. Il sultano acconsentì alla sua costruzione, ma affermò che la linea sarebbe stata costruita con fondi turchi, senza il contributo delle grandi potenze perché ciò avrebbe offeso la dignità della Turchia. Milovanović sapeva che la Turchia non disponeva dei mezzi finanziari e che senza l'aiuto delle grandi potenze si sarebbe dovuto aspettare a lungo prima dell'avvio dei lavori.

Anche se si pensava che fossero stati risolti tutti i problemi sorti nell'ambito del processo di adozione delle Ferrovie adriatiche come la rivoluzione dei Giovani Turchi del 1908, la crisi di annessione del 1908/1909, la rivolta albanese del 1910, i progetti ferroviari, nell'autunno 1911, furono ulteriormente rinviati a causa della guerra italo-turca. Anche se nel 1912 si tentò di intraprendere i lavori di costruzione da Pristina, questi furono nuovamente fermati dalla rivolta albanese e in seguito dalle guerre balcaniche.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Димитрије Ђорђевић, Пројекат Јадранске железнице, 28

¹⁶⁷ Димитрије Ђорђевић, Пројекат Јадранске железнице, 27-30

¹⁶⁸ Димитрије Ђорђевић, Пројекат Јадранске железнице, 29-32

15. La crisi bosniaca e la reazione italiana

urante la crisi orientale tra il 1875 e 1878, l'Austria-Ungheria si era coalizzata con la Russia tramite l'accordo di Reichstadt del 1876 e la convenzione di Budapest per ottenere il diritto di annessione dei territori della Bosnia ed Erzegovina. Al congresso di Berlino del 1878 le grandi potenze concessero all'Austria-Ungheria un mandato per occupare temporaneamente il territorio della Bosnia ed Erzegovina per regolare la situazione e mantenere la pace.

Per liberarsi dalle pressioni dell'Austria, la Serbia cominciò a cercare un nuovo mercato per i suoi prodotti e lo trovò a Salonico, ma c'era in progetto anche la costruzione della ferrovia che l'avrebbe condotta fino all'Adriatico. A livello di politica estera si muoveva verso la Russia e il suo alleato, la Francia, e dal 1907 la Gran Bretagna. La Serbia aveva difficoltà a liberarsi dal peso di Vienna che aveva in mente di gestire le ferrovie serbe o eventualmente di costruire una ferrovia che passasse nei pressi di Novi Pazar. L'Austria costituiva una minaccia importante, considerato che aveva anche soffocato e bloccato l'economia serba e che avrebbe potuto mettere sotto scacco tutto il territorio del Paese. La dimostrazione della potenza austriaca fu chiara con la guerra doganale del 1906, la quale rappresentò solo l'inizio dell'annessione della Bosnia ed Erzegovina.¹⁶⁹

La rivoluzione dei Giovani Turchi fu la ragione sufficiente perché l'Austria-Ungheria decidesse di annettere la Bosnia Erzegovina. Decisero di proclamare l'annessione in occasione del 60° anniversario della salita al potere di Francesco Giuseppe I. L'Austria-Ungheria si stava preparando a farlo già dal periodo del Congresso di Berlino, quando ottenne il mandato di occupare temporaneamente il territorio e di evitare in questo modo che i paesi slavi fossero riuniti sotto l'egida di un grande Stato. A destabilizzare ulteriormente la scena politica in Serbia erano le voci sui tentativi dell'Austria di annessione del territorio della Bosnia Erzegovina. Considerato che con il cambio della dinastia in Serbia nel 1903 si giunse alla fine della politica estera filorussa, si arrivò ad un raffreddamento delle relazioni con l'Austria, il che portò all'inasprimento delle relazioni a livello economico. Questa situazione risultò favorevole per l'Austria e per l'annessione della Bosnia Erzegovina, perché allo stesso tempo anche la Russia era indebolita dalla sconfitta causata dalla guerra con il Giappone.¹⁷⁰

L'imperatore Francesco Giuseppe firmò l'atto di annessione il 5 ottobre, e l'annessione venne proclamata il 7 ottobre 1908. Lo stesso giorno con un messaggio

¹⁶⁹ Чедомир Попов, Међународни оквири анексије Босне и Херцеговине 1908-1909, 49

¹⁷⁰ Михаило Војводић, Србија и Анексиона криза 1908-1909, 119-121

il Barone Erenthal comunicò a Russia, Inghilterra, Germania, Francia, Italia e Turchia sull'annessione.¹⁷¹

Il delegato italiano a Belgrado parlò delle tensioni all'interno del Paese e dell'inimicizia nei confronti dell'Austria proprio a causa dell'annessione.¹⁷²

Il delegato italiano a Vienna, Avarna, ricevette la comunicazione che la proclamazione di annessione venne letta a Sarajevo il 7 ottobre e che la proclamazione sarebbe stata pubblicata sui giornali austriaci.¹⁷³

La proclamazione dell'annessione venne inviata a tutti i consolati a Sarajevo. Budapest era soddisfatta della proclamazione, ma la situazione a Belgrado era preoccupante. Come scrive il delegato italiano, il governo serbo aveva predisposto delle misure aggiuntive per mantenere la pace per le strade. I giornali serbi parlavano degli eventi in Bosnia-Erzegovina ed emergeva la questione di un possibile scontro con l'Austria.¹⁷⁴

Il delegato austriaco a Belgrado inviò al Ministro serbo degli Esteri Milovanović la nota sull'annessione del territorio. Il governo serbo lo stesso giorno inviò una circolare di protesta alle grandi potenze. L'esecutivo voleva che si tornasse allo status quo. La protesta serba nelle capitali delle grandi potenze venne accolta con riserva.¹⁷⁵

Il rappresentante italiano a Belgrado inviò una circolare sulla protesta serba a Roma, perché non poté essere fatto dal rappresentante serbo, a quel tempo assente. Negrotto afferma che il governo austro-ungarico respinse la nota serba di protesta e che attese la risoluzione della situazione durante l'Assemblea generale straordinaria programmata per il 10 ottobre. Nella riunione dell'11 ottobre l'Assemblea accolse tutte le proposte del governo e approvò un prestito per le armi, giustificato dalla necessità di difendersi. Il rappresentante italiano riferì che l'opinione pubblica in Serbia voleva la guerra e pensò che il re serbo fosse dello stesso parere.¹⁷⁶

Il Ministro degli Esteri serbo Milanović volle scoprire quale fosse l'atteggiamento delle grandi potenze sulla questione dell'annessione e si diresse a Berlino, Londra, Parigi e Roma, inviando Nikola Pašić a San Pietroburgo e Stojan Novaković a Costantinopoli. Milanović venne bene accolto in Italia e riuscì ad ottenere la promessa che il governo avrebbe sostenuto gli interessi serbi.¹⁷⁷

Il rappresentante italiano a Londra riferì sui possibili negoziati tra la Serbia e la Turchia per un'azione comune contro l'Impero austro-ungarico, ma il governo britannico era del parere che il sultano non avrebbe sostenuto i negoziati. Il rappresentante russo a Costantinopoli confermò che la Serbia non avrebbe ottenuto la compensazione territoriale perché l'Austria-Ungheria aveva dichiarato la Bosnia

¹⁷¹ Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5788

¹⁷² Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5789

¹⁷³ Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5795

¹⁷⁴ Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5800

¹⁷⁵ Михаило Војводић, Србија и Анексиона криза 1908-1909, 126, 127; Serie P Politica, Serbia, B 198, Roma 8. ottobre 1908.

¹⁷⁶ Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5830, 5843, 5845

¹⁷⁷ Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5997

ed Erzegovina un suo territorio e che l'unica concessione alla Serbia fosse l'autorizzazione alla costruzione delle ferrovie adriatiche. I negoziati tra la Porta e l'Austria durarono dal dicembre 1908 al gennaio 1909, quando la Turchia accettò un compenso monetario per un importo di due milioni e mezzo di lire turche. Il Protocollo d'intesa raggiunto tra l'Austria e la Turchia venne siglato solo il 26 febbraio 1909 a causa di complicazioni perché l'Austria chiese alla Turchia di vietare preventivamente il trasferimento di materiale bellico per la Serbia attraverso il proprio territorio, cosa che la Turchia non accettò perché voleva mantenere buone relazioni con la Serbia.¹⁷⁸

La discussione sull'annessione continuò anche nelle sedute pubbliche dell'Assemblea nazionale del 2 e 3 gennaio 1909, perché la situazione si inasprì sempre di più. Secondo il punto di vista austro-ungarico si annunciò uno stato di guerra, ed il vertice statale della Serbia non mostrò alcuna volontà di rinuncia. Da Budapest arrivavano voci sulla preparazione di un attacco alla Serbia in marzo e che in occasione di tali preparazioni ci sarebbe stata una mobilitazione del corpo d'armata di Zagabria e Timisoara. Al rappresentante serbo a Roma fu consigliato che la Serbia mantenesse la calma e rimanesse paziente poiché la potenza militare a Vienna sosteneva l'azione militare. L'Inghilterra invece spinse affinché si risolvesse al più presto la questione dell'annessione, perché altrimenti sarebbe stato impossibile evitare l'azione militare.

Milanović con la circolare del 22 febbraio si rivolse alle grandi potenze sostenendo che la Serbia con il proprio comportamento non avesse fornito motivo per intraprendere una misura militare nei suoi confronti e che non avesse minacciato in alcun modo l'Austria-Ungheria. Egli ritenne che l'ultimatum alla Serbia fosse il peggiore attacco e che avrebbe dovuto difendersi a prescindere dal risultato.

L'Austria-Ungheria fece un passo verso la Serbia con la nota del 6 marzo 1909, con la quale richiese l'avvio dei nuovi negoziati per un accordo commerciale, perché sottolineava che con quello firmato nel marzo 1908 la condizione era che la Serbia si impegnasse a cambiare il proprio atteggiamento nei confronti dell'annessione. In questo modo l'Austria-Ungheria voleva avviare direttamente i negoziati con la Serbia evitando una possibile mediazione da parte della Russia. Invece di una risposta diretta, la Serbia inviò una nota alle grandi potenze, che si suppone essere al tempo stesso la risposta alla richiesta austro-ungarica di un accordo commerciale. La Serbia lasciò alle potenze firmatarie del trattato di Berlino di regolamentare a propria discrezione l'articolo 25 del trattato e che la Serbia non avrebbe richiesto alcuna compensazione territoriale o economica all'Impero austro-ungarico. Il barone Aehrenthal valutò negativamente la nota serba e non l'accettò come risposta alla richiesta del 6 marzo. Il riconoscimento dell'annessione da parte della Russia venne accolto con delusione in Serbia e Milanović volle sapere se con questa mossa della Russia la Serbia si sarebbe liberata delle garanzie umilianti relative

¹⁷⁸ Михаило Војводић, Србија и Анексиона криза 1908-1909, 137; Serie P Politica, Serbia, B 198, Roma 17. novembre 1908. Confidenziale, DD, Serbia, 1908, doc 890, 891

alla Bosnia ed Erzegovina. Nel caso in cui l'Austria-Ungheria lo avesse richiesto, Milanović avrebbe caratterizzato le richieste come un atto di aggressione inutile.¹⁷⁹

Il Ministro italiano Tittoni pensò che la questione fosse ormai persa dopo il riconoscimento della Russia, ma che la Serbia fu salva da ulteriori umiliazioni. Le grandi potenze si incontrarono in Austria-Ungheria e il 27 marzo raggiunsero un accordo. I rappresentanti di Inghilterra, Francia, Russia, Italia e Germania il 30 marzo 1909 riportano un promemoria che la Serbia avrebbe dovuto includere nella sua nota del 14 Marzo: "La Serbia riconosce che non è stata violata nei propri diritti di fronte al fatto compiuto in Bosnia ed Erzegovina e pertanto, accetterà la decisione delle grandi potenze in base all'articolo 25 del trattato di Berlino".

Il Ministero serbo degli Affari Esteri adottò il testo della nota e nello stesso giorno la inviò al rappresentante serbo a Vienna. Djordje Simić insieme al rappresentante inglese dovette rivedere il testo serbo e allinearlo con quello che era stato precedentemente stabilito dal barone Aehrenthal. La versione finale del testo venne inviata al barone Aehrenthal il 31 marzo. In questo modo la Serbia, nella scelta tra la guerra e la capitolazione diplomatica, scelse la propria capitolazione diplomatica.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Михаило Војводић, Србија и Анексиона криза 1908-1909, 153-156; Confidenziale, DD, Serbia, 1909, doc. 1158, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1176, 1177, 1189, 1182, 1203, 1207, 1227

¹⁸⁰ Михаило Војводић, Србија и Анексиона криза 1908-1909, 157, 158; Confidenziale, DD, Serbia, 1909, doc. 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1300, 1302, 1304, 1309, 1311, 1313

1. Le relazioni diplomatiche tra Serbia e Italia prima dell'indipendenza Serba

TABELLONE 1

Mappa 1 – L'impero Ottomano nel 1875 diviso in vilayet: Vilayet di Kosovo, Vilayet di Bosnia e di Danubio. I colori indicano le lingue che si parlano in tali regioni: rossa – lingua serba; verde – lingua bulgara; gialla – lingua turca; blue – lingua greca; marrone – lingua albanese; verde chiaro – lingua rumena.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica, No 639

Mappa 2 – Confine del Principato di Serbia verso Bulgaria. La linea con i puntini indica la posizione dell'esercito serbo nel 31. Gennaio 1878. quando fu annunciato l'armistizio. La linea con trattini tratteggiati indica la linea di delimitazione accordata ad Adrianopoli.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica, No 639

Foto: La firma del trattato di pace di Santo Stefano
The Illustrated London News, Volume 72

Documento proveniente da Belgrado del 10. Marzo 1878. nel quale il rappresentante italiano, il Conte Joannini, descrive la linea di demarcazione accordata con la pace di Santo Stefano e nota che in un allegato non invia la mappa poiché ci sono state irregolarità con le mappe austro ungariche le quali sono state usate durante le trattative di pace.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica, No 1149

2. La missione diplomatica di Dimitrije Matić a Roma

TABELLONE 2

Documento proveniente da Belgrado del 5. Marzo 1878. nel quale il rappresentante italiano, il Conte Joannini, annuncia futura visita diplomatica di Dimitrije Matić, rappresentante serbo. ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 643

Documento proveniente da Belgrado del 5. Marzo 1878. nel quale il rappresentante italiano, il Conte Joannini, esprime le condoglianze del Principe Milan in occasione della morte di Vittorio Emanuele II e la speranza che il re Umberto I continui con la politica amichevole verso il Principato di Serbia.

Foto Dimitrije Matić, rappresentante diplomatico serbo
sr.wikipedia.org

Foto Umberto I re d'Italia
Sr.wikipedia.org

3. Congresso di Berlino attraverso i documenti diplomatici italiani

TABELLONE 3

Documento proveniente da Belgrado del 3. Giugno 1878. nel quale l'ambasciatore tedesco, Keudel, invita i rappresentanti italiani a prendere parte al Congresso di Berlino.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Aprile, Maggio, Giugno 1878, doc. 1996

Foto Congresso di Berlino
sr.wikipedia.org

Trattato di Berlino 1878 con gli articoli che si riferiscono alla Serbia.
ASDMAE, Libro Verde Trattato di Berlino

Documento proveniente da Belgrado del 1. Agosto 1878. nel quale il rappresentante italiano, il Conte Joannini, informa che il Principe Milan dichiarerà l'indipendenza del Principato di Serbia nel giorno del suo compleanno 22. Agosto.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 689

Foto Jovan Ristić, ministro degli affari esteri serbo
sr.wikipedia.org

Luigi Corti, ministro degli affari esteri italiano
Sr.wikipedia.org

4. Commissione per la delimitazione del confine serbo e partecipazione del rappresentante italiano

TABELLONE 4

Documento proveniente da Belgrado del 15. Settembre 1878. nel quale il viceconsole italiano, Camilo Bertola, conferma l'arrivo del rappresentante italiano, il colonnello di stato maggiore Gola, il quale farà parte della commissione per la demarcazione del confine serbo.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 707

Documento proveniente da Belgrado del 27. Settembre 1878. nel quale il colonnello di stato maggiore Gola, riferisce dell'inizio della riunione dei rappresentanti a Belgrado, che parteciperà al commissione per la demarcazione del confine serbo. Specifica i nomi di tutti i rappresentanti.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 3857

Documento proveniente da Vranje del 4. Novembre 1878. nel quale il colonnello di stato maggiore Gola, riferisce che la commissione per la linea di demarcazione ha incominciato i lavori. Spiega che la stessa commissione lavorerà alla demarcazione della Serbia con la Bulgaria e Turchia.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Commissione internazionale No 4

Mappa – schizzo dell'intorno di Prepolac (Vilayet di Kosovo) ottobre 1878. punti controversi della delimitazione. La disputa sul confine vicino a Prepolac è stata risolta dalla proposta italiana, russa, tedesca.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Commissione internazionale No 14

Documento sulla linea di demarcazione della Serbia dopo il Congresso di Berlino, settembre 1879.

ASDMAE, Libro Verde, Delimitazioni di Frontiera, Serbia

5. Le relazioni diplomatiche fra l'Italia e la Serbia indipendente

TABELLONE 5

Documento proveniente da Belgrado del 26. Settembre 1879. nel quale l'ambasciatore Giuseppe Tornielli, conferma l'arrivo a Belgrado e ricevimento da parte del ministro degli affari esteri, Jovan Ristic. Tornielli afferma anche di avere un ricevimento con Dimitrije Matic, che era in visita diplomatica a Roma 1878.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 1

Convenzione consolare e di stabilimento tra l'Italia e la Serbia firmata da Jovan Ristic e Giuseppe Tornielli 9. Novembre 1879. Ratificato a Belgrado 1. Gennaio, a Roma 18. Gennaio 1880.

ASDMAE, Trattati e convenzioni fra il Regno d'Italia ed i governi esteri

La Convenzione di estradizione tra la Serbia e l'Italia firmata da Jovan Ristić e Giuseppe Tornielli 9. Novembre 1879. Ratificato a Belgrado 1. Gennaio, a Roma 18. Gennaio 1880.

ASDMAE, Trattati e convenzioni fra il Regno d'Italia ed i governi esteri

Foto Giuseppe Tornielli, rappresentante italiano a Belgrado, accreditato 7. Settembre 1879.

sr.wikipedia.org

Foto Filip Hristić, rappresentante serbo a Roma, accreditato il 24. Maggio 1881. Residente a Vienna.

sr.wikipedia.org

Foto Milan Kujundžić, rappresentante serbo a Roma, accreditato il 1. Marzo 1883. Primo rappresentante serbo residente a Roma

sr.wikipedia.org

6. Trattato commerciale tra Serbia e Italia

TABELLONE 6

Documento proveniente da Belgrado del 1. Ottobre 1879. nel quale il rappresentante italiano, Tornielli, informa dell'incontro con Jovan Ristic e discute sulle conclusioni delle relazioni consolari.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1441, Serie Politica No 2

Dichiarazione fra l'Italia e la Serbia per regolare temporaneamente il regime daziario fra i due Paesi. Dichiarazione firmata dal Conte Joannini e Jovan Ristić 8. Maggio 1879.

ASDMAE, Trattati e convenzioni fra il Regno d'Italia ed i governi esteri

Trattato di apertura della società commerciale Italo-Serba a Udine – Marzo 1881.

Antonio Consolini, La società Commerciale Italo-Serba-nozioni generali sulla Serbia per uso dei commercianti industriali e agricoltori Italiani, Udine, 1881

7. La Convenzione segreta nei documenti diplomatici italiani

TABELLONE 6

Documento proveniente da Vienna del 15. Giugno 1881. nel quale il rappresentante italiano, de Robilant, informa della visita del Principe Milan a Vienna e sulle relazioni commerciali attraverso le quali l'Impero austro-ungarico potrebbe controllare il Principato di Serbia.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 162

Foto Carlo Felice Nicolis di Robilant, rappresentante italiano a Vienna
sr.wikipedia.org

Documento proveniente da Berlino del 10. Giugno 1881. nel quale il rappresentante italiano a Berlino, Launay, informa del viaggio del Principe Milan a Berlino, Vienna, Pietroburgo. Informa della buona accoglienza del Principe Milan a Vienna e della richiesta di sostegno all'Impero austro-ungarico e alla Russia per portare il Principato di Serbia al rango di regno.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 163

Foto Eduardo de Launay, rappresentante italiano a Berlino
sr.wikipedia.org

Documento proveniente da Belgrado del 20. Maggio 1881. nel quale il rappresentante italiano a Belgrado, Pansa, informa sulla convocazione dell'Assemblea Nazionale per discutere la firma del trattato commerciale, convenzione consolare e relazioni doganali.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 13

Foto Alberto Pansa, rappresentante italiano a Belgrado
sr.wikipedia.org

Documento proveniente da Belgrado del 16. Settembre 1881. nel quale il rappresentante italiano a Belgrado, Antonio Tossi, informa sul ritorno del Principe Milan dal viaggio e dalla futura sessione dell'Assemblea Nazionale a Nis.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 153

8. Proclamazione del Regno di Serbia attraverso i documenti diplomatici italiani

TABELLONE 8

Documento proveniente da Belgrado del 2. Marzo 1882. nel quale il rappresentante italiano a Belgrado, Antonio Tossi, informa che l'Assemblea Nazionale lavora su un proclama che porta il Principato di Serbia al rango di regno.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 22

Documento proveniente da Roma del 23. Febbraio 1882. nel quale il ministro degli affari esteri, Mancini, informa che il Principato di Serbia sale al livello di regno e che l'Austria-Ungheria non impedirà tali intenzioni

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 169

Documento proveniente da Vienna del 1. Marzo 1882. nel quale il rappresentante italiano a Vienna, de Robilant, informa che in una conversazione con il conte Kalnoky di aver appreso che la Serbia sarebbe salita al rango di regno e che l'Austro-Ungheria non si sarebbe opposta, poiché la salita al rango di regno era stata riconosciuta anche alla Romania.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 170

Documento proveniente da Berlino del 6. Marzo 1882. nel quale il rappresentante italiano, Launay, informa sulla proclamazione del regno di Serbia, e che Austria-Ungheria, Russia e Germania hanno concordato, poiché lo stesso diritto è stato concesso alla Romania l'anno precedente.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 173

Documento proveniente da Londra del 9. Marzo 1882. nel quale il rappresentante italiano a Londra, Menabrea, informa che il ministero degli Esteri inglese ha accettato la salita del Principato Serbia al rango di regno.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 176

Foto Re Milan Obrenović
sr.wikipedia.org

Proclamazione di re Milan che porta il Principato di Serbia al rango di regno.
ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 30

9. Opinione della diplomazia italiana sulla guerra serbo-bulgara

TABELLONE 9

Documento proveniente da Belgrado del 14. Novembre 1885. nel quale il ministro degli affari esteri italiano, De la Tour, informa sulla proclamazione dello stato di guerra tra Serbia e Bulgaria. Con il rapporto invia allegato una traduzione della proclamazione di guerra di re Milan.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 70

Documento proveniente da Belgrado del 24. Febbraio 1886. nel quale il rappresentante italiano a Belgrado, conte Zannini, informa che le grandi potenze stanno facendo pressioni su re Milan per porre fine alla guerra con la Bulgaria attraverso la loro mediazione.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, Confidenziale, No 38

Documento proveniente da Belgrado del 15. Marzo 1886. nel quale il rappresentante italiano a Belgrado, conte Zannini, informa che è in contatto con il rappresentante serbo a Bucarest e che si sta preparando la firma di pace tra Serbia e Bulgaria.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 46

Documento proveniente da Sofia del 23. Febbraio 1886. nel quale il rappresentante italiano a Sofia, Sonnaz, informa che la Bulgaria accetta la proposta del delegato serbo Mijatović che la firma della pace a Bucarest venga ridotta ad un solo articolo del trattato.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1881-1890, No 880

Documento proveniente da Belgrado del 18. Marzo 1886. nel quale il rappresentante italiano a Belgrado, conte Zannini, informa che è firmata la pace con la Bulgaria. In allegato invia proclamazione della pace di re Milan.

ASDMAE, Moscati VI, Serbia, busta 1412, Serie Politica, No 47

10. Atteggiamento della diplomazia italiana verso l'abdicazione di Re Milan

TABELLONE 10

Documento sul divorzio del re Milan e della regina Natalia

ASDMAE, Serie Politica A, Serbia, Busta 111, No 199/106

Foto re Milan, regina Natalia e figlio Aleksandar
patriot.rs

Telegramma proveniente da Belgrado del 9. Marzo 1889. nel quale il rappresentante italiano a Belgrado, Galvagna, informa che da Pietroburgo si interessano del governatorato dopo l'abdicazione di re Milan. A loro interessa il futuro status del re Milan e della regina Natalia.

ASDMAE, Serie Politica A, Serbia, Busta 111, Telegramma in arrivo N 676

Telegramma proveniente da Vienna del 22. Marzo 1889. Nel quale il rappresentante italiano, Nigra, informa che il re Milan si trova a Vienna e attesta che la

situazione in Serbia è pacifica. Il re si sta preparando per un viaggio a Belgrado da dove partirà per Costantinopoli.

ASDMAE, Serie Politica A, Serbia, Busta 111, Telegramma in arrivo N 798

Telegramma proveniente da Pietroburgo del 8. Aprile 1889. nel quale il rappresentante italiano, Marochetti, informa che il rappresentante russo a Belgrado ha dato le sue accreditazioni per la conferma.

ASDMAE, Serie Politica A, Serbia, Busta 111, Telegramma in arrivo N 921

11. Il regno di re Aleksandar dal punto di vista della diplomazia italiana

TABELLONE 11

Telegramma proveniente da Belgrado del 14. Aprile 1893. nel quale il rappresentante italiano a Belgrado, Galvagna, riferisce che il re Aleksandar fu dichiarato maggiorenne e che il nuovo governo era formato dal partito radicale.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 194, Telegramma in arrivo N 839

Telegramma proveniente da Berlino del 17. Aprile 1893. nel quale il rappresentante italiano, Vale, informa che il regno di re Aleksandar è stato accettato a Berlino.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 194, Telegramma in arrivo N 876

Documento proveniente da Belgrado del 23. Luglio 1900, nel quale l'interprete italiano, Giorgio Dionisio, informa sul futuro matrimonio di re Aleksandar.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 194, No 732/161

Foto re Aleksandar e regina Draga
sr.wikipedia.org

12. La rivoluzione di maggio e la diplomazia italiana

TABELLONE 12

Documento proveniente da Belgrado del 5. Aprile 1903. nel quale il rappresentante italiano, Magliano, informa sulle manifestazioni in Serbia.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 289/125

Documento proveniente da Belgrado del 8. Aprile 1903. nel quale il rappresentante italiano, Magliano, informa che il re Aleksandar ha sospeso la costituzione e subito dopo la ripristina.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 303/132

Documento proveniente da Belgrado del 2. Giugno 1903. nel quale il rappresentante italiano, Magliano, informa sui risultati delle elezioni in Serbia.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 447/194

Documento proveniente da Belgrado dell'11. Giugno 1903. nel quale il rappresentante italiano, Magliano, informa dell'istituzione di un governo transitorio dopo l'uccisione della coppia reale.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 471/203

Documento proveniente da Berlino del 12. Giugno 1903. nel quale il rappresentante italiano, Lanza, riporta la notizia dell'uccisione della coppia reale in Serbia. Ritene che a Berlino accetteranno la dinastia Karadjordjevic al potere in Serbia.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 596

Documento proveniente da Londra del 12. Giugno 1903. nel quale il rappresentante italiano, Pansa, informa che in Inghilterra si aspetta convocazione dell'Assemblea Nazionale prevista per il 15. Giugno dopodichè l'Inghilterra esprimerà la sua opinione sull'uccisione della coppia reale. ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 597

Documento proveniente da Vienna del 12. Giugno 1903. nel quale il rappresentante italiano, Nigra, informa che il rappresentante austroungarico a Belgrado non interferirà nella politica interna della Serbia. L'Austria-Ungheria non si opporrà alla scelta della dinastia Karadordevic.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 600

Documento proveniente da Pietroburgo del 12. Giugno 1903. nel quale il rappresentante italiano, Vale, informa che la Russia sostiene l'opinione austroungarica di non intromettersi nella politica interna della Serbia. La Russia non si opporrà alla scelta della dinastia Karadordevic.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 607

13. L'aiuto della diplomazia italiana nel rinnovo delle relazioni diplomatiche serbo-inglesi

TABELLONE 13

Documento proveniente da Belgrado del 16. Giugno 1903. nel quale il rappresentante italiano, Magliano, informa sulla sessione dell'Assemblea Nazionale con la rappresentanza provvisoria. In allegato invia traduzione sulla sessione pubblicata nei giornali statali.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 289/125

Documento proveniente da Londra del 16. Giugno 1903. nel quale il rappresentante italiano, Pansa, informa che in Inghilterra si considera possibile ritiro dei rappresentanti in Serbia.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 631/269

Documento proveniente da Belgrado del 24. Giugno 1903. nel quale il rappresentante italiano, Magliano, informa che il corpo diplomatico non apparirà all'accoglienza del re Petar Karađorđević

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 540/217

Documento proveniente da Belgrado del 24. Giugno 1903. nel quale il rappresentante italiano, Magliano, informa che in Serbia ci sono speranze che le relazioni tra Serbia e Italia si normalizzino in breve tempo.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 555/222

Documento proveniente da Belgrado del 5. Aprile 1904. nel quale il rappresentante italiano, Magliano, informa che si aspetta l'arrivo del rappresentante inglese in Serbia e il ripristino delle relazioni diplomatiche tra i due Paesi.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 196, No 183/65

14. La Ferrovia adriatica negli occhi della diplomazia italiana

TABELLONE 14

Documento proveniente da Atene del 2. Marzo 1888. nel quale il rappresentante italiano Calvi, informa che ad Atene è ben visto il futuro collegamento ferroviario tra Serbia e Turchia. ASDMAE, Confidenziale, Ferrovie Balcaniche, No 2

Documento proveniente da Costantinopoli del 18. Maggio 1888. nel quale il rappresentante italiano Tugini, informa che si apre la linea ferroviaria Belgrado-

Salonicco e che il rappresentante serbo Vulković, auspica la connessione con la Bulgaria e la Turchia.

ASDMAE, Confidenziale, Ferrovie Balcaniche, No 17

Documento proveniente da Costantinopoli del 2. Aprile 1888. nel quale il rappresentante italiano Tugini, informa che si apre la linea ferroviaria Vienna-Belgrado-Salonicco. Scrive che l'Austria-Ungheria ha inviato una nota a Porta nella quale chiede, in base della convenzione postale firmata, di non aprire le loro spedizioni in questa linea ferroviaria.

ASDMAE, Confidenziale, Ferrovie Balcaniche, No 11

Documento proveniente da Vienna del 9. Aprile 1908. nel quale il rappresentante italiano, Avarna, riferisce che la Serbia sta negoziando con Porta su una linea ferroviaria finanziata dalla Turchia. La richiesta serba a Porta è sostenuta da Italia, Russia e Francia.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 729, No 804/733

Documento proveniente da Vienna del 14. Aprile 1908. nel quale il rappresentante italiano Avarna, riferisce sul progetto per la costruzione della ferrovia balcanica e la volontà dell'Italia di conquistare la simpatia dei popoli balcanici nel progetto della costruzione ferroviaria.

ASDMAE, Serie Politica 1881-1916, Serbia, busta 729, No 805/434

15. La crisi bosniaca e la reazione italiana

TABELLONE 15

Documento proveniente da Vienna del 3. Ottobre 1908. nel quale il rappresentante italiano, Avarna, informa che si sta preparando l'annessione della Bosnia ed Erzegovina

ASDMAE, Serie Politica 1907-1910, Bosnia, busta 496, No 1649/139

Documento proveniente da Belgrado del 6. Ottobre 1908. nel quale il rappresentante italiano Negrotto, informa che in Serbia si stanno preparando le proteste contro l'annessione della Bosnia ed Erzegovina e che si nota ostilità nei confronti dell'Austria-Ungheria

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 797

Documento proveniente da Belgrado del 7. Ottobre 1908. nel quale il rappresentante italiano Negrotto, informa che il governo serbo cerca di mantenere la pace dentro il Paese, sperando in una reazione Turca contro l'annessione della Bosnia ed Erzegovina

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 798

Documento proveniente da Vienna del 8. Ottobre 1908. nel quale il rappresentante italiano Avarna, informa sulla proclamazione dell'annessione della Bosnia ed Erzegovina

ASDMAE, Serie Politica 1907-1910, Bosnia, busta 496, No 1690/146

Documento proveniente da Londra del 29. Marzo 1909. nel quale il rappresentante italiano Bosdari, informa che le grandi potenze hanno preparato un testo per l'accettazione dell'annessione. La proposta è inviata in Serbia e si aspetta la risposta. Dall'altra parte le potenze chiederanno dall'Austria-Ungheria l'accettazione della nota serba.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 1303

Documento proveniente da Roma del 30. Marzo 1909. nel quale il ministro degli affari esteri Titoni, informa sull'impegno delle grandi potenze affinché la Serbia accetti l'accordo della Bosnia ed Erzegovina.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 1307

Documento proveniente da Roma del 31. Marzo 1909. nel quale il ministro degli affari esteri, Titoni, informa che la Serbia ha accettato la nota delle grandi potenze relativa all'annessione della Bosnia ed Erzegovina.

ASDMAE, Confidenziale, Documenti Diplomatici, Serbia 1902-1908, No 1310

Издавач
Архив Војводине
www.arhivvojvodine.org.rs

За издавача
Др Небојша Кузмановић, директор

Превод каталога на италијански
Др Јована Иветић

Лектура текста на српском језику
Мср Ивана Гојковић

Лектура текста на италијанском језику
AKADEMIJA OXFORD – Јагодина

Визуелизација и техничка поставка изложбе
Архив Војводине

Обрада докумената
Татјана Цавнић

Дизајн
Јелена Добровић Бојановић

Штампа
Службени гласник
Београд

Тираж
300 примерака

2019. године

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
327(497.11:450)“1878/1908”(083.824)

ИВЕТИЋ, Јована

Србија у очима италијанске дипломатије = La Serbia negli occhi della diplomazia italiana : 1878-1908. / [аутор текста и каталога изложбе Јована Иветић ; превод каталога на италијански Јована Иветић]. – Нови Сад : Архив Војводине, 2019 (Београд : Службени гласник). – 151 стр. : илустр. ; 24 cm. – (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине, Нови Сад)

Упоредо срп. текст и итал. превод. – Тираж 300. – Стр. 7: Увод / Небојша Кузмановић = Str. 83: Introduzione / Nebojša Kuzmanović. – Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-80017-55-6

а) Међународни односи – Србија - Италија – 1878-1908 – Изложбени каталози б) Србија – Италијанска дипломатија – Односи – 1878-1908 – Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 329742855

Belgrado, 5 Marzo 1848

Lettera politica
No 643.

1086

1199

Signor Ministro,

Fu il primo pensiero del
Principe Milano, qui giunto sab-
bato dal quartier generale, di designare
il Signor Matic a latore di una
sua lettera a Sua Maestà per farle
omaggio e recarle le sue congratulazioni.

Il Signor Matic è consigliere
di stato: fu ministro degli affari
esteri nel tempo intero della reggenza.

A Sua Eccellenza
Il Signor Commendatore Depretis
Ministro degli affari esteri

ISBN 978-86-80017-55-6

Roma